

#15 (2) / 2016

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
6 PKT. (LISTA B, LP. 1365)

RECENZOWANE
CZASOPISMO NAUKOWE
POŚWIĘCONE ZAGADNIENIOM
WSPÓŁCZESNEJ HUMANISTYKI
I NAUK SPOŁECZNYCH

CZŁONKAMI REDAKCJI
I RADY NAUKOWEJ SĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICZY

PROSOPON

EUROPEJSKIE STUDIA SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNE | EUROPEAN HUMANITIES AND SOCIAL STUDIES

PROSOPON

ISSN 1730-0266

HUMANUM

Instytut Studiów Międzynarodowych
i Edukacji w Warszawie

15 (2) / 2016

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
6 PKT. (LISTA B, LP. 1365)

RECENZOWANE
CZASOPISMO NAUKOWE
POŚWIĘCONE ZAGADNIENIOM
WSPÓŁCZESNEJ
HUMANISTYKI I NAUK
SPOŁECZNYCH

CZŁONKAMI REDAKCJI
I RADY NAUKOWEJ SĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICY

PROSOPON

EUROPEJSKIE STUDIA SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNE
EUROPEAN HUMANITIES AND SOCIAL STUDIES

INSTYTUT STUDIÓW MIĘDZYNARODOWYCH I EDUKACJI HUMANUM, PTOUKHA INSTITUTE
FOR DEMOGRAPHY AND SOCIAL STUDIES OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE,
INTERNATIONAL SCHOOL OF MANAGEMENT IN PREŠOV (SLOVAKIA)

KOLEGIUM REDAKCYJNE | Editorial boards:

Redaktor Naczelny / Chief Editor
Prof. zw. dr hab. Wojciech Słomski
Sekretarz redakcji / Assistant editor:
dr Sławomira Lisewska

REDAKTORZY TEMATYCZNI | Section Editors:

Prof. nzw. dr hab. Bronisław Burlikowski,
burlikowski@vizja.pl; Prof. nzw. dr hab. Henryk Piluś,
pilus@vizja.pl; Dr hab. Anna Wawrzonkiewicz-Słomska,
a.wawrzonkiewicz@op.pl

REDAKTORZY JĘZYKOWI | Language Editors:

Tamara Yakovuk – język rosyjski, tiyakovuk@yandex.ru
Prof. Tamara Yakovuk – język rosyjski, tiyakovuk@yandex.ru
Dr Juraj Žiak – język angielski i słowacki, ziak.juraj@gmail.com
Prof. Ramiro Delio Borges de Meneses – język, angielski,
hiszpański i portugalski, borges272@gmail.com
Mgr Marcin Szawiel – język polski, marcin.szawiel@wp.pl
Mgr Martin Laczek – język angielski, martin.laczek@yahoo.co.uk
Mgr Artur Brudnicki – język angielski i francuski
artur.brudnicki@gmail.com

REDAKTOR STATYSTYCZNY I TECHNICZNY | Statistical Editor: Kiejstut Szymański

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE | Graphic design: Fedir Nazarchuk

RADA NAUKOWA | Scientific Council:

Przewodniczący / Chairman: Akademik Ella Libanova, prof. dr hab. Zdzisław Nowakowski, doc. PhDr. Marek Storoška, Ph.D., Ing. Jiří Koleňák, Ph.D., MBA

CZŁONKOWIE | Members:

Jewgenij Babosov, Olga Bałakiriewa, Olga Budak, Michal Bochín, Olga Březinová, Robert Burcher, Pedro Ortega-Campos, Władimir Czuzikow, Pavol Dancak, Nadieżda Deeva, Rudolf Dupkala, Marcel F. Fresco, Vasili Gricenko, Maria-Luisa Guerra, Dieter Grey, Tomáš Jablonský, Tatiana Jefimienko, Dietmar Jahnke, Radek Jurčik, Borys G. Judin, Jindřich Kaluža, Aneta Karageorgiewa, Anatolij M. Kołot, Norbert Kan-swohl, Slavomír Laca, Mieczysław Lubański, Richard Lee, Herman Lodewyckx, František Mihina, Piotr Mikołajczyk, Erich Moll, Vassilis Noulas, Abdumialik I. Nysanbajew, David Pellauer, Olena Perełomowa, Jurii Reznik, Michaił Romaniuk, Władimir Sudakow, Wojciech Słomski, Frantisek Smahel, Stanislav Stolárik, Helen Suzane, Alex Tiapkin, Maria Marinicova, Walentyn Wandyszew, Zachraij Wernalij, Peter Vojcik, Patrick Vignol, Luciana Vigne, Igor Zahara, Nonna Zinovieva, Juraj Žiak, Marta Gluchmanova, Malgorzata Dobrowolska, Daniel West, Jaroslava Kmečova, Alexander Belochlavek, Vasil Kremen

Lista recenzentów | List of reviewers:
znajduje się na stronie www.prosopon.pl oraz na końcu numeru

Adres redakcji i wydawcy | Publisher: Instytut Studiów Międzynarodowych i Edukacji Humanum,
ul. Złota 61, lok. 101, 00-819 Warszawa www.humanum.org.pl / Printed in Poland
Co-editor – International School of Management in Prešov (Slovakia)
© Copyright by The authors of individual text

ŻADEN FRAGMENT TEJ PUBLIKACJI NIE MOŻE BYĆ REPRODUKOWANY, UMIESZCZANY W SYSTEMACH PRZECHOWYWANIA INFORMACJI LUB PRZEKAZYWANY
W JAKIEJKOLWIEK FORMIE – ELEKTRONICZNEJ, MECHANICZNEJ, FOTOKOPII CZY INNYCH REPRODUKCJI – BEZ ZGODNY POSIADACZA PRAW AUTORSKICH
WERSJA WYDANIA PAPIEROWEGO PROSOPON. EUROPEJSKIE STUDIA SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNE JEST WERSJĄ GŁÓWNOĄ WWW.PROSOPAN.PL

ISSN 1730-0266

Czasopismo punktowane Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w Polsce. Lista B, 6 pkt, poz. 1365
The magazine scored by Ministry of Science and Higher Education in Poland. List B, 6 points, pos. 1365

15 (2) / 2016

Spis treści

RAMIRO DÉLIO BORGES MENESES: Special Relativity: from metric to philosophy	5
JÓZEF CHWEDOROWICZ: Wpływ treningu rozwoju osobistego na poczucie bezpieczeństwa uczniów w szkole	25
PAWEŁ CZARNECKI: Definicja etyki	37
VLADIMÍR DOBDA: Antiopresívne prístupy ako nástroj riešenia utečeneckej krízy	51
MARTA GLUCHMANOVA: Modern education studies	63
KIYOKAZU NAKATOMI: The philosophy of nothingness and love	69
JAROSŁAW SOBKOWSKI: Stan pamięci historycznej młodych częstochowian	99

Ramiro Délio Borges Meneses

Professor Axiliar do Instituto Universitário de Ciências da Saúde –
Gandra, Portugal
E-mail: borges272@gmail.com

Special Relativity: from metric to philosophy

Abstract

The Theory of Relativity from Einstein starts from some everyday system of Cartesian space-coordinates plus a linear time-parameter, read from a good old grand-father's clock. The theory then contemplates a group of certain homogeneous, linear transformations with constant coefficients, transformations which involve all four coordinates and which there is reason to interpret as going over the another inertial systems, that moves with constant translational velocity with respect to the first.

In fact the very backbone of the theory is that all laws of nature shall be the same for every frame reached in this way, including the original one from which we started, there should be no difference or distinction in principle between all these inertial frames, any one of which can be reached from any other one by a transformation of that group a so called Lorentz-transformation. In short, all laws of nature are assumed to be invariant to Lorentz-transformation.

Key words: Special relativity, nature laws, Einstein, and Lorentz, and philosophical foundations.

INTRODUCTION

The transformation in physical concepts, which was brought about by the theory of relativity, had been in preparation for a long time. As long ago as 1887, in a paper still written from the point of view of the elastic-solid theory of light, Voigt mentioned that it was mathematically convenient to introduce a local time t' into a moving reference system. The origin of t' was taken to be a linear function of the space coordinates, while the time scale was assumed to be unchanged.

Essentially physical results were now obtained, in addition to the purely formal recognition that it was mathematically convenient to introduce a local time t' in a moving coordinate system. It was shown that all experimentally observed effects of first order in v/c (ratio of the translational velocity of the medium to the ve-

locity of light) could be explained quantitatively by the theory when the motion of the electrons embedded in the aether was taken into account.¹

The theory gave an explanation for the fact that a common velocity of medium and observer relative to the aether has no influence on the phenomena, as far as quantities of first order are concerned. However, the negative result of Michelson's interferometer experiment, concerned as it was with an effect of second order in v/c , created great difficulties for the theory. To remove these, Lorentz and, independently, Fitzgerald put forward the hypothesis that all bodies change their dimensions when moving with a translational velocity v . This change of dimension would be governed by a factor $k \cdot \sqrt{(1 - v^2/c^2)}$ in the direction of motion, with k as the corresponding factor for the transverse direction; k itself remains undetermined. Lorentz justified this hypothesis by pointing out that the molecular forces might well be changed by the translational motion. He added to this the assumption that the molecular rest in a position of equilibrium and that their interaction is purely electrostatic. It would then follow from the theory that a state of equilibrium exists in the moving system, provided all dimensions in the direction of motion are shortened by a factor $\sqrt{1 - v^2/c^2}$, with the transverse dimensions unaltered.

It now remained to incorporate this Lorentz contraction in the theory, as well as to interpret the other experiments which had not succeeded in showing the influence of the earth's motion on the phenomena in question. There was first of all Lamor who, as early as 1900, set up the formulae now generally known as the Lorentz transformation, and who thus considered a change also in the time scale.

Lorentz's review article, completed towards the end of 1903, contained several brief allusions which later proved very fruitful. Meanwhile, he conjectured that if the idea of a variable electromagnetic mass was extended to all ponderable matter, the theory could account for the fact that the translational motion would produce only the abovementioned contraction, and no other effects, even in the presence of molecular motion. In addition, he raised the important question whether the size of the electrons might be changed by the motion.²

However, in the introduction to his article, Lorentz still maintained the principle that the phenomena depended not only on the relative motion of the bodies, but also on the motion of the aether. We now come to the discussion of the three contributions, by Lorentz, Poincaré and Einstein, which contain the line of reasoning and the developments that form the basis of the theory of relativity. Chronologically, Lorentz's paper came first.³

He proved, above all, that Maxwell's equations are invariant under the coordinate transformation

1 Cf. K. O. FRIEDRICHS – *From Pythagoras to Einstein*, Singer Company, New York, 1965, 31-36.

2 Cf. W. H. McCREA – *Relativity Physics*, Wiley and Sons, Inc., London, 1954, 8-10.

3 Cf. A. EINSTEIN – *The Meaning of Relativity*, Chapman and Hall, London, 1973, 29-31.

$$x' = k \cdot \frac{x - vt}{\sqrt{(1 - \beta^2)}}; \quad y' = k \cdot y;$$

$$z' = k \cdot z; \quad t' = k \cdot \frac{t - (v/c^2)x}{\sqrt{(1 - \beta^2)}}; \quad (\beta = v/c);$$

provide the field intensities in the primed system are suitably chosen. This, however, he proved rigorously only for Maxwell's equations in charge free space. The terms which contain the charge density and current are, in Lorentz's treatment, not the same in the primed and the moving systems, because he did not transform these quantities quite correctly.

He therefore regarded the two systems as not completely, but only very approximately, equivalent.

By assuming that the electrons too, could be deformed by the translational motion and that all masses and forces have the same dependence on the velocity as purely electromagnetic masses and forces, Lorentz was able to derive the existence of a contraction affecting all bodies. He could also explain why all experiments known had failed to show any influence of the earth's motion on optical phenomena: a less immediate consequence of his theory is that one has to put $k = 1$. This means that the transverse dimensions remain unchanged during the motion, if indeed this explanation is at all possible. We would like to stress that even in this paper the relativity principle was not at all apparent to Lorentz. And in contrast to Einstein, he tried to understand the contraction in a causal way.⁴

The formal gaps left by Lorentz's work were filled by Poincaré. He stated the relativity principle to be generally and rigorously valid. Since he, in common with the previously discussed authors, assumed Maxwell's equations to hold for the vacuum, this amounted to the requirement that all laws of nature must be covariant with respect to the Lorentz transformation. The invariance of the transverse dimensions during the motion is derived in a natural way from the postulate that the transformations which effect the transition from a stationary to a uniformly moving system must form a group which contains as a subgroup the ordinary displacements of the coordinate system.⁵

Poincaré further corrected Lorentz's formula for the transformations of charge density and current and so derived the complete covariance of the field equations of electron theory. It was Einstein, finally, who in a way completed the basic formulation of the special relativity. His paper of 1905 was submitted at almost the same time as Poincaré's article and had been written without previous knowledge of Lorentz's paper of 1904. And, finally, I make up the philosophical formulations of Special Relativity.⁶

4 Cf. *Ibidem*, 31-34.

5 Cf. *Ibidem*, 27-29.

6 Cf. S. J. PROKHOVNIK – *The Logic of Special Relativity*, At the University Press, Cambridge, 1967, 1-11.

THE POSTULATES OF SPECIAL RELATIVITY: FROM METRIC TO PHILOSOPHY

The failure of the many attempts to measure terrestrially any effects of the earth's motion on physical phenomena allows us to come to the highly probable, if not certain, conclusion that the phenomena in a given reference system are, in principle, independent of the translational motion of the system as a whole. To put it more precisely there exists a triply infinite set of reference systems moving rectilinearly and uniformly relative to one another, in which the phenomena occur in an identical manner. We shall follow Einstein in calling them Galilean reference systems so named because the Galilean law of inertia holds in them.⁷

It is unsatisfactory that one can not regard all systems as completely equivalent or at least give a logical reason for selecting a particular set of them.

Once the postulate of relativity is stated, the concept of the aether as a substance is thereby removed from the physical theories. For there is no point in discussing a state of rest or of motion relative to the aether when these quantities can not be observed experimentally. Nowadays this is all the less surprising as attempts to derive the elastic properties of matter from electrical forces are beginning to show success. It would, therefore, be quite inconsistent to try, in turn, to explain electromagnetic phenomena in terms of the elastic properties of some hypothetical medium. Actually, the mechanistic concept of an aether had already come to be superfluous and something of a hindrance when the elastic-solid theory of light was superseded by the electromagnetic theory of light. In this letter the aether substance had always remained a foreign element. Einstein has recently suggested an extension of the notion of an aether.⁸

It should no longer be regarded as a substance but simply as the totality of those physical quantities which are to be associated with matterfree space.

In this wider sense there does, of course, exist an aether; only one has to bear in mind that it does not possess any mechanical properties. In other words, the physical quantities of matterfree space have no space coordinates or velocities associated with them.⁹ It might seem that the postulate of relativity is immediately obvious, once the concept of an aether has been abandoned. Naturally, we cannot subject the whole universe to a translational motion and then investigate whether the phenomena are thereby altered. Our statement will, therefore, only be of heuristic value and physically meaning feel when we regard it as valid for any and every closed system. But when is a system a closed system? Would it be sufficient to stipulate that all masses should be far enough removed? Experience tells us that this is sufficient for uniform motion, but not for a more general motion. The postulate of relativity implies that a uniform motion of the centre of mass of the

7 Cf. *Ibidem*, 27-51.

8 Cf. R. B. LINDSAY; H. M. ARGENAU – *Foundations of Physics*, Dover Publications, New York, 1957, 330-350.

9 Cf. P. T. LANDSBERG – *The Enigma of Time*, Adam Hilger Ltd., Bristol, 1982, 37-39.

universe relative to a closed system will be without influence on the phenomena in such a system.

The relativity theory obeys to these postulates, and there are now forever the opportunity to formulate the generalization from Newtonian mechanic and to define where is the extension and unification of all classical theories of Physics.¹⁰

With the Special Theory of Relativity we have a new workshop to write the equations of classical theories, and carries out one bridge to the Quantum Mechanics. The two relativistic postulates are the basis of the new mathematical equations adaptations from the classical to the new physics. Although we will see that he also helped to initiate the development of Quantum Mechanics, it evolved in a way that he found unsatisfying. Modern quantum mechanics holds that only the relative likelihood of various outcomes from an experiment may be predicted and not the result of a specific measurement.

Einstein played an important role as a consultant and sympathetic protagonist in the development of quantum mechanics, in his later years Einstein's research concentrated on attempts at a unified theory of gravitation and electromagnetism.

His philosophy and work took him out of the mainstream of physics, although his only contributions continued to play an important role in the theory of modern physics. Einstein's reputation was greater and more lasting than that of any other scientist of this century.¹¹

According to the Special Theory of Relativity, the invariance of c is put forward before any procedure for synchronizing clocks, i.e., for defining coordinate-time, it proposed. Further more only in the light of the postulated invariance of c , does the convention of clock-synchronism make sense, i.e., prove to be convenient. The following excerpt demonstrates that theoretical considerations – totally unrelated to sense – experience preceded and founded Einstein's operational definition of distant simultaneity. Note that the facts adduced by Einstein – which might incidentally include the Michelson-Morley results – do not involve any distant simultaneities but only round-trip velocities, so no convention about clock-synchronisation need he invoked. As for reducing the General Theory of Relativity to a system of relations between sense-data, it was neither undertaken nor even seriously envisaged by Einstein, for he admitted that the connection between the coordinates and the results of measurement had been made problematic by the new theory.¹²

It was really Hume who convinced Einstein that no causal laws could be directly induced from the facts, whether the latter he presumed to be objective or purely perceptual causal connection do not inhere in the phenomena as they present

10 Cf. C. M. WILL – *Theory and Experiment in Gravitational Physics*, University Press, Cambridge, 1993, 15-35.

11 Cf. R. G. NEWTON – *Thinking about Physics*, Princeton University Press, Oxford, 4, 13, 28, 29, 32, 34, 37, 59-60, 136, 167.

12 Cf. P. SUPPES (edited) – *Space, time and geometry*, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1973, 178-180.

themselves to us. They are added by the mind's own operation to the results of observation.

Meanwhile, we find in Einstein's thinking, on the one hand, an insistence on the epistemological primacy of concepts directly connected with sense-experience; and on the other, the recognition that science operates with notions which, though ultimately linked in sense-data, remain logically independent of the latter.¹³

Einstein was not driven to scepticism of the inductive method. For a time, he was drawn to Kant's theory that the possibility of science to guaranteed by the so called synthetic *a priori* principles: these are imposed, with absolute necessity, by the mind on the material provided by the senses.¹⁴

The way in which this revolutionary modification had to be carried out was, however, determined, not by any phenomenalist analysis of experience, but by examining the transformational properties of Maxwell's equation, and hence the possibility of turning c into an invariant.

THE AXIOMATIC NATURE OF LORENTZ TRANSFORMATION: METRIC AND PHILOSOPHY

At first sight it appears as if the two postulates were incompatible. For, let us take a light source L with moves relative to an observer A with velocity v and consider a second observer B at rest with respect to L . Both observers must then see as wave fronts spheres whose centres are at rest relative to A and B , respectively. In other words, they see different spheres. This contradiction disappears, however, if one admits that space points which are reached by the light simultaneously for A , are not reached simultaneously for B .

This brings us directly to the relativity of simultaneity.¹⁵

Here, it will first of all be necessary to say what is meant by the synchronization of two clocks at different places. The following definition was chosen by Einstein.

A light ray is emitted from point P at time t_p , is reflected at Q at time t_Q , and returns to P at time t'_p . The clock at Q is then considered synchronized with

that at P if $t_Q = (t_p + t'_p)/2$. Einstein uses light for regulating the clocks because the two postulates enable us to make definite statements about the mode of propagation of the light signals. Naturally, one could think of other ways of comparing the clocks, such as transporting them, or using mechanical or elastic couplings, etc. Only it must be stipulated that no such method should lead to a contradiction with the optical regulation method.

13 Cf. W. B. BONOR *et alii* – *Classical General Relativity*, University Press, Cambridge, 121-128.

14 Cf. J. M. JAUCH – *Foundations of Quantum Mechanics*, Addison-Wesley Publishing Company, London, 1977, 67-110.

15 Cf. H. A. LORENTZ; A. EINSTEIN ; H. MINKOWSKI – *O Princípio da Relatividade*, Volume I, tradução do alemão, Fundação Calouste Gulbenkian, Lisboa, 1972, 49-55.

We can now derive the transformation formulas which connected the coordinates $(x, y, z, t, \text{ and } x', y', z', t')$ of two reference systems k and k' in uniform relative motion. The x-axis is chosen to lie along the direction of motion in such a way that k' moves relative to k with velocity v in the positive x-direction. All writers start with the requirement that the transformation formulae should be linear. This can be justified by the statements that a uniform rectilinear motion in k must also be uniform and rectilinear in k' . Furthermore it is to be taken for granted that finite coordinates in k remain finite in k' . This also implies the validity of Euclidean geometry and the homogeneous nature of space and time.

It follows from the two postulates that the equation:

$$x^2 + y^2 + z^2 - c^2t^2 = 0$$

entails the corresponding equation:

$$x'^2 + y'^2 + z'^2 - c^2t'^2 = 0.^{16}$$

Since the transformation is to be a linear one, this is only possible if:

$$x'^2 + y'^2 + z'^2 - c^2t'^2 = k(x^2 + y^2 + z^2 - c^2t^2)$$

where k is a constant depending on v . If one also bears in mind that any motion parallel to the x-axis must remain so after the transformation formulae will be seen to follow immediately. It is, however, still necessary to show that k can be put equal to 1. Einstein's procedure consists in applying transformation once more, with the velocity in the opposite direction:

$$x^{ij} = k(-v) \cdot \frac{x' + vt'}{\sqrt{(1 - \beta^2)}};$$

$$y^{ij} = k(-v)y'; \quad z^{ij} = k(-v)z';$$

$$t^{ij} = k(-v) \frac{t' + (v/c^2)x'}{\sqrt{(1 - \beta^2)}}.$$

Then:

$$x^{ij} = k(v) \cdot k(-v)x;$$

$$y^{ij} = k(v) \cdot k(-v)y;$$

$$z^{ij} = k(v) \cdot k(-v)z;$$

$$t^{ij} = k(v) \cdot k(-v)t.$$

Since k^{ij} is at rest relative to k , it must be identical with it. Hence,

$$k(v) \cdot k(-v) = 1.$$

¹⁶ Cf. A. EINSTEIN – *The Meaning of Relativity*, Chapman and Hall, London, 1973, 26-30.

The above relation then gives $k(v) = 1$, since k must be positive. Poincaré arrives at this conclusion in a similar way. He considers the totality of all linear transformations which transform:

$$x^2 + y^2 + z^2 - c^2 t^2 = 0$$

into itself and demands that it should contain as subgroups:

- The one-parameter group of translations parallel to the x-axis;
- The ordinary displacements of the coordinate axes;
- Once again $k = 1$ follows, since Einstein's symmetry requirement $k(v) = k(-v)$.

We have thus obtained the definite result that:

$$x' = \frac{x - vt}{\sqrt{(1 - \beta^2)}}; \quad y' = y; \quad z' = z;$$

$$t' = \frac{t - (v/c^2)x}{\sqrt{(1 - \beta^2)}}.$$

The simple structure of the anterior formulae makes one wonder. Whether they could not have been derived from general group-theoretical considerations, without having to assume the invariance of the last equations.¹⁷

From the group-theoretical assumption it is only possible to derive the general form of the transformation formulae, but not their physical content. Incidentally, it is to be noted that contains the transformation formulae of ordinary mechanics:

$$x' = x - vt; \quad t' = t$$

which can be obtained by putting $\alpha = 0$.

The rod is, therefore, contracted in the ratio $\sqrt{1 - \beta^2} : 1$, as was already assumed by Lorentz. Since the transverse dimensions of a body remain unaltered, the same formula applies to the contraction of its volume:

$$V = V_0 \sqrt{(1 - \beta^2)}.$$

We have seen that this contraction is connected with the relativity of simultaneity, and for this reason the argument has been put forward that it is only an apparent contraction, in other words, that it is only simulated by our space-time measurements.¹⁸

If a stable is called real only when it can be determined in the same way in all Galilean reference systems, then the Lorentz contraction is indeed only apparent, since an observer at rest in k' will see the rod without contraction.

¹⁷ Cf. *Ibidem*, 28-29.

¹⁸ Cf. D. TER HAAR – *Elements of Hamiltonian Mechanics*, second edition, Pergamon Press, Oxford, 1971, 1-21.

But we do not consider such a point of view as appropriate, and in any case the Lorentz contraction is in principle observable. It shows that the determination of the simultaneity of spatially separated events, which is necessary for the observation of the Lorentz contraction, can be carried out entirely with the help of measuring rods, without the use of clocks.

For let us think of using two rods A_1B_1 and A_2B_2 of the same rest length l_0 which move relative to E with equal and opposite velocity v . We mark the points A^* and B^* in k at which the points A_1 and A_2 and B_1 and B_2 , respectively, overlap. The distance A^*B^* , as measured by rode at rest in k , will then have the value:

$$l = l_0 \sqrt{(1 - \beta^2)}.$$

It, therefore, follows that the Lorentz contraction is not a property of a single measuring rod taken by itself, but is a reciprocal relation between single measuring rod taken by itself, but is a reciprocal relation between two rods moving relatively to each other, and this relation is in principle observable.¹⁹

Analogously, the time scale is changed by the motion. Let us again consider a clock which is at rest in k' . The time t' which it indicates in k' is its proper time τ and we can put the coordinate x' equal to zero. It then follows that:

$$t = \frac{\tau}{\sqrt{(1 - \beta^2)}}; \quad \tau = \sqrt{(1 - \beta^2)}t$$

Measured in the time scale of k , therefore, a clock moving with velocity v will lag behind one at rest in k in the ratio:

$$\sqrt{(1 - \beta^2)} : 1.$$

While this consequence of the Lorentz transformation was already implicitly contained in Lorentz's and Poincaré's results; it received its first clear statement only by Einstein.²⁰ It is obvious that experiments which are intended to show the effect of the motion of the coordinate systems as a whole on phenomena within it must, according to the theory of relativity, show a negative result. It is nevertheless instructive to investigate how such experiments are seen from a system k which is at rest. For this purpose we shall discuss the Michelson interferometer experiment. Let l_1 be the length, measured in K_1 of the interferometer arm parallel to the direction of motion, and l_2 that of the arm at right angles to it. The time t_2 taken by the hight to traverse the arms are then given by:

$$ct_1 = \frac{2l}{1 - \beta^2}; \quad ct_2 = \frac{2l}{\sqrt{(1 - \beta^2)}}$$

19 Cf. M. A. TONNELAT – *Les Principes de la Théorie Electromagnétique et de la Relativité*, Masson et Cie, Paris, 1959, 107-109.

20 Cf. V. FOCK – *The Theory of Space, Time and Gravitation*, Pergamon Press, London, 1959, 12-16.

Now, because of the Lorentz contraction, we have:

$$l_z = l_0 \cdot \sqrt{(1 - \beta^2)}; \quad t_2 = t_0;$$

so that

$$ct_1 = ct_2 = \frac{2l_p}{\sqrt{(1 - \beta^2)}}$$

It would therefore seem that an observer travelling with k' measures a velocity of light:

$$c' = c\sqrt{(1 - \beta^2)}$$

different from that measured by an observer in k . This is the point of view put forward by Abraham. According to Einstein, however, the time-dilatation:

$$t' = t\sqrt{(1 - \beta^2)}$$

has still to be taken into account, so that:

$$ct'_1 = ct'_2 = 2l_0,$$

and thus velocity of light is the same in k' as in k . According to Abraham there is to time dilatation. Abraham's point of view is consistent with Michelson's experiment, but it contradicts the postulate of relativity, since it would in principle admit of experiments which would allow one to measure the absolute motion of a system.²¹

Let us discuss the difference between Einstein's and Lorentz's points of view still further. Einstein showed in particular that the distinction between local and true time disappears with a more profound formation of the concept of time. Lorentz's local time is shown to be simply the time in the moving system k' .

There are as many times and spaces as there are Galilean reference systems. It is also of great value that Einstein rendered the theory independent of any special assumptions about the constitution of matter.

The epistemological basis of the theory of relativity has recently been undergoing a close examination from the side of philosophy. In this connection the opinion has been expressed that the theory of relativity has thrown overboard the concept of causality. We take the view that it is perfectly satisfactory from the standpoint of the theory of knowledge in to say that the relative motion is the cause of the contraction, since this latter is not the property of a single measuring rod, but a relation between two such rods. Also it is unnecessary to refer, as Holst does, to all matter present in the universe, in order to satisfy the causality condition.²²

21 Cf. R. C. TOLMAN – *Relativity, Thermodynamics and Cosmology*, At the Clarendon Press, Oxford, 32-35.

22 Cf. P. C. W. DAVIES – *Space and Time in the modern Universe*, University Press, Cambridge, 1977, 29-56.

THE FOUR-DIMENSIONAL SPACE-TIME WORLD: METRIC AND PHILOSOPHY

The two postulates of relativity and of the constancy of the velocity of light can be combined into the single requirement that all physical laws should be invariant under the Lorentz transformation. From now on we shall take to mean by the Lorentz transformation the totality of all linear transformation which satisfy the identity. Each such transformation can be made up of rotation of the coordinate system and the special Lorentz transformation of the type. Mathematically speaking, therefore, the special theory of relativity is the theory of invariants of the Lorentz group.

The work of Minkowsky has been fundamental for the development of the theory. He managed to give the theory an extraordinarily elegant form by making consistent use of two facts. If instead of the ordinary time t , the imaginary quantity $u = ict$ is introduced, the behaviour of the space and time-coordinates. It is completely equivalent in the Lorentz group, and thus also in the physical laws which are invariant with respect to this group. In fact, the invariant which is characteristic for the Lorentz transformation:

$$x^2 + y^2 + z^2 - c^2 t^2$$

goes over into:

$$x^2 + y^2 + z^2 + u^2$$

It is therefore expedient from the legitimacy not be separate space and time, but to consider the four-dimensional space-time manifold.

We shall follow Minkowski by calling it, in short, "world".²³

Since expression is invariant under the Lorentz transformation and is also quadratic in the coordinates, it would seem natural to define it as the square of the distance of the world point $P(x, y, z, u)$ from the origin, in analogy to the corresponding square of the distance:

$$x^2 + y^2 + z^2$$

in ordinary space. With this a world geometry (metric) is determined which is closely related to Euclidean geometry.

The two geometries are not completely identical because of the imaginary character of one of the coordinates. The latter property implies, for instances, that two world points whose distance from each other is zero do not necessarily coincide, such matter. Notwithstanding these geometrical differences, we can regard the Lorentz transformations as orthogonal linear transformations of the world coordinates and as rotations of the world coordinate axes, in analogy with the rotations of coordinate system in R_3 . Moreover, just as the ordinary vector and tensor cal-

²³ Cf. J. L. SYNGE – *Relativity: the special theory*, North-Holland Publishing Company, Amsterdam, 1958, 56-57.

culus can be looked upon as an invariant theory of the orthogonal linear coordinate transformations in R_s , so the invariant theory of the Lorentz group takes the form of a four-dimensional vector and tensor calculus.²⁴ Therefore, we can express the second aspect which is essential to Minkowski's representation of the theory, in the following way: because the Lorentz group leaves a quadratic form of the four world coordinates invariant, the invariant theory of this group can be represented geometrically and it then appears as a natural generalization of the ordinary vector and tensor calculus for a four-dimensional manifold. But the linear transformations of special relativity involve all four-coordinates x_1, x_2, x_3, x_4 , you can identify the same world-point after the transformation, but there is no good meaning in speaking of the same point in space after the transformation unless you also refer to the moment of time in which it is contemplated neither is there a meaning in speaking of the same moment of time after the transformation without reference to the point in space where it is contemplated.

What in one frame is the same point in space, envisaged at different moments of time, well in general turn out to be two different points in space in the other form envisaged at two different moments.²⁵

Again, what in one frame is the same moment at two different points, will in general be mapped in the other frame as different moments referring to different points in space. It is this state of affairs which has given birth to all the much discussed paradoxes in the Special Theory of Relativity so difficult to explain to the non-mathematician, while the mathematician is prepared to encounter some clashes with customary views from the mere fact that all four-coordinates are involved in the transformation.

From what has been said it is to be anticipated that neither the "distance" between two points in space nor the time interval between the happening of the two events are invariant to Lorentz transformation; either of them may even vanish in one frame, but not vanish in another frame. If we take for convenience one of the two events to happen at the origin at time zero, the other one at the point x_1, x_2, x_3 at time x_4 the square of their distance in that frame will be given by the Pythagorean theorem thus:

$$x_1^2 + x_2^2 + x_3^2$$

and their time interval by x_4 .²⁶

Since all frames are to be of equal right, the same expressions will hold in any other frame, only with the x'_k 's for the x_k . But only neither is invariant. We shall have in general:

24 Cf. H. REICHENBACH – *Space and Time*, translated from German, Dover Publications, Inc, New York, 1958, 109-111.

25 Cf. *Ibidem*, 58-101.

26 Cf. R. MILLS – *Space, Time and Quanta*, W. H. Freeman and Company, New York, 1994, 81-106.

$$x_1'^2 + x_2'^2 + x_3'^2 \neq x_1^2 + x_2^2 + x_3^2$$

$$x_4' \neq x_4$$

However – and this is the cardinal point – the Lorentz transformation is characterized by the fact that the following expression is “invariant”:

$$-x_1^2 - x_2^2 - x_3^2 + x_4^2 = -x_1'^2 - x_2'^2 - x_3'^2 + x_4'^2$$

I said the transformations are characterized by this “invariance”. Indeed it is well-might an exhaustive definition distinguishing Lorentz transformations among all possible homogeneous linear transformations of the four-coordinates. The state of affairs bears formal analogy to the case of orthogonal transformations in three dimensions, which are characterized among all linear transformations by the invariance of the distance: $x_1^2 + x_2^2 + x_3^2$.²⁷

A formal description of the injunction can be given in the following terms. If you write down the four linear transformation formulae and transcribe every term containing x_4 or x_4' thus:

$$ax_4 = (-ia) \cdot (ix_4); \quad x_4' = (-i) \cdot (ix_4')$$

in other words if you regard it as a transformation between the variables x_1, x_2, x_3, x_4 and x_1', x_2', x_3', x_4' then, this is an orthogonal transformation in four dimensions but with some relevant injunction on the coefficients as to being either real or purely imaginary.

The invariant of two world-points or point-events, one of which was for simplicity taken to happen at the origin of the four-dimensional frame, is the square of the time-interval minus the square of the distance.²⁸

The invariant of two world-points or point-events, one of which was be simplicity taken to happen at the origin of the four-dimensional frame, is the square of the time-interval minus the square of the distance. In the first case x_4^1 can never vanish, and thus, in virtue of our conventions about the determinant and the coefficient $\partial x_4^1 / \partial x_4$ it cannot change its sign on Lorentz transformation. The second event coordinates is then called later or earlier with respect to the first according to whether $x_4 < 0$.²⁹

The Lorentz transformation is correctly the dictionary of the metric from inertial systems, and defines a new epistemological situation to the relationship on the effects of verifiability to the frame articles of relativistic metric in the spacetime connection.

27 Cf. R. U. SEXL; H. K. URBANTKE - *Relativity, Groups, Particles*, translated from the german, Springer-Verlag, New York, 2000, 49-59.

28 Cf. D. KRAMER; H. STEPHANI *et alli* - *Exact Solutions of Einstein's Field Equations*, University Press, Cambridge, 1979, 27-41.

29 Cf. J. L. SYNGE - *Relativity: the general theory*, North-Holland Publishing Company, Amsterdam, 1960, 1-41.

I think so that the Lorentz transformations are the *a posteriori* sentences to the spacetime metric, because they show the sense of metric stationary in the space-time relationship. These predicates refer the transcendental and universal opportunity.

Only the theory of special relativity shall be taken in account here. The main point of importance is the fusion of time and space to four-dimensional space-time, as formulated by Minkowski. However, the meaning of space-time can be demonstrated considering as example the simplest equation of the Lorentz transformations for inertial systems. It can be written as follows:

$$x = x' \cosh \varphi + t' \sinh \varphi ;$$

$$t = x' \sinh \varphi + t' \cosh \varphi$$

$$\text{with } \tanh \varphi = v/c .$$

It is assumed that the coordinates of the systems are orientated parallel to each other, that the relative movement takes place along the x-axis and that the systems have the same origin at time $t = t' = 0$. Also v represents the relative speed of the coordinate systems and c is the speed of light.³⁰

This form of the equations was chosen here because of its analogy to the classical transformation of rotated systems:

$$x = x' \cos \alpha - y' \sin \alpha$$

$$y = x' \sin \alpha + y' \cos \alpha$$

when the rotation of angle α takes place around the z-axis.

It is well known that according to the theory of relativity the flow of time is different in a system that is moving. This difference is given by the above equation of the Lorentz transformation. The analogy between the two equations can be interpreted to show that this difference flow of time is analogous to the rotation of coordinate systems, which correspond to view the world from different perspectives. Thus time and space are fused into a relativistic unity. This fusion of time with the space leads to the concept of space-time in the theory of special relativity. This concept, however, leads to important role to play simplifications. Many cases of this can be found in physics, especially where relativistic effects enter the game. In quantum field theory, e.q., integrations are in general performed on the four-dimensional space-time. Also space and time coordinates are not treated completely and necessarily identical, however the difference is not easily noticeable.

Consciousness at one time can reach only one three-dimensional plane of this four-dimensional space-time. This plate corresponds to the present moment. But this presence is an arbitrary point of reference, arbitrary in the same way as a

³⁰ Cf. B. HOFFMANN – *Perspectives in Geometry and Relativity*, Indiana University Press, London, 1966, 58-62.

certain point in space.³¹ The relation of events at different times is in principle not different from the relation of events at the same time but at different places. This is usually taken to imply that there is a symmetry between past and present just as well as left and right are symmetrical to each other.

CONCLUSION

For the description of a physical event, one must specify four numbers, say x, y, z , and t , of which the first three refer to the site where the event takes place while the fourth refers to the time of its occurrence. For another observer, the same event would be specified by a different set of numbers, say x', y', z' , and t' .

The mathematical connection between these two sets of numbers would depend upon the characteristic features of the transitive from one system of reference to the other. Since there is a large variety of systems of reference, there is a large variety of transformations one has to deal with. One may, therefore, regard the complete set of four members as the coordinates of a world point, representing the event in question in a four-dimensional world of x, y, z and t , rather than regard x, y and z separately as the spatial coordinates of the event in the three-dimensional physical space and t separately as the time of its occurrence in a one dimensional continuum of time.³²

The foregoing scheme was first suggested by Minkowski in 1908 and has since been employed extensively. According to this scheme, a physical event is represented by a world points in the four-dimensional world of events – usually referred to as the “Minkowski world” or the space-time continuum – which may be defined as the totality of representation points of all possible physical events. The position of the representative point, corresponding to a particular event, in the Minkowski world is determined by four coordinates x, y, z and t , as referred to a set of four axes the so called coordinates axed. The development of an event is depicted by a trajectory, usually referred to as the world line, along which the corresponding world point evolves. The relative position of one event with respect to another is denoted by a vector – the line element – that joint the two events in the Minkowski worlds and so forth.³³

In this representation the study of relativistic theory reduces to a study of the geometry of the four-dimensional continuum. In consequence, the formation of the special relativity theory assumes so elegant a form that the importance and usefulness of Minkowski’s contribution can hardly be overestimated.

As regards transformations, their classification would now be based on the fact whether they involve one or both of the following features:

- A rotation of the coordinate axes in the x, y, z, t continuum, with six degrees of freedom, and;

31 Cf. A. CICHNEROWICZ – *Théories Relativistes de la Gravitation et de l'Electromagnétisme* ; Masson et Cie, Éditeurs, Paris, 1955, 3-26.

32 Cf. S. W. HAWKING; G. F. R. ELLIS – *The Large Scale Structure of Space-time*, At the University Press, Cambridge, 1980, 118-120.

33 Cf. C. MOLLER – *The theory of Relativity*, At the Clarendon Press, Oxford, 1966, 31-62.

- A displacement of the origin of the coordinate system, with four degrees of freedom.³⁴

We have seen that the fundamental invariant of the homogeneous Lorentz transformations is:

$$s^2 = x^2 + y^2 + z^2 - c^2 t^2 = x'^2 + y'^2 + z'^2 - c^2 t'^2 = s'^2$$

If we employ the set of coordinates:

$$x'_1 = x; \quad x'_2 = y'; \quad x'_3 = z'; \quad x'_4 = \dot{c} t'$$

The anterior equations are remained in this:

$$s^2 = x_1^2 + x_2^2 + x_3^2 + x_4^2 = x_1'^2 + x_2'^2 + x_4'^2 = s^2$$

Written in this form, the analogy with the three-dimensional world becomes complete, except for the fact that the fourth square in the sum here is really negative.³⁵

However, because of the imaginary character of the four-coordinate employed, the geometry of this continuum is only formally identical with Euclidean geometry; that is why it is usually referred to as quasi-Euclidean.

The immediate advantage of the transition from the anterior equation is that new the rotation of the axes of an inertial observer would not lead to an oblique coordinate system. On the other hand, these rotations would now involve only rectangular coordinate systems Lorentz transformations would, therefore, become linear orthogonal. Confining to the case of homogeneous transformations, wiz the ones that do not involve a displacement of the origin, we can write:

$$x'_i = \sum_1^4 x_{ik} \cdot x_k$$

where x_{ik} 's are the coefficient of transformation. Geometrically, the coefficient x_{ik} may be understood as the cosine of the angle between the x_i axis and the x_k axis. In view of the specific nature of the coordinates and the coefficient x_{sp} and x_{4t} would be real while the coefficient x_{4t} and x_{4s} would be purely imaginary.³⁶

From now onward we adopt the so called "summation convention", i.e., if an index occurs twice in a term, a summation over all possible values of that index is automatically implied. The convention applies to all the equations that appear in the sequel, unless a statement is made to the contrary. For a continuous transformation – the one obtainable from the identity transformation ($S \rightarrow S$) by a continuous rotation of the axes – the value of the determinant must be +1. Such transformations are usually referred to as proper transformation. We can have transformations which involve reflections of the coordinates axes and may, therefore, be discontinuous. Such transformations are necessarily discontinuous; they are usually

34 Cf. R. d'INVERNO – *Introducing Einstein's Relativity*, At the Clarendon Press, Oxford, 1992, 33-40.

35 Cf. G. L. NABER – *The Geometry of Minkowski Spacetime*, Springer-Verlag, Berlin, 1992, 7-87.

36 Cf. I. CHAVEL – *Riemannian Geometry: a modern introduction*, At the University Press, Cambridge, 1993, 49-66.

referred to as improper transformation. Of course, transformations that involve an even number of reflections must again have: $\alpha = +1$.

Also the Special Theory of Relativity is play a very important role in yours applications, and defines a progress significantly to the Physics.³⁷

Epistemologically, we are not, however, sufficiently advanced in our knowledge of Nature's elementary laws to adopt this more perfect method without going out of our depth. At the close of our considerations we shall see that in the most recent studies there is an attempt. It more clearly follows from the above what is implied by preferred states of motion. They are preferred as regards the laws of Nature. States of motion are preferred when, relative to the formulations of the laws of Nature, coordinate systems within them are distinguished in that with respect to them those laws assume a form preferred by simplicity. According to classical mechanics the states of motion of the inertial frames in this sense are physically preferred.³⁸ Classical mechanics permits a distinction to be made between unaccelerated and accelerated motions; it also claims that velocities have only a relative existence, dependent on the selection of the inertial frame, while accelerations and rotations have an absolute existence. This state of affairs can be expressed thus: According to classic mechanics velocity relativity exists, but not acceleration relativity. After these preliminary consideration we can pass to the actual topic of one contemplations, the relativity theory, by characterizing its development so far in terms of principles.³⁹

The special theory of relativity is an adaptation of physical principles to Maxwell-Lorentz electrodynamics. From earlier physics it takes the assumption that Euclidean geometry is valid for the laws governing the situation of rigid bodies, the inertial frame and the law of inertia. The postulate of equivalence of inertial frames for the formulation of the laws of Nature is assumed to be valid for the whole of physics as special relativity principle. From Maxwell-Lorentz electrodynamics it takes the postulate of invariance of the velocity of light in a vacuum according to the light principle.⁴⁰ To harmonize the relativity principle with the light principle, the assumption that an absolute time exists, had to be abandoned. Thus the hypothesis is abandoned that arbitrarily moved and suitably set identical clocks function in such a way that the times shown by two of them, which meet, agree. A specific time is assigned to each inertial frame; the state of motion and the time of the inertial frame are defined, in accordance with the stipulation of meaning, by the requirement that the light principle should apply to it. The existence of the inertial frame thus defined and the validity of the law of inertia with respect to it are assumed. The time for each inertial frame is measured by identical clocks that are rationally relative to the frame.⁴¹ The laws of transformation for space-coordinates and time for the transition from one inertial frame to another,

37 Cf. T MAUDLIN – *Quantum non-locality and Relativity*, Blackwell, London, 2002, 29-36.

38 Cf. R. M. ROSENBERG – *Analytical Dynamics*, Plenum Press, New York, 1977, 7-17.

39 Cf. G. E. O. GIACAGLIA – *Mecânica Geral*, Editora Campus, Rio de Janeiro, 1982, 131-144.

40 Cf. M. S. LONGAIR – *Theoretical concepts in physics*, At the University Press, Cambridge, 1984, 37-60.

41 Cf. B. RUSSELL – *ABC of Relativity*, Unwin Paperbacks, London, 1977, 68-79.

the Lorentz transformations as they are termed, are unequivocally established by these definitions and the hypotheses concealed in the assumption that they are free from contradiction. Their immediate physical significance lies in the effect of the motion relative to the used inertial frame on the form of rigid bodies – Lorentz contraction – and on the rate of the clocks. According to the special relativity principle the laws of Nature must be covariant relative to Lorentz transformations; the theory thus provides a criterion for general laws of Nature. It leads in particular to a modification of the Newtonian print motion law in which the velocity of light in a vacuum is considered the limiting velocity, and it also leads to the realization that energy and inertial mass are of like nature.⁴²

The special relativity theory resulted in appreciable advances. It reconciled mechanics and electrodynamics. It reduced the number of logically independent hypotheses regarding the latter. It enforced the need for a clarification of the fundamental concepts in epistemological terms. It united the momentum and energy principle, and demonstrated the like nature of mass and energy. Yet it was not entirely satisfactory quite apart from the quantum problems, which all theory so far has been incapable of really solving. In common with classical mechanics the special relativity theory favours, certain states of motion to all other states of motion.

This was actually more difficult to tolerate that the preference for a single state of motion as in the case of the theory of light with a stationary ether, for this imagined, i.e., the light ether. A theory which from the outset prefers to state of motion should appear more satisfactory. Moreover the previously mentioned vagueness in the definition of the inertial frame or in the formulation of the law of inertia raise doubts which obtain their decisive importance, owing to the empirical principle for the equality of the inertial and heavy mass, in the light of the following consideration.

Let k be an inertial frame without a gravitational field, k' a system of coordinates accelerated uniformly relative to k . The behaviour of material points relative to k' is the same as if k' were an inertial frame in respect of which a homogeneous gravitational field exists. On the basis of the empirically known properties of the gravitational field, the definition of the inertial frame thus proves to be weak. The conclusion is obvious that any arbitrarily moved frame of reference is equivalent to any other for the formulation of the laws of nature, that there are thus no physically perfected states of motion at all in respected of regions of finite extension.

The implementation of this concept necessitates an even more profound modification of the geometric-kinematical principles than the special relativity theory.⁴³

The Lorentz contraction, which is derived from the latter, leads to the conclusions that with regard to a system k' arbitrarily moved relative to an inertial frame k , the laws of Euclidean geometry governing the position of rigid bodies do not apply. We arrive at the formal description of the field by the following consideration. For each infinitesimal point environment in an arbitrary gravitational field a local

42 Cf. J. G. TAYLOR – *Special Relativity*, At the Clarendon, Oxford, 1975, 1-12.

43 Cf. R. K. PATHRIA – *The Theory of Relativity*, second edition, Pergamon Press, Oxford, 15-48.

frame of coordinates can be given for such a state of motion that relative to the local frame no gravitational field exists a local inertial frame.

In terms of this inertial frame we may regard the results of the special relativity theory as correct to a first approximation for the infinitesimally small region. There are an infinite number of such local inertial frames at any space-time point; they are associated by Lorentz transformations. These latter are characterised in that they leave invariant the distance ds of two infinitely adjacent point events defined by the equation:

$$ds^2 = c^2 dt^2 - dx^2 - dy^2 - dz^2$$

which distance can be measured by means of scales and clocks. For x, y, z, t , represent coordinates and time measured with reference to a local inertial frame.⁴⁴

To describe space-time regions of infinite extent arbitrary point coordinates in four dimensions are required which serve no other purpose than to provide an unambiguous designation of the space-time points by four numbers each x_1, x_2, x_3 and x_4 , which takes account of the continuity of the four-dimensional manifold by Gaussian coordinates. The mathematical expression of the general relativity principle is then, that the systems of equations expressing the general laws of Nature are equal for all such systems of coordinates.⁴⁵ Since the coordinate differentials of the local inertial frame are expressed linearly by the differential dx_{ik} of a Gaussian system of coordinates, when the latter is used for the distance ds of two events an expression of the form:

$$ds^2 = g_{ik} \cdot dx_i \cdot dx_k$$

is obtained.

The g_{ik} , which are continuous functions of x_{ik} , determine the metric in the four-dimensional manifold where $|ds|$ is defined as an absolute parameter measurable by means of rigid scales and clocks.

These same parameters g_{ik} , however, also describe with reference to the Gaussian system of coordinates the gravitational field which we have previously found to be identical with the physical cause of the metric.

The care as to the validity of the special relativity theory for finite regions is characterised in that when the system of coordinates is suitably chosen, the values of g_{ik} for finite regions are independent of g_{ik} .

In accordance with the general theory of relativity the law of point motion in the pure gravitational field is expressed by the equation for the "geodesic line".⁴⁶

44 Cf. W. G. DIXON – *Special Relativity, the foundations of macroscopic physics*, At the University Press, Cambridge, 1978, 25-30.

45 Cf. Ch. W. MISNER; K. S. THORNE; J. A. WHEELER – *Gravitation*, W. H. Freeman and Company, San Francisco, 1973, 385-431.

46 Cf. Th. FRANKEL – *Gravitational Curvature*, W. H. Freeman and Company, San Francisco, 1979, 35-45.

Actually the geodesic line is the simplest mathematically which in the special case of constant g_{ik} becomes rectilinear. Here, therefore, we are confronted with the transfer of Galileo's law of inertia to the general theory of relativity.⁴⁷ In mathematical terms the catch for the field equations amounts to ascertaining the simplest generally covariant differential equations to which the gravitational potentials g_{ik} can be subjected. By definition these equations should not contain higher derivatives of g_{ik} with respect to x_{ik} than the second and these only linearly, which condition reveals these equations to be a logical transfer of the Poisson field equation of the Newtonian theory of gravity to the general theory of relativity. And that exhausts the direct consequences of the relativity principle. I shall turn to those problems which are related to the development which I have traced. Already, Newton recognized that the law of inertia is unsatisfactory in a context so far unmentioned in the exposition, namely that it gives no real cause for the special physical position, of the states of motion of the inertial frames relative to all other states of motion.⁴⁸ It makes the observable material bodies responsible for the gravitational behaviour of a material point, yet indicates in material cause for the material point but devise the cause for it (absolute space).

---

47 Cf. H. A. ATWATER – *Introduction to General Relativity*, Pergamon Press, Oxford, 1974, 136-159.

48 Cf. B. HOFFMANN – *Relativity and its Roots* – W. H. Freeman and Company, New York, 1983, 81-103.

Józef Chwedorowicz

Warsaw Management University, Poland

Wpływ treningu rozwoju osobistego na poczucie bezpieczeństwa uczniów w szkole / *The impact of personal development training on the participant's feeling of safety*

Abstract

The paper presents analysis of the impact of personal development training on the participants' subjective level of safety at school. The training consisted of physical exercise training, healthy nutrition training and training aiming at enhancement of individual safety, which covered:

1. Prevention – preventing violence by showing negative consequences for the violator
2. Developing in students competences which enhanced their safety at school – their ability to react assertively and to choose relevant actions in threatening situations.

All the 384 training participants, who were subject to research, demonstrated increase in the level of self-esteem, self-confidence and the feeling of emotional safety. Participants didn't admit any problems with physical safety – they didn't feel physically threatened, either before, or after the training.

Key words: the feeling of emotional safety, the feeling physically threatened.

WSTĘP

Poczucie bezpieczeństwa to subiektywne odczucie człowieka o realizacji jego potrzeby bezpieczeństwa. Poczucie bezpieczeństwa wewnętrznego rzutuje na funkcjonowanie człowieka, kreowanie szczęśliwych relacji, a także osiągnięcie sukcesów i trwałych osiągnięć. Jest niezbędne do prowadzenia udanego życia¹.

Najnowsze badania nad szkolnymi osiągnięciami wskazują, że dobre oceny w szkole nie są tylko skutkiem wysokiej inteligencji. Wysokie oceny uczniów zależą również od ich poczucia bezpieczeństwa w szkole. Bycie ofiarą przemocy w szkole

¹ I. Korcz, Inteligencja emocjonalna – gwarantem bezpieczeństwa i determinantą rozwoju uczniów, [w:] Edukacja dla bezpieczeństwa - bezpieczna szkoła, bezpieczny uczeń, pod red. D. Czajkowska-Ziobrowska, A. Zduniak, Poznań 2007, s. 107-109

i niskie poczucie bezpieczeństwa, przyczynia się do wystąpienia objawów depresji, które są szkodliwe dla potencjału uczenia się uczniów².

Poczucie bezpieczeństwa i jego wpływ na sukcesy szkolne było też badane w Polsce przez Inę Prusak (Prusak, 2013) i Edyta Laurman-Jarząbek, Eliza Mazur, Monika Springer (Laurman-Jarząbek et al., 2014).

Zdaniem prof. Caroline Fitzpatrick, „... uczniowie, którzy czuli się bezpiecznie, byli bardziej uważni i efektywni w klasie. Uczniowie ci zgłaszali mniej objawów depresji, takich jak poczucie nieszczęścia i trudności z samą sobą“. Zapewnienie uczniom bezpieczeństwa sprawia, że są zaangażowani i uważni w klasie, co może przyczynić się do długoterminowego sukcesu, na który składają się nie tylko możliwości intelektualne ...“ (Côté-Lussier, Fitzpatrick, 2016).

W niniejszym opracowaniu analizujemy jak przyjęte w Treningu działania przekładają się na poziom bezpieczeństwa uczniów w szkole. Działania te można podzielić na

1. Prewencję – zapobieganie przemocy przez pokazywanie ich negatywnych konsekwencji dla sprawcy. W prezentowanych podczas treningu filmach, przemoc zawsze jest ukarana i uczniowie widzą interweniującą Policję.
2. Podczas warsztatów asertywności uczniowie uczą się asertywnych reakcji w sytuacjach zagrożenia.
3. Dzięki treningowi wzrasta sprawność fizyczna uczniów. Wyższa sprawność przekłada się wzrost wiary w siebie. Dzięki temu łatwiej uczniom przyjmować postawę asertywną niż być ofiarą.

Umiejętności psychospołeczne rozwijane w Treningu Zwycięzców wychodzą naprzeciw postulatam WHO. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) określa umiejętności psychospołeczne jako umiejętności umożliwiające człowiekowi pozytywne zachowania przystosowawcze, dzięki którym może skutecznie radzić sobie z zadaniami (wymaganiami) i wyzwaniem codziennego życia³. W projekcie rozwijane są te kompetencje uczniów, które wspierają ich bezpieczeństwo w szkole.

Uczeń, który potrafi trafnie podejmować decyzje, wie, jak zareagować, do kogo i w jaki sposób zwrócić się w sytuacji zagrożenia, lepiej radzi sobie z wywieraną na niego presją kiedy np. jest zastraszany, czy namawiany przez kolegów do podejmowania nieakceptowanych społecznie zachowań, itp.

POTRZEBY UCZESTNIKÓW PROGRAMU TRENINGOWEGO

Zadanie wychodzi też naprzeciw całemu spektrum problemów młodzieży. Przemiany cywilizacyjne zmieniły tempo życia, sposób odżywiania, spędzania wolne-

2 Carolyn Côté-Lussier, Caroline Fitzpatrick. *Feelings of Safety at School, Socioemotional Functioning, and Classroom Engagement*. *Journal of Adolescent Health*, 2016; 58 (5): 543 DOI: 10.1016/j.jadohealth.2016.01.003

3 The World Health report 2002 Reducing risks, Promoting Healthy Life. <http://www.who.int/whr/2002/en/>

go czasu - pojawił się świat wirtualny, pośpiech, stres. Młodzież coraz mniej czasu poświęca na sport i aktywność fizyczną, cierpi na otyłość, nadwagę, niską odporność na stres i urazy, niekontrolowane napięcie i agresję, depresję, słabą koncentrację, alienację, słabe zdrowie - niską odporność na infekcje, za wysokie ciśnienie, alergię, itd. Przyczyną zaburzeń, w tym epidemii nadwagi i otyłości, są przede wszystkim nieprawidłowości w żywieniu. W Polsce nadwagę ma 18% dzieci i młodzieży. Według tegorocznego raportu UNICEF, wskaźniki nadwagi polskich dzieci rosną bardzo szybko - polskie dzieci tyją najszybciej w Europie.

Siedzący tryb życia, zbyt dużo czasu spędzane przed komputerem, brak aktywności fizycznej oraz niewykształcenie prawidłowych nawyków jedzeniowych, doprowadził do znaczącego wzrostu odsetka dzieci z nadwagą - wylicza Marek Krupiński, szef UNICEF Polska⁴. Konieczne jest wylansowanie mody na zdrowe odżywianie i picie wody mineralnej zamiast tuczących napojów.

Niska odporność psychiczna, spowodowana nadmiarem informacji, ciągłym stresem i brakiem higieny psychicznej czyli nawyków i umiejętności korzystania z możliwości systemu nerwowego człowieka z uwzględnieniem jego ograniczeń, sprawia, że osiągnięcia szkolne wielu uczniów pozostają daleko poniżej ich możliwości, inni doświadczają załamań, sięgają po narkotyki, popadają w depresję, aż po próby samobójcze. Dlatego potrzebne jest podniesienie odporności psychicznej dzieci i młodzieży, zapobiegające wykluczeniu szkolnemu (rozp. MEN, 17.11.10 r.).

Rodzice i nauczyciele mają słaby kontakt z nastolatkami - brak zaufania i odrzucenie ich autorytetu spowodowane są brakiem partnerstwa, ale i dobrego przykładu. Młodzież liczy się z tym tylko, co myślą ich rówieśnicy. Dlatego, aby skłonić młodzież do zdrowej aktywności, trzeba sprawić, że będzie ona młodym imponować, gwarantować ich niezależność i będzie postrzegana jako trendy - trzeba wylansować wśród młodzieży modę na takie działania (MEN Żyjmy z Pasją 2012).

Jednym z głównych czynników mających wpływ na bezpieczeństwo uczniów w szkole jest panujący w niej klimat. Szczegółowe badania klimatu szkoły w wysokiego ryzyka środowiskach miejskich wynika, że pozytywny, wspierający i kulturowo świadomy klimat szkoły można znacząco kształtować (Haynes & Comer, 1993). Co więcej, badacze odkryli, że pozytywne postrzeganie klimatu szkoły jest czynnikiem ochronnym dla chłopców z grupy ryzyka i zapobiega zachowaniom antyspołecznych (Haynes, 1998; Kuperminc i wsp., 1997).

PROGRAM TRENINGU ZWYCIĘZCÓW PLUS

Treningu Zwycięzców PLUS jest kontynuacją Treningu Zwycięzców przeprowadzonego w 2012r w ramach programu MEN Żyjmy z Pasją dotyczącego rozwoju osobistego w oparciu o indywidualny przewodnik przy wsparciu nauczyciela coacha i trenerów zewnętrznych autorów Treningu Zwycięzców. Jednym z wniosków z przeprowadzonego w szkołach Treningu Zwycięzców jest, że młodzież chce

4 <http://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/425204,raport-unicef-polskie-dzieci-tyja-najszybciej-w-europie.html>

wziąć odpowiedzialność za swój rozwój, chce w nim aktywnie uczestniczyć, a nie być tylko obserwatorem i stać na boku, chce być podmiotem w swoim rozwoju osobistym.

Podczas Treningu Zwycięzców PLUS w okresie 3 tygodni, stopniowo, zgodnie z zalecanym harmonogramem (ale i z uwzględnieniem własnych możliwości) uczniowie na zasadzie dobrowolności podporządkowali swój styl życia zasadom, które pozwoliły im zadbać o zdrowie i vitalność, zarządzać własną energią, rozwijać kondycję, samoświadomość i odporność psychiczną, regulować swój poziom mobilizacji i agresji oraz opanowywać skłonność do przemocy, a również radzić sobie z agresją ze strony innych, (rozładowywać napięcia, rozwiązywać konflikty, ewentualnie skutecznie i bez przemocy bronić się) – w rezultacie budować pozytywny klimat w szkole i przyczynić się do wzrostu wspólnego bezpieczeństwa

Przebieg treningu, zasady, o których mowa i ich działanie zostały zaprezentowane wszystkim uczniom ww. szkół podczas multimedialnej prezentacji. Prezentacja była połączona z migawkami filmów motywacyjnych (całość w stylu kursów rozwoju indywidualnego). Prezentacje o podobnej treści, obejmujące dodatkowo sposoby motywowania młodzieży i dorosłych do pozytywnych zmian, skierowane zostały w każdej szkole również do rodziców i do wszystkich wychowawców. Rodzice otrzymali informację o planowanych ankietach i możliwości zapoznania się z wynikami, jakie uzyskają ich dzieci, co zwykle wpływa na wzrost zainteresowania projektem. Wychowawcy zostali poproszeni i przygotowani do skutecznego zainteresowania treningiem szczególnie tych uczniów, którzy wydają się być w grupie ryzyka.

Adresatami treningu byli uczniowie 4 gimnazjów z terenu województwa mazowieckiego n=384.

Każdy uczeń, który zdecydował się na podjęcie wyzwania i udział w treningu:

1. Wziął udział w 2 sesjach 4-godzinnych zajęć warsztatowych, podczas których praktycznie poznał i wstępnie opanuje umiejętności będące przedmiotem treningu, zrozumie prezentowane zasady i powody, w tym osobiste korzyści dla których warto je stosować, zostanie zmotywowany do wysokiego zaangażowania. Praktycznie wykonał wszystkie proponowane zadania i ćwiczenia i dowiedział się na co wpływają. Zrozumiał jak różne czynniki wpływają na stan bezpieczeństwa w szkole.
2. Otrzymał kieszonkową książeczkę – „Przewodnik uczestnika Treningu Zwycięzców PLUS”, zawierającą propozycje diety, ćwiczeń rozciągających z joggingiem, oraz instrukcje specjalnie opracowanego treningu samoświadomości, zarządzania swoją energią i odporności psychicznej, (w tym reagowania w sytuacji przemocy) na każdy z 21 dni treningu. Atrakcyjna graficznie książeczka zawierała zadania na każdy dzień. Wyjaśniała zasadność każdego z proponowanych ćwiczeń. Zawierała system naliczania punktów za ich wykonanie. Systematycznie punktowana była też rezygnacja z tego, co szkodzi (systemem obrazkowym)

(Treść przewodnika była też dostępna również na stronie internetowej www.treningzwyciezcow.pl)

3. Przed rozpoczęciem treningu i po jego zakończeniu zostali przebadani testem samooceny, ankietą nt. poczucia bezpieczeństwa w szkole oraz zmierzono ich BMI (Body Mas Index) i poczucie wiary w siebie.
4. Zawarto z przeszkolonymi coachami szkolnymi umowę określającą zakres otrzymywanego od nich na czas treningu wsparcia i deklarację zakresu swojego zaangażowania.
5. Zadaniem uczestników było realizowanie programu treningu przez kolejne 21 dni współpracując w parze/trójce z wybranym kolegą/koleżanką lub z całą grupą.

Trening obejmował zintegrowane programy:

- zdrowego odżywiania
- codziennej aktywności fizycznej (ćw. zaleconych w przewodniku) oraz grupowego joggingu
- treningu radzenia sobie z agresją (własną i doświadczaną ze strony innych) oraz przemocą

Na każdy z programów złoży się instrukcja w książeczce – przewodniku uczestnika oraz program zajęć warsztatowych.

Każdy z 5 programów treningowych składających się na **Trening Zwycięzców PLUS** obejmie opracowane instrukcje do książeczki-przewodnika z harmonogram aktywności na 21 dni (zadania /ćwiczenia fizyczne, psych-mentalne, energetyczne, zalecenia dietetyczne z prostymi przepisami, itp.) oraz ciekawe informacje (uzasadniające sens ich realizacji).

Programy:

aktywności fizycznej
zdrowego odżywiania

był realizowany przez nauczycieli-coachów ze szkole.

Pozostałe programy:

trening radzenia sobie z emocjami, agresją i przemocą,

obejmował program zajęć warsztatowych, który realizowali trenerzy FISK.

- **Program codziennej aktywności fizycznej.** Obejmował codzienne zestawy ćwiczeń i porcję joggingu –w wersjach dla mniej i bardziej sprawnych. Program prosty, ciekawy, do realizacji w każdych warunkach.
- **Program zdrowego odżywiania,** obejmował atrakcyjny, zdrowy jadłospis na każdy dzień z łatwymi, szybkimi przepisami – w wersji tańszej i droższej zamieszczony w przewodniku.
- **Program radzenia sobie z emocjami, agresją i przemocą** obejmował warsztat asertywności i prezentację serii filmów pokazujących rozwój samoświadomości

mości, kompetencji emocjonalnych i komunikacyjnych przydatnych w przypadku frustracji, konfliktu, braku tolerancji dla inności, presji, lęku, ataku itp.

Działania proponowane w ramach projektu miały na celu:

- promowanie i wdrażanie młodzieży do zdrowego stylu życia:
  - wdrażanie młodzieży do zdrowego odżywiania
  - wdrażanie młodzieży do codziennej aktywności fizycznej
  - przeciwdziałanie agresji i przemocy
  - rozwijanie samoświadomości i panowania młodzieży nad emocjami
  - nauka praktycznych umiejętności radzenia sobie z agresją ze strony innych

METODOLOGIA

Program Trening Zwycięzców PLUS zrealizowany został w 2013r. w 4 szkołach ponadpodstawowych woj. mazowieckiego wybranych losowo i objął 384 uczniów. Szkoły te to:

- Gimnazjum nr 2 w Otwocku
  - Gimnazjum nr 3 w Otwocku
  - Gimnazjum nr 102 w Warszawie
  - Gimnazjum nr 103 w Warszawie
-
- W pełnym, 21- dniowym programie treningu uczestniczyło na ochotnika i ukończyło go 384 uczniów. Uczniowie ci zostali przebadani przed rozpoczęciem i po zakończeniu treningu. (badanie Body Mass Index, testy psychologiczne, w tym test samooceny Rosenberga, skalę wiary w siebie i ankietę nt. bezpieczeństwa fizycznego i emocjonalnego w szkole.
  - Podczas Treningu Zwycięzców PLUS zaproponowano, by w okresie 3 tygodni, stopniowo, zgodnie z zalecanym harmonogramem (ale i z uwzględnieniem własnych możliwości) uczniowie na zasadzie dobrowolności podporządkowali swój styl życia zasadom, które pozwolą im zadbać o zdrowie i witalność, zarządzać własną energią, rozwijać kondycję, samoświadomość i odporność psychiczną, regulować swój poziom mobilizacji i agresji oraz opanowywać skłonność do przemocy, a również radzić sobie z agresją ze strony innych, (rozładowywać napięcia, rozwiązywać konflikty, ewentualnie skutecznie i bez przemocy bronić się) – w rezultacie budować pozytywny klimat w szkole i przyczyniać się do wzrostu wspólnego bezpieczeństwa. Uczniowie nauczyli się jak praktycznie stosować te zasady (warsztat umiejętności) i jak reagować w sytuacji gdy jest się ofiarą lub świadkiem znęcania się ze strony kolegów czy koleżanek. Jednym z celów treningu było budowanie większego zaufania pomiędzy uczniami i nauczycielami, których zachęcać będziemy by prócz roli edukacyjnej w relacjach z uczniami nie bali się być dla nich być coachami.

Przebieg treningu, zasady, o których mowa i ich działanie zostały zaprezentowane wszystkim uczniom ww. szkół podczas 9 multimedialnych prezentacji. Prezentacje były połączone z migawkami filmów motywacyjnych (całość w stylu kursów rozwoju indywidualnego). Prezentacje o podobnej treści, obejmujące dodatkowo sposoby motywowania młodzieży i dorosłych do pozytywnych zmian, skierowane zostały w szkołach również do rodziców i do wszystkich wychowawców. Rodzice otrzymali informację o planowanych ankietach i możliwości zapoznania się z wynikami, jakie uzyskają ich dzieci, co zwykle wpływa na wzrost zainteresowania projektem. Wychowawcy zostali poproszeni i przygotowani do skutecznego zainteresowania treningiem szczególnie tych uczniów, którzy wydają się być w grupie ryzyka. O wsparcie dla uczestników treningu poprosiliśmy też pracowników bibliotek szkolnych, których zadaniem było uczestnikom treningu dostarczyć lektury sprzyjającej rozwojowi ich talentów i silnych stron.

Ostatecznie decyzja o udziale w *Treningu Zwycięzców* należała do uczniów. Uzyskane przez nas efekty realizacji Treningu Zwycięzców przeprowadzonego w 2012r w ramach programu MEN ŻyjMy z Pasją, i projektu Trening Zwycięzców PLUS wskazują na skuteczność tego podejścia – wysoka motywacja dobrowolnie zaangażowanych wywołuje efekt „infekcji pozytywnej”. Młodzież chce uczestniczyć, a nie być tylko obserwatorem i stać na boku, chce decydować o swoim rozwoju w oparciu o atrakcyjny osobisty przewodnik i serię filmów rozwojowych na youtube.

- Opracowany i przetestowany został innowacyjny program wdrażania młodzieży do zdrowego stylu życia pt. „Trening Zwycięzców PLUS”. Zebrane dane i doświadczenia stanowią rzetelną podstawę do wprowadzenia niewielkich korekt i przygotowania programu i materiałów edukacyjnych dla szkół na większą skalę.
- Główną innowacją w projekcie było wykorzystanie filmów i podcastów dla prezentacji relacji jakie zachodzą pomiędzy energią osobistą jednostki jej skutecznością i satysfakcją życiową, która w sposób bezpośredni przekłada się na samoocenę, samopoczucie, poczucie bezpieczeństwa fizycznego i emocjonalnego jednostki. W zależności od poziomu energii osobistej i osobistej skuteczności jednostka może znaleźć się w jednej z 4 stref: komfortu, destrukcji, depresji lub pasji. Życie w każdej strefie było prezentowane poglądowo poprzez historie ich rówieśników, które mogli poznać oglądając filmy. Sytuacje w strefie depresji (czarna dziura) pokazywał film: „Ostry makijaz” reż. K. Regulskiego. Sytuacje w strefie komfortu pokazywał film Studia Inigo „Dopalacze”, Sytuacje w strefie destrukcji pokazywał film „Happy Sleeping” reż. Marcina Wołkowicza. Sytuacje w strefie pasji pokazywał film „Walka nie kończy się po gongu” reż. Marcina Wołkowicza.
- Fundacja FISK dzięki temu, że jest też organizatorem festiwalu filmów edukacyjnych EDUKINO, realizowanym wspólnie z Muzeum Narodowym w Warszawie, wykorzystwała w swoim projekcie filmy edukacyjne nowej generacji, które twórcy przysyłali na festiwal, a które posiada w swojej bazie filmowej. Filmy te poruszają nurtujące nastolatków problemy: agresji w szkole, pierwszej miłości, inicjacji narkotykowej, nikotynowej, alkoholowej czy poszukiwania swojej pasji. Filmy te są chętnie przez nich oglądane. Chętnie też na ich

temat dyskutują. Nastolatek potrzebuje autorytetu, mentora, który zafascynuje go otaczającym światem, pokaże jak żyć twórczo i ciekawie, jak radzić sobie ze swoimi emocjami, jak zaplanować swoje życie. Najbardziej aktywnych uczestników TZ zaprosiliśmy na spotkanie z Damianem Redmerem i Zdzisławem Cozaczem archeologiem, reżyserem, którego podkasty wykorzystaliśmy w naszym projekcie. Uczestnicy spotkania mieli możliwość zadać Daminowi pytania. 25 letni bloger szybko znalazł kontakt z gimnazjalistami. Próbkę tych pytań załączam do sprawozdania.

- Prezentacje realizowane w ramach Treningu Zwycięzców PLUS aby zachęcić do uczestnictwa uczniów w 4 szkołach, pokazywały w oparciu o badania amerykańskie, że okres dorastania jest okresem krytycznym w życiu człowieka, i trzeba mieć wiedzę i kompetencje żeby nim zarządzać. Prezentowaliśmy badania pokazujące, że inicjacja narkotykowa jest silnie skorelowana z przyszłą depresją. Występujący w filmie „Kolekcjonerzy mocnych wrażeń” profesor Mikołajewski podawał dane z badań wskazujące z kolei na to, że dopalacze mogą stać się wyzwalaczami schizofrenii⁵. W prezentacji omawialiśmy też eksperyment Singera i Shachtera pokazujący, że w czasie „burzy hormonów”, młody człowiek staje się łatwym obiektem manipulacji. W kolejnych warsztatach pokazywaliśmy jak gimnazjaliści mogą radzić sobie z tymi zagrożeniami⁶.
- W oparciu o prezentowane filmy, podkasty i ćwiczenia jakie uczestnicy otrzymywali na każdy dzień treningu oraz udział w warsztatach uczestnicy ćwiczyli swoją asertywność, radzenie sobie z agresją zewnętrzną i wewnętrzną. Dostrzegali, że swoją agresję mogą rozładować poprzez trening fizyczny, który ćwiczyli pod okiem swoich coachów.

WYNIKI BADANIA

Zbadany został wpływ uczestnictwa w programie na wzrost sprawności fizycznej oraz samoocenę, wiary w siebie, poczucie bezpieczeństwa fizycznego i emocjonalnego uczestników oraz BMI uczestników.

Wyniki badań, (wskazujące na poprawę wskaźników poczucie bezpieczeństwa fizycznego i emocjonalnego, samooceny i wiary w siebie zostały zaprezentowane podczas konferencji podsumowującej 25.11.13 w POKI.

W efekcie Treningu Zwycięzców PLUS nastąpiła poprawa wskaźników psychologicznych.

PRZED - oznacza pomiar przed Treningiem

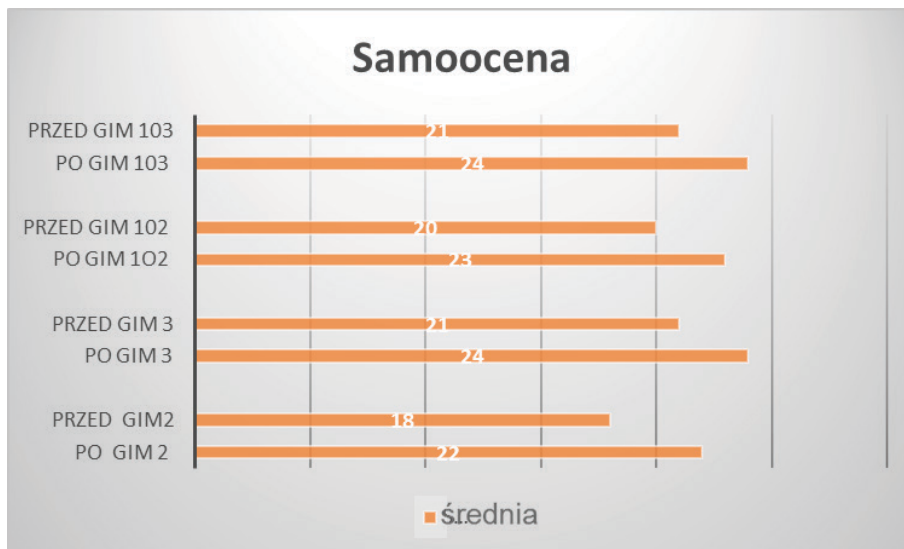
PO - oznacza pomiar po Treningu

5 Film „Kolekcjonerzy mocnych wrażeń”: (moda na dopalacze). Reż. Renata Zając Film edukacyjny z serii Uwaga życie! dla młodzieży szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych:

6 P. H. Lindsay, D. A. Norman - Procesy przetwarzania informacji u człowieka, PWN, Warszawa 1981

Wykres 1. Samoocena uczestników (mierzona testem Rosenberg) Treningu Zwycięzców PLUS przed i po treningu

Źródło: Opracowanie własne

Samoocena uczestników mierzona była testem Rosenberg. Podobnie jak w przypadku Treningu Zwycięzców realizowanego w 2012r widać znaczący wzrost samooceny uczestników po treningu (Chwedorowicz, 2016).

Wykres 2. Wiara w siebie uczestników Treningu Zwycięzców PLUS przed i po treningu

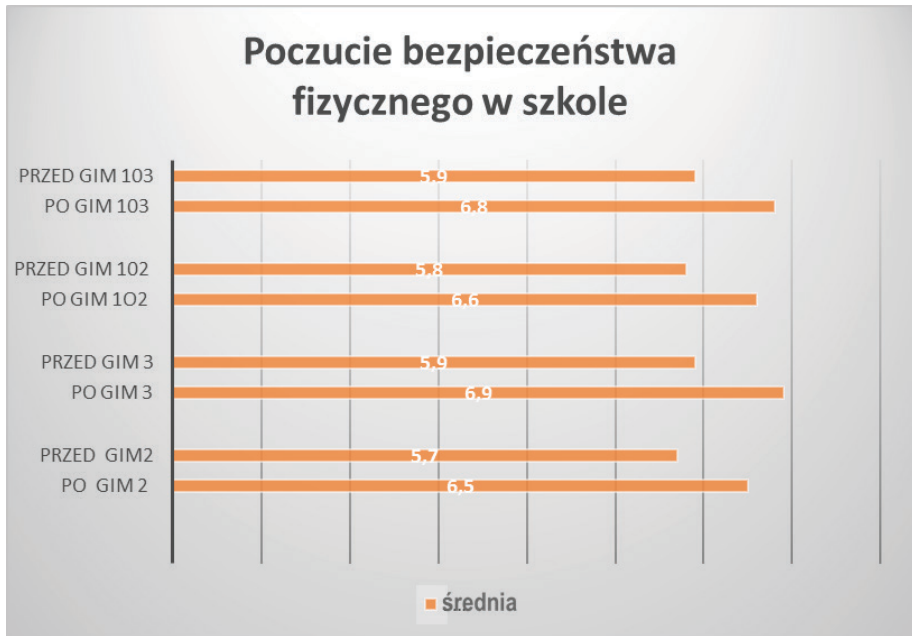

Źródło: Opracowanie własne

Wiara w siebie mierzona była w skali 0-10 wśród uczestników Treningu Zwycięzców PLUS przed i po treningu.

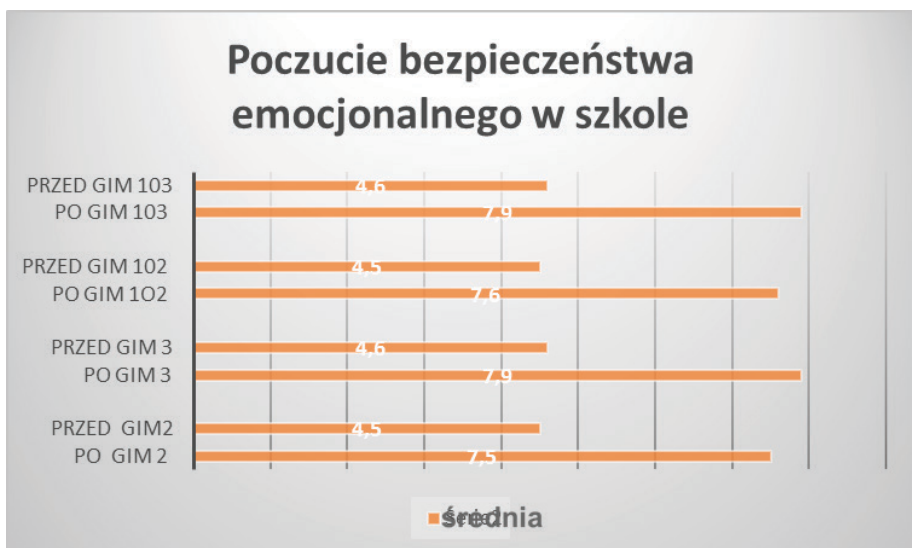
Kluczowymi w projekcie było poczucie bezpieczeństwa fizycznego w szkole (nie jestem nękanym, bity, zaczepiany).

Wykres 3. Poczucie bezpieczeństwa fizycznego uczestników Treningu Zwycięzców PLUS przed i po treningu.

Poczucie bezpieczeństwa fizycznego uczestników Treningu Zwycięzców PLUS mierzone było w skali 0-10 przed i po treningu.

Wykres 4. Poczucie bezpieczeństwa emocjonalnego uczestników Treningu Zwycięzców PLUS przed i po treningu.

Poczucie bezpieczeństwa emocjonalnego uczestników Treningu Zwycięzców PLUS mierzone było w skali 0 -10 przed i po treningu.

DYSKUSJA

We wszystkich badanych grupach wzrósł wskaźnik **samooceny**

Średni wzrost samooceny w całej badanej grupie wynosił **3,25**.

Nie stwierdzono istotnych zależności odnośnie wpływu na wzrost samooceny takich zmiennych jak wiek czy płeć.

We wszystkich badanych grupach wzrósł wskaźnik **wiary w siebie**.

Średni wzrost wiary w siebie w całej badanej grupie wynosił **3,9**.

Nie stwierdzono istotnych zależności odnośnie wpływu na wiary w siebie takich zmiennych jak wiek czy płeć.

We wszystkich badanych grupach wzrósł wskaźnik **poczucie bezpieczeństwa fizycznego**.

Średni wzrost poczucie bezpieczeństwa fizycznego w całej badanej grupie nie jest istotny i wynosił **0,87**.

We wszystkich badanych grupach wzrósł wskaźnik **poczucie bezpieczeństwa emocjonalnego**

Średni wzrost poczucie bezpieczeństwa emocjonalnego w całej badanej grupie wynosił **3,18**.

Nie stwierdzono istotnych zależności odnośnie wpływu na poczucie bezpieczeństwa emocjonalnego takich zmiennych jak wiek czy płeć.

PODSUMOWANIE

W niniejszym opracowaniu analizujemy wpływ treningu rozwoju osobistego na poczucie bezpieczeństwa uczniów w szkole. Trening obejmował trening sportowy, trening zdrowego odżywiania i trening nastawiony na zwiększanie bezpieczeństwa, który obejmował:

1. Prewencję – zapobieganie przemocy przez pokazywanie jej negatywnych konsekwencji dla sprawcy.
2. Rozwijanie u uczniów kompetencji wspierających ich bezpieczeństwo w szkole, czyli zdolności do asertywnego reagowania i trafnego podejmowania decyzji w sytuacji zagrożenia

Mimo upływu krótkiego czasu od momentu rozpoczęcia programu w badanej grupie n=384 odnotowano **pozytywny wpływ** zmiany samooceny, wiary w siebie i poczucia bezpieczeństwa emocjonalnego u uczestników treningu.

Średni wzrost samooceny w całej badanej grupie wynosił **3,25**.

Średni wzrost wiary w siebie w całej badanej grupie wynosił **3,9**.

Średni wzrost poczucia bezpieczeństwa fizycznego w całej badanej grupie okazał się nieistotny wynosił **0,87**.

Średni wzrost poczucia bezpieczeństwa emocjonalnego w całej badanej grupie wynosił **3,18**.

Wzrost poczucia bezpieczeństwa fizycznego nie okazał się istotny – uczestnicy nie czuli się zagrożeni fizycznie ani przed ani po treningu. Może to oznaczać, że bezpieczeństwa fizyczne (nie jestem nękanym, bitym, zaczepianym) nie jest problemem w badanych szkołach, że uczniowie respektują szkolne normy związane z tym obszarem.

Nie stwierdzono istotnych zależności odnośnie wpływu samooceny, wiary w siebie, poczucia bezpieczeństwa fizycznego takich zmiennych jak wiek czy płeć.

BIBLIOGRAFIA

1. Carolyn Côté-Lussier, Caroline Fitzpatrick. Feelings of Safety at School, Socio-emotional Functioning, and Classroom Engagement. *Journal of Adolescent Health*, 2016; 58 (5): 543 DOI: 10.1016/j.jadohealth.2016.01.003
2. Haynes, N. M. (1998). Creating safe and caring school communities: Comer School Development Program schools. *Journal of Negro Education*, 65, 308-314. Haynes, N. M., & Comer, J. P. (1993). The Yale School Development Program process, outcomes, and policy implications. *Urban Education*, 28(2), 166-199. Haynes, N. M., Emmons, C., & Comer, J. P. (1993). Elementary and middle school climate survey. New Haven, CT. Yale University Child Study Center.
3. Kuperminc, G. P., Leadbeater, B. J., & Blatt, S. J. (2001). School social climate and individual differences in vulnerability to psychopathology among middle school students. *Journal of School Psychology*, 39(2), 141-159.
4. Kuperminc, G. P., Leadbeater, B. J., Emmons, C., & Blatt, S. J. (1997). Perceived school climate and difficulties in the social adjustment of middle school students. *Applied Developmental Science*, 1(2), 76-88
5. Borchar T.J., Why are so Many Teens Depressed?, Psychcentral. Accessed March 3, 2014
6. Chansky T.E., *Freeing Your Child From Negative Thinking: Powerful Practical Strategies to Build a Lifetime of Resilience, Flexibility and Happiness*, Da Capo Press, 2008.
7. Chwedorowicz A. Chwedorowicz J. (2012), *Trening Zwycięzców – Zdrowy styl życia*, wyd. ACAD, s. 93.
8. Chwedorowicz A. Chwedorowicz J. (2013), *Trening Zwycięzców PLUS*, wyd. ACAD, s. 93.
9. Neuman, M.D.F., Low Self-esteem, *Psychology Today*. Accessed March 3, 2014
10. Quenqua D., Muscular Body Image Lures Boys Into Gym, and Obsession, *The New York Times*. Accessed March 3, 2014.

Paweł Czarnecki

Ustav letecké dopravy, Fakulta dopravní, eské vysoké učení technické
v Praze Prague, Czech Republic

Definicja etyki / *Definition of ethics*

Abstract

The definition of ethics reveals a number of problems associated with determining the identity of ethics and demarcation separating it from other disciplines. Choosing definition There is essential question: each definition introduces some new concepts that are most often prove to be far less clear than the defined concepts and leading to the said difficulties.

Key words: ethics, philosophy.

Definicja etyki odkrywa rad problemów spojených s určením identity etiky a s vytýčením hraníc oddeľujúcich ju od iných disciplín. Výber definície tu nie je najpodstatnejšou otázkou: každá definícia zavádza isté nové pojmy, ktoré sa najčastejšie ukážu byť oveľa menej jasnými než definované pojmy a vedú k spomínaným ťažkostiam.

ETIKA AKO NORMATÍVNA VEDA O MORÁLKE

Etika sa občas zvykne definovať ako normatívna veda o morálke.¹ Takáto definícia však núti položiť si otázku, nakoľko je opodstatnené nazvať „vedou“ disciplínu, ktorá sa nezaobera tým, čo je, ale tým, čo by malo byť. Jestvuje síce disciplína zaoberajúca sa výlučne opisom morálky v rôznych spoločnostiach a táto disciplína sa niekedy nazýva spojením *opisná etika*, avšak nezvykne sa pritom zapájať do rozsahu etiky vo filozofickom význame, vnímajúc ju ako časť sociológie alebo antropológie. Považujúc však etiku za normatívnu vedu, predpokladáme jestvovanie istej ťažko definovateľnej identity medzi etikou a ostatnými vedami, ako sú fyzika, biológia, chémia a pod. Prijatie jestvovania takejto identity, samozrejme, nie je neoprávnené. Je však potrebné pamätať na to, že to vytvára rad problémov, ktoré sú predmetom výskumov filozofie vedy. Spôsob riešenia týchto problémov zas môže

¹ V roku 2000 bol vydavateľstvom PNW vydaný filozofický lexikón, ktorý uvádza dva významy pojmu „etika“, z ktorých jeden je synonymum pojmu „morálka“ („celok morálnych hodnotení a noriem prijatých v danej skupine /.../ v určitej historickej dobe“), druhý však označuje etiku vo význame filozofickej disciplíny, ktorej predmetom je morálka. *Filozofia. Leksykon*, Warszawa 2000, s. 119.

vplývať nielen na chápanie toho, čím je etika, ale tiež na chápanie samotnej vedy, do rozsahu ktorej sme zapojili pojem „normatívnosť“.²

ONTOLOGICKÁ DEFINÍCIA ETIKY

Zaiste je možné ponúknuť aj trochu odlišnú „ontologickú“ definíciu etiky. Podľa tejto definície, okrem etiky v zmysle jednotlivých etických teórií, jestvuje aj etika sama v sebe, v zmysle objektívnych zásad konania, k objaveniu ktorých smerujú etici. Takýto spôsob predloženia veci síce etiku chráni pred obviňovaním z nevedeckosti, zároveň však núti k uznaniu jestvovania určitého bytia (etiky v zmysle objektívnych zásad a tvrdení), pričom za týmto jestvovaním nestojí nič okrem faktu, že doteraz sa nepodarilo skonštruovať etickú teóriu, ktorá by nebola odmietnutá rozhodnou väčšinou etikov (teórie, ktoré sa v etike objavili počas posledných niekoľko desiatok rokov, sú schopné v najlepšom prípade prekonať malú skupinku „prívržencov“). Všeobecný nedostatok zhody medzi etikmi sa však nezdá byť dostatočnou príčinou pre prijatie tézy o jestvovaní etiky v objektívnom význame. Z faktu, že množstvo kuchárov vymýšľa rôzne kulinárske recepty na kačaciu pečeň a medzi sebou nenachádzajú zhodu ohľadom otázky, ktorý z týchto receptov je najlepší, predsa nevyplýva, že jestvuje kačacia pečeň v objektívnom význame. V niektorých kuchárskych knihách sa môžeme okrem toho stretnúť s názorom, že jednotlivé recepty boli objavené (napríklad v starovekej Číne), a nie vymyslené. Vzniká teda obava (na čo upozorňoval už Immanuel Kant v *Kritike čistého rozumu*), že niektorí etici, podľa vzoru metafyzikov, používajú termín „veda“ v túžbe povýšiť disciplínu, ktorej sa venujú, zahrňajúc ju zdaním vedeckosti.

Od etiky v úzkom slova zmysle, t.j. istej skupiny etických teórií, je potrebné odlišiť rozličné filozofické texty, v ktorých sa slovo „etika“ občas vyskytne v názve, a ktoré obsahujú systematický výklad názorov na základné filozofické otázky, pričom hlavným cieľom tohto výkladu ostáva opodstatnenie určitej etickej koncepcie. Príkladom tohto typu diela je *Etika* Barucha Spinozu (1632 – 1677). Toto dielo sa skladá z piatich častí, ktoré postupne hovoria o Bohu, ľudskej duši, afektoch, o závislosti človeka od afektov, ako aj o oslobodzujúcej sile rozumu. *Etika* Spinozu obsahuje aj kritiku tradičných filozofických koncepcií Boha a človeka, ako aj morálnych, teologických a náboženských názorov vyplývajúcich z týchto koncepcií. Dielo Spinozu má však etický charakter, snaží sa totiž dokázať, že šťastie človeka spočíva v zodpovedajúcom využívaní rozumu, a nie v honbe za materiálnymi dobrami alebo v otrockom podliehaní afektom.³ Podobný charakter majú aj niektoré staroveké filozofické koncepcie, v ktorých sú úvahy z rozsahu ontológie a epistemológie podriadené opodstatneniu určitých etických tvrdení (napríklad epikureizmus).

2 Definovanie etiky ako normatívnej vedy sa môže zdať neopodstatneným z dôvodu nejasného charakteru pojmu „normatívnosť“. Je však potrebné obrátiť pozornosť na to, že ak pod pojmom „normatívnosť“ budeme chápať popretie pojmu „nenormatívnosť“, tak tradičné vedy (fyzika, biológia a pod.) by bolo potrebné definovať ako nenormatívne vedy. Takéto ponímanie vedy však prináša pochybnosti. Nie je totiž vylúčené, že dokonca aj empirické vedy sa nemôžu zaoberať bez istého druhu reflexií etického charakteru. V každom prípade, práve takto je možné interpretovať niektoré teórie vedy 20. storočia, napríklad koncepciu Kuhna alebo Lakatosa.

3 Porov. S. Nadler, *Spinoza*, Warszawa 2002, s. 258.

PROBLÉM VEDECKOSTI ETIKY

Problém vedeckosti etiky je potrebné odlišiť od otázky využiteľnosti vedeckej metódy v etike alebo od vzťahov medzi etikou a vedou. Otázka metódy využívanej v etike bude opísaná v ďalšej časti textu, teraz sa však chcem zaoberať problémom vzťahu, v akom je etika voči vede. Zdá sa totiž, že vzťah tohto druhu nie len jestvuje, ale v praktickom živote je čímsi tak všeobecným a samozrejším, že v podstate väčšina morálnych problémov, na aké natrafíme v reálnom živote, by nemohli byť vyriešené bez odvolania sa – v istej etape rozumovania – na vedecké tvrdenia. Príkladom takéhoto problému je otázka prípustnosti využívania fyzických trestov v školách. Je nepochybné, že táto otázka je etickým problémom, a že v podstate by mohla byť vyriešená bez odvolávania sa na vedecké pozorovania a teórie. V praxi sa však zákaz využívania telesných trestov opodstatňuje ich nezmyselnosťou a škodlivosťou vo výchovnom procese a samotné tvrdenie, že telesné tresty sú škodlivé, je tvrdením z oblasti psychológie a bolo vyvedené z pozorovania faktov.⁴

Sú aj takí filozofi, ktorí sú podľa Johna Deweya (1859-1952) alebo Charlesa Sandersa Peircea (1839-1914) náchylní riešiť všetky etické problémy rovnakým spôsobom. Vo vyššie uvedenom príklade mohlo byť etickou zásadou, tvoriacou základ odvolania sa na vedu, napríklad tvrdenie: „Deti je potrebné vychovávať tak, aby sa ako dospelé osoby necítili byť frustrované a boli dobrými obyvateľmi.“ Prívrženci tohto typu konania si myslia, že každú etickú zásadu je možné opodstatniť odvolávaním sa na vedu. Pravidlo „nezabíjaj“ sa vtedy opodstatňuje škodlivým vplyvom prípustnosti zabíjania na fungovanie spoločnosti, čo sa zas tvrdí ako empirický fakt.

Ak však hovoríme o vzťahu etiky k vede, tieto dve oblasti sa v podstate stavajú proti sebe: etika je tou oblasťou reflexie, ktorá len čerpá z vedy, vystupujúc zároveň pomimo vedu. Aby totiž v skutočnosti bolo možné odvolať sa na vedu, je potrebné mať už isté etické presvedčenie a konkrétne problémy, ktoré chcú byť vyriešené pomocou vedy, by neboli problémami, keby sme predtým neživilí určité presvedčenia.⁵

V spore týkajúcom sa vedeckosti etiky však nejde o prípustnosť využívania vedeckých tvrdení pri dokazovaní, ale o objektívny charakter skutočnosti, ktorá je predmetom etiky. „Objektívny“ tu neznamená to isté ako „jestvujúci“, ale „jestvujúci bez ohľadu na presvedčenia kohokoľvek“. V tomto zmysle literárne dielo nie je objektívne jestvujúcim predmetom, pretože uvažovať o ňom nemá väčší zmysel ako uvažovať o diele jestvujúcom pomimo rozumu a väčšina znalcov literatúry a kritikov súhlasí s tézou, že nejestvuje jedna pravdivá interpretácia literárneho diela. Mienky, ktoré sú interpretáciou literárneho diela, sa nedajú riešiť v kategóriách pravdy a falošnosti; dokonca je možné považovať za objaviteľské a rovnako hodnotné navzájom si odporujúce interpretácie, vnímajúc ich ako ekvivalentné „priblíženia“ zvyšujúce stupeň pochopenia diela.

4 Porov. R. Brandt, *Etyka. Zagadnienia etyki normatywnej i metaetyki*, Warszawa 1996, s. 67n., V. Gluchman, *Člověk a morálka*, Prešov 2005.

5 Porov. R. Brandt, *Etyka...*, s. 82n.

Avšak, nezávisle od toho, či budeme etiku chápať ako jednu z vied, alebo ako filozofickú disciplínu, samotnú filozofiu oddelíme od vedy (tak ako sa od nej oddeľuje matematika, napriek tomu, že nikto predsa nespochybňuje význam matematiky pre vedu), je nepochybné, že etika má istý predmet a od spôsobu definovania tohto predmetu bude závisieť spôsob chápania etiky.

PREDMET ETIKY

Vo všeobecnosti je predmetom etiky, podobne ako v iných humánnych vedách, človek – človek je zas *compositum* zložené z tela a duše (nezávisle od toho, ako by sa mal tento zväzok chápať). Dôsledné odmietnutie priznania, že nie všetko v človeku je materiálne, sa nezdá byť možným, avšak určite je možné ignorovanie jestvovania nemateriálnej sféry v človeku, teda ducha (psychiky) a postupovanie takým spôsobom, akoby sa človek skladal výlučne z matérie. Takéto konanie nie je vždy odsúdeniahodné, pretože niekedy býva priam nevyhnutným (napríklad v psychiatrii, kde sa človek vníma predmetným spôsobom pre jeho vlastné dobro). V etike sa však akékoľvek redukovanie tejto otázky zdá byť neprijateľné. Etika, ktorá by chcela človeka vnímať výlučne ako predmet, ako bytie výlučne podmienené tým, čo je v ňom biologické, by sa stala odvetvím biológie a jej závery by bolo rovnako možné vzťahovať na človeka, ako aj na každý iný druh podieľajúci sa na boji o bytie.

Problém sa však objavuje pri pokuse určenia, na akej úrovni fungovania človeka začíname mať dočinenia s otázkami morálnej povahy. Niekedy je možné stretnúť sa s tvrdením, že morálne problémy vznikajú až vtedy, keď človek začína konať a dôsledky tohto konania vplývajú na iných ľudí. Takýto postoj môžeme nazvať ako redukcionistický, pretože celú morálnu sféru človeka situuje až na úroveň sociálnych vzťahov.⁶ Kým jednotlivec nevstupuje do vzťahov s inými ľuďmi, jeho konanie nepodlieha hodnoteniu v etických kategóriách. Literárnym príkladom tohto druhu situácie je osud Robinsona Crusoea na opustenom ostrove v románe Daniela Defoea. Prívrženci sociálneho rozmeru etických problémov argumentujú, že Robinson na opustenom ostrove nepotrebuje etiku a všetko jeho konanie, aj to, ktoré je nasmerované na neho samého, je konaním pomimo etiku. Odporcovia tohto názoru zas obracajú pozornosť na to, že Robinson sa predsa v skutočnosti ocitol pred radom morálnych problémov, vrátane tých najväznejších problémov. Musel napríklad rozhodnúť, či má právo vykonať samovraždu, či sa má držať nádeje na záchranu, alebo sa radšej zmieriť s osudom, musel bojovať o zachovanie vlastnej hodnoty a pod.

Opodstatnenejším sa zdá byť názor, že etické problémy sa začínajú už na úrovni jednotlivca⁷ – konanie podliehajúce morálnemu hodnoteniu je síce podstatne nasmerované na niekoho, nemenej však tým kýmisi môže byť aj vlastná osoba. Pre podporu opačného názoru je zas možné predložiť argument, že konanie, ktorého cieľom je samotný konajúci podmet, je hodnotené odlišne než konanie nasmerované na iných ľudí. Ak napríklad pri rozdeľovaní nejakého dobra predmet ukrivdí

6 Prívržencom tohto postoja v súčasnej filozofii je m. in. A. MacIntyre.

7 Ešte viac je možné presunúť hranice toho, čo tvorí etický problém. K. R. Popper si napríklad myslel, že zlo sa objavilo spolu so vznikom života.

sám sebe, takého konanie je hodnotené ako šlachetné; ak ukrivdí iným, vtedy je odsudzované. Každý človek má právo vystavovať sa v istých hraniciach nebezpečenstvu, pestujúc napríklad isté druhy športov, avšak rovnaké vystavovanie nebezpečenstvu iných je neprípustné.⁸

MATERIÁLNY A FORMÁLNY PREDMET ETIKY

Abstrahujúc od problému, či morálne otázky sa objavujú už na úrovni jednotlivca, alebo až na úrovni spoločnosti, sa nedá poprieť, že nie celý človek a nie všetky oblasti jeho fungovania sú predmetom záujmu etiky. Preto bude na tomto mieste užitočné odvolať sa na tomistickú filozofiu a poukázať na materiálny a formálny predmet etiky. Ako je zrejmé, materiálным predmetom danej vedy je trieda predmetov, ktorými sa táto veda zaoberá a ktoré skúma. Spôsob, akým ich skúma, tvorí jej formálny predmet. Formálny predmet vedy zas môže byť obsahový alebo metodologický. Obsahovým formálnym predmetom je istý aspekt materiálneho predmetu, ktorý daná veda považuje za zvlášť dôležitý pre seba samú a ktorý skúma. Metodologickým formálnym predmetom je spôsob, akým veda skúma svoj predmet. Vo vzťahu k etike to znamená, že materiálным predmetom tejto disciplíny je konanie človeka, obsahovým formálnym predmetom je sféra morálky vyčlenená v tomto konaní, avšak metodologickým formálnym predmetom je spôsob, akým etika rieši otázky morálky.⁹ Kým materiálny predmet a obsahový formálny predmet etiky neprinášajú pochybnosti a nevyvolávajú kontroverzie medzi etikmi, spor prebieha v otázke spôsobu chápania metodologického formálneho predmetu.

ETIKA A MORÁLKA

Vo filozofickej literatúre sa vo všeobecnosti síce odlišujú pojmy „etika“ a „morálka“, avšak toto rozlíšenie sa občas zastiera pri použití prívlastkov „etický“ a „morálny“.¹⁰ Napríklad Soren Kierkegaard (1813 – 1855), opisujúc nasledujúce štádiá duchovného rozvoja človeka, hovorí o etickom postoji, ktorý však nespočíva v realizácii zásad nejakej konkrétnej etiky, ale v živote v kategóriách dobra a zla (na rozdiel od života naorientovaného na smerovanie k uspokojeniu a na predchádzanie nepríjemnostiam).¹¹ Problémy prináša už samotný pojem „morálka“. V hovorovom jazyku má tento pojem hodnotiaci charakter – to, čo je „morálne“, sa vo všeobecnosti vníma ako „morálne dobré“, „zasluhujúce si schválenie“, „hodné nasledovania“ a pod., teda ako „dobré“, pričom však samotný pojem „morálny“ – ako antonymum pojmu „nemorálny“. Hovorový spôsob chápania pojmu „morálka“ teda odbieha od toho, aký navrhujú niektorí etici. Napríklad Ija Lazari-Pawlowska (1921 – 1994) pod pojmom „morálka“ chápe tú sféru ľudskej aktivity, nad ktorou sa uvažuje pomocou pojmov „dobrý“ a „zlý“, stavajúc pojem „morálka“ proti tým oblastiam konania, ktoré sa nedajú opisovať použitím spomínaných pojmov. Autorka preto oddeľuje morálne javy od mimo morálnych, pričom „morálny“ môže znamenať tak „morálne dobré“, ako aj „morálne zlé“.¹²

8 Porov. M. Ossowska, *Pojecie moralności*, w: „Etyka“ 1966, č. 1, s. 27.

9 Porov. T. Slipko, *Zarys etyki ogólnej*, Krakow 2002, s. 27-28.

10 Zdá sa tiež, že pojmy „etický“ a „morálny“ sa v hovorovom jazyku využívajú zámene.

11 Porov. A. Mis, *Filozofia współczesna. Głównie nurty*, Warszawa 1998, s. 71.

12 Porov. I. Lazari-Pawlowska, *O pojęciu moralności*, w: „Etyka“ 1966, č. 1, s. 31n.

Sú tiež autori, ktorí chcú pojem „morálka“ rezervovať pre tie javy, ktoré si zasluhujú uznanie a pozitívne hodnotenie. Czesław Znamierowski (1888 – 1967) napríklad navrhuje, aby sa spolu s termínom „morálka“, rezervovaným pre definovanie javov hovorovo uznávaných za morálne dobré, užívali aj neutrálne pojmy, pričom takýmto pojmom by mohol byť napríklad „etos“. Podľa autora by pod pojmom „etos“ bolo treba chápať „spoločne postoj človeka voči iným ľuďom, z toho vyplývajúce hodnotenia, normy, ako aj konanie a zdržanlivosť“. V takto ponímanom etose by mohli zároveň jestvovať „tak pocity náklonnosti voči iným ľuďom, ako aj nepriaznivé pocity“.¹³

Najdôležitejším problémom sa však zdá byť sformulovanie adekvátnej definície morálky, t.j. vytýčenia hraníc medzi morálkou a mimo morálnymi oblasťami ľudskej aktivity. Adekvátna definícia tu neznamená definíciu, ktorá je akceptovateľná pre všetkých, teda nejakú jednu „skutočnú“ definíciu morálky. Väčšina autorov by zaiste súhlasila s tým, že je možných veľa „adekvátnych“ definícií, z ktorých každá poníma morálku v istom jej aspekte, stávajúc sa „adekvátnou“ definíciou pre potreby tej či inej vedeckej disciplíny.

Problém však nespočíva v tom, ktorú z definícií je potrebné uznať za najsprávnejšiu, ale v tom, či je vôbec možné vytvorenie akejkoľvek definície ponímajúcej celok javov, ktoré je možné klasifikovať ako morálne javy. Názory etikov sa v tomto ohľade rozdeľujú. Názor, že takáto definícia nie je vôbec možná, vyjadruje napríklad Mária Ossowska (1896 – 1974). Táto autorka zastáva mienku, že problém s definíciou pojmu etiky pripomína problém s pojmom kultúry. „Rôzni autori tvrdia – píše M. Ossowska – že ak má kultúra istej spoločnosti zahŕňať tak vieryvyznania jej členov, ako aj pre ňu charakteristickú keramiku či spôsob budovania, tak o takto vytvorenej triede sa nedajú sformulovať žiadne adekvátne teórie.“¹⁴ Napriek nemožnosti sformulovania definície morálky je vyčlenenie sféry morálnych javov od pomimo morálnych javov podľa autorky potrebné, pretože – podobne ako teória kultúry bez pojmu kultúry – reflexia o konaní človeka, v ktorej by sme rezignovali z pojmu morálky, by vôbec nebola možná.

MORÁLNE NORMY

Niektorí etici za morálne normy považujú len tie normy, ktorých zdôvodnenie si nevyžaduje odvolanie sa na mimo morálnu skutočnosť. Problém tu spočíva v tom, že normy, ktoré sú všeobecne považované za morálne normy, môžu byť zdôvodňované spôsobom, ktorý robí, že prestávajú byť morálnymi normami. Napríklad norma „neklam“ sa zdôvodňuje pomocou tvrdenia, že klamstvo je zlo, pričom toto tvrdenie sa vníma buď ako také, ktoré si nevyžaduje ďalšie zdôvodňovanie, alebo ako tvrdenie vyvedené z iných tvrdení, ktoré sa nezdôvodňujú. Táto norma však môže byť zdôvodnená aj poukázaním na praktické, negatívne dôsledky klam-

13 Cz. Znamierowski, *Rozwazania wstepne do nauki o moralnosci i prawie*, Warszawa 1964, s. 86.

14 M. Ossowska, *Pojecie...*, s. 28.

stva a vtedy by mala byť uznaná za praxeologickú zásadu, vyvedenú napríklad zo všeobecnejšej prijatej zásady: „Konaj tak, aby si dlho žil a aby sa ti viedlo dobre.“¹⁵

Zdá sa, že jediným riešením tohto problému je uznanie istých noriem za morálne normy axiologickým spôsobom. Normu „neklam“ vtedy považujeme za morálnu normu buď na základe axiómy, alebo na základe analýzy axiologických predpokladov, z ktorých táto vyplýva, a ktoré sme už vopred prijali za axiómy. Normy „neklam“, „nekradni“, „nezabíjaj“ vtedy ostávajú morálnymi normami, nezávisle od zdôvodnení odvolávajúcich sa na poza morálnu sféru. Inými slovami, tieto normy sa vtedy považujú tak za morálne normy, ako aj za praxeologické, právne alebo zvykové.¹⁶ Je potrebné zdôrazniť, že uznanie nejakej normy za morálnu normu musí mať absolútny (axiomatický) charakter. Z faktu, že určitá norma je akceptovaná, totiž nevyplýva, že je akceptovaná ako morálna norma. Uznanie pracovitosti, šetrnosti, podnikavosti, svedomitosti a pod. za morálne čnosti a akceptácia s nimi spojených noriem ešte neznamená, že máme do činenia s morálkou. Tieto normy môžu byť akceptované aj preto, že slúžia realizácii určitých praktických cieľov. Z tohto hľadiska je meštiacka morálka len v malom stupni morálkou vo vyššie predstavenom význame.¹⁷

Od morálky sa niekedy odlišuje spravodlivosť. Podľa tohto rozlíšenia jestvujú pravidlá určujúce spravodlivé konanie, ktorých porušenie jednotlivcom, skupinou alebo inštitúciou oprávňuje (všetkých alebo len určitých jednotlivcov) k využitiu sankcií donucujúcich dodržiavanie pravidiel. Porušenie pravidiel morálky však nikomu nedáva právo využívať nátlak a jednotlivec sa môže prinútiť dodržiavať ich iba mocou vlastného rozhodnutia a na základe akceptovaných hodnôt. Môžeme teda hovoriť o morálke v užšom význame, t.j. o normách, ktorých porušenie neoprávňuje využiť sankcie, ako aj o morálke v širšom význame, zahŕňajúcej morálku v užšom význame, ako aj normy, ktorých dodržiavanie sa vynucuje použitím nátlaku.¹⁸

Z formálneho hľadiska môžeme morálku definovať ako zbierku príkazov a zákazov vo forme rozkazujúcich viet typu: „Nezabíjaj!“, „Nekradni!“, „Cti si starších!“ a pod. Cieľom etiky však nie je len vytváranie noriem, ale tiež hľadanie filozofických predpokladov, na základe ktorých by sa tieto normy dali vytvárať racionálnym spôsobom.

ROZDELENIE ETIKY

Vzhľadom na formálny predmet môžeme normatívnu etiku rozdeliť na axiológiu, teda náuku o hodnotách, a deontológiu, teda náuku o morálnych povinnostiach. Tiež je potrebné spomenúť opisnú etiku, zaoberajúcu sa opisom a vysvetľovaním morálnych noriem a hodnôt, zaväzujúcich v určitých spoločnostiach v rôznych historických obdobiach. Opisná etika má rovnaký materiálny aj formálny obsah-

15 Porov. I. Bochenski, *Podrecznik madsosci tego swiata*, v: I. Bochenski, *Dziela zebrane*, Krakow 1995, diel V, s. 226.

16 Porov. I. Lazari-Pawlowska, *O pojeciu...*, s. 38n.

17 Porov. M. Ossowska, *Moralnosc mieszczańska*, Wroclaw 1985, s. 74n.

18 Porov. *Filozofia. Podstawowe pytania*, red. M. Martens a H. Schnädelbach, Warszawa 1995, s. 336-337.

vý predmet ako normatívna etika. Kým normatívna etika sa však snaží preskúmať, čo je dobré a čo zlé, objaviť najzákladnejšie predpoklady tvoriace základ morálnych hodnotení, opisná etika sa pozastavuje pri zaregistrovaní faktov. To však neznamená, že opisná etika je pre etiku pestovanú ako disciplínu striktnie filozofickú nevhodná, skôr naopak. Každá súčasná etická teória sa napríklad musí popasovať s morálnym relativizmom, ten sa za priamo odvoláva na fakty potvrdené opisnou etikou.

Ako som už spomínal, materiálnym predmetom etiky je morálka chápaná ako istý druh ľudskej činnosti. Okrem morálky jestvujú aj iné oblasti konania človeka a v súvislosti s tým vzniká problém vymedzenia toho, čo je morálne (v zmysle „patria ce do oblasti morálky“) od toho, čo sa v kategóriách morálky nedá skúmať.

Etika teda nie je identická s morálkou, nie je tiež identická s tými vedeckými disciplínami, ktoré si síce za svoj predmet tiež berú morálku, avšak túto morálku vnímajú ako empirický fakt. Tieto disciplíny sa zaoberajú otázkami typu: akým spôsobom ľudia realizujú morálne normy v praxi, aké motívy tvoria základ ich konania a akým spôsobom jednotlivcom akceptovaná morálka závisí od jeho príslušnosti k určitej sociálnej skupine a pod. Inými slovami, predmetom etiky nie je skutočné konanie človeka, ale určenie cieľov, hodnôt a noriem, aké by mali riadiť ľudské konanie.¹⁹

Napriek tomu, že nie každé ľudské konanie je možné zaradiť do sféry morálnych javov, netreba zabúdať na to, že každý skutok môže byť poddaný morálnemu hodnoteniu. Ako postrehla Mária Ossowska: „Je možné chváliť alebo haníť to, ako človek koná v práci, ako sa správa ku kolegom, akým spôsobom žena spravuje domácnosť, ako sa správa v rade, v obchode, ako ľudia vydávajú peniaze, ako vychovávajú deti, ako svojmu psovi dovoľujú pristupovať k susedovej mačke.“²⁰ To tiež znamená, že niet skutkov, ktoré by ako také patrili do sféry morálky, t.j. vždy a v každej spoločnosti by boli hodnotené v kategóriách dobra alebo zla.

Hovorenie o morálke má zmysel jedine pod podmienkou, že vieme, o akú morálku ide. V skutočnosti totiž máme vždy dočinenie nie s jednou, ale s mnohými morálkami, v ktorých je možné vyčleniť úplne odlišné skupiny direktív a morálnych hodnôt. Tieto rozdiely sa črtajú tak medzi rôznymi kultúrami (je ťažké napríklad porovnať budhistickú morálku s morálkou pravekých národov, hoci isté podobnosti, ako napr. náklonnosť k askéze, je niekedy možné vnímať), medzi rôznymi historickými epochami v rozsahu jednej kultúry (kresťanská morálka skorého stredoveku má len málo spoločného s kresťanskou morálkou súčasných protestantských vierovyznaní), ako aj medzi jednotlivými sociálnymi triedami a skupinami v rozsahu jednej spoločnosti.²¹

Iné rozlíšenie medzi etikou a morálkou navrhuje Jacek Holowka. Podľa J. Holowku je morálka vždy morálkou niekoho, je teda nerozlučiteľne spojená s presvedčeniami, predsudkami, prehodnoteniami, rozhodnutiami či skúsenosťami konkrétnych

19 Porov. T. Slipko, *Zarys...*, s. 25.

20 M. Ossowska, *Normy moralne. Proba systematyzacji*, Warszawa 1985, s. 14.

21 Porov. M. Ossowska, *Moralnosc mieszczańska*, Wrocław 1985, s. 12.

jednotlivcov a v praxi nikdy nie je rovnaká – každý jednotlivec vyznáva vo svojom druhu jedinú a neopakovateľnú morálku. Inými slovami, podľa J. Holowku je morálka zbierkou osobných, uvedomovaných alebo neuvedomovaných zásad, ktorými sa každý človek riadi vo svojom konaní. Aj filozofi majú vlastnú morálku, podľa ktorej konajú v živote. Morálka daného filozofa však nie je identická s ním hlásanou etikou. Etika je totiž „nezávislá od mienky či názorov kohokoľvek na tému morálnych noriem a hodnôt. Nevyplýva z faktov a nedá sa vzťahovať na fakty. (...) Je istým teoretickým dielom a v istom zmysle aj ideálnym. Tvoria ju normy a hodnoty, a teda akoby myšlienky autoritatívneho, nevyhnutného, absolútneho a neodvolateľného charakteru.“²² Etiku je možné prirovnať k matematike, ktorá je tiež ideálnou zbierkou výrokov určitého typu.²³ Analogicky, filozofom vyznávanú morálku je možné porovnať k praktickej zručnosti rátania a riešenia matematických úloh. Inak je zrejme, že niektorí významní matematici (napríklad Poincare) mali túto schopnosť v minimálnom stupni, myslieť si, že nemá nič spoločné s autenticitou matematikou.

Úplne odlišný spôsob chápania etiky však navrhol Ján Mária Bochenski (1902-1995). Tento autor píše: „(...) k najdôležitejším otázkam, aké som si vôbec mohol položiť, patria tieto dve: ‘Čo chcem v živote?’ a ‘Ako sa mám správať, aby som to niečo získal?’ Toto sú pre mňa základné etické otázky. Dobré viem, že iní ľudia si etiku predstavujú ináč. Nechcem sa s nimi prieť. Len hovorím, že mne sa práve tieto, a nie iné otázky zdajú byť dôležité.“²⁴ J. Bochenski teda etiku vníma podstatne odlišným spôsobom, než to predstavil J. Holowka – objektívne nejestvujúci, od číhkoľvek presvedčení nezávislý systém etických zásad a ich opodstatnení, ale vlastné, osobné presvedčenia o tom, k čomu je v živote potrebné smerovať a ako je potrebné postupovať, aby bolo možné dosiahnuť vytýčené ciele.

Ak sa teraz pozrieme na etické systémy, ktoré vznikli v bližšej či vzdialenejšej minulosti, ako aj na tie, o ktorých sa diskutuje dnes, všimneme si, že tendencia chápania etiky ako osobnej zbierky presvedčení dominuje vo filozofii do konca 19. storočia, kým v súčasnej filozofii, zaiste nie bez vplyvu pokroku v prírodných vedách, je zrejmom starostlivosť o to, aby bola etická teória podľa možností maximálne nezávislá od osobných presvedčení a ontologických či epistemologických predpokladov, ktoré nie je možné racionálne zdôvodniť.

METAETIKA

V etike jestvujú okrem otázok týkajúcich sa etických noriem aj otázky týkajúce sa statusu etických teórií, ktoré občas tvoria hlavný predmet záujmu etikov (metaetická reflexia v povojnovom období ovládla etiku pestovanú v analytickom duchu vo Veľkej Británii a v USA).²⁵ Metaetika pestovaná ako samostatná vetva filozofickej reflexie je síce relatívne mladou disciplínou, avšak samotná metaetická reflexia sa objavuje už na úplnom počiatku etiky. Takejto reflexii sa venoval okrem iných

22 J. Holowka, *Wstep*, v: R. Brandt, *Etyka...*, s. 14.

23 Porovnania etiky a matematiky však nemôžu ísť príliš ďaleko, pretože vlastnosťou výrokov v matematike je ich správnosť alebo nesprávnosť, kým otázka správnosti alebo nesprávnosti tvrdení v etike je predmetom sporu. Porov. R. Brandt, *Etyka...*, s. 13.

24 J. Bochenski, *O etyce*, v: J. Bochenski, *Dziela...*, s. 9.

25 Porov. N. Warburton, *Filozofia od podstaw*, Warszawa 1999, s. 91.

Aristoteles, skúmajúc každodenný jazyk z hľadiska použitia slova „dobro“, podobne ako to dnes robia anglosaskí metaetici.²⁶

Aj v rozsahu metaetiky môžeme odlišiť veľa rôznych teórií, týkajúcich sa napríklad významu slova „dobrý“ v rôznych etických teóriách. K najznámejším a najviac diskutovaným patria: emotivizmus, naturalizmus a relativizmus.

Podľa prívržencov emotivizmu sú všetky etické tvrdenia pozbavené významu. V doslovnom význame tohto slova totiž nehovoria o faktoch, ale vyjadrujú len emocionálne stavy osoby, ktorá ich vyhlasuje. Norma „nezabíjaj“ znamená jednoducho negatívny vzťah osoby akceptujúcej túto normu voči zabíjaniu. Odporcovia emotivizmu poukazujú na jeho nebezpečné dôsledky v prípade, že by sa stal všeobecne akceptovanou teóriou. Obracajú tiež pozornosť na to, že implikuje nemožnosť vedenia etických sporov, čo je v rozpore s faktami.

Naturalizmus vychádza z predpokladu, že etické sudy vyplývajú z faktov objavovaných vedou (alebo aj z tvrdení opisujúcich tieto fakty) – príkladom naturalistickej teórie je utilitarizmus. Antinaturalisti argumentujú, že je nemožné vyvádzať tvrdenia týkajúce sa hodnoty z tvrdení opisujúcich fakty, bez prijatia nejakého dodatočného predpokladu, pričom uviesť tento predpoklad je nemožné. Poukazuje sa tiež na to /George Edward Moore (1873-1958)/, že z tvrdenia: „Toto konanie bude najviac prospešné pre najväčší počet ľudí,“ nevyplýva tvrdenie: „Toto konanie je morálne správne.“ Inými slovami, na jednej strane je možné uvedomiť si, že určité konanie prinesie šťastie mnohým ľuďom a na strane druhej sa pozastavovať nad tým, či je morálne správnym konaním.

Relativizmus napokon predpokladá, že všetky koncepcie týkajúce sa toho, čo je správne a čo nie, sú akceptované jednotlivými spoločnosťami v určitom čase a nejestvujú systémy noriem, ktoré by boli všeobecne akceptované. Hovoriac inými slovami, všetky úsudky sú morálne relatívne. Prívrženci emotivizmu tiež vo všeobecnosti prijímajú, že normy zaväzujúce v jednej spoločnosti sa nemajú vnucovať iným spoločnostiam. Odporcovia relativizmu si však myslia, že relativisti sú v rozpore, keď tvrdia, že všetky morálne normy závisia od spoločnosti a pritom zároveň uznávajú zásadu, podľa ktorej sa vlastné normy nemajú vnucovať iným spoločnostiam – táto zásada sa považuje za absolútne záväznú. Niektorí odporcovia relativizmu obracajú pozornosť na to, že nie je možné presne určiť, čím je spoločnosť a kde sú hranice, ktoré od seba oddeľujú jednotlivé spoločnosti. Poukazuje sa tiež na to, že prívrženec relativizmu nemôže kritizovať normy zaväzujúce v jeho vlastnej spoločnosti s využitím etických argumentov: keďže väčšina členov danej spoločnosti akceptuje nejaký úsudok, to znamená, že tento úsudok je pravdivý v rozsahu tejto spoločnosti.²⁷

TYPOLÓGIA HODNÔT

Thomas Nagel rozdelil hodnoty, medzi ktorými dochádza ku konfliktu, na päť skupín: povinnosti voči iným ľuďom (napríklad povinnosti lekára voči pacientovi,

26 Porov. *Filozofia. Podstawowe pytania...*, s. 289.

27 Porov. N. Warburton, *Filozofia od podstaw...*, s. 82n.

povinnosti voči vlastnej rodine, priateľom, slovom ľuďom, s ktorými sa vstupuje do osobných vzťahov), obmedzenia vlastnej slobody vyplývajúce z práv prislúchajúcich iným ľuďom (napríklad práva na osobnú nedotknuteľnosť), všeobecne chápaná užitočnosť vnímaná utilitaristickým spôsobom (teda nevyhnutnosť zohľadnenia dôsledkov konania voči osobám, ktoré nie sú spojené s konajúcim podmetom), „perfektné“ hodnoty (napríklad autonómna hodnota umeleckého diela), ako aj oddanosť vlastným projektom či predsavzatiam (hodnota spočívajúca v úlohách, ktorých realizáciu sme už začali). Totiž, ako postrehol Thomas Nagel, v živote veľmi často dochádza ku konfliktu medzi rôznymi hodnotami, z ktorých každá má zásadne odlišný charakter a nejestvuje spôsob, ako by bolo možné tieto hodnoty medzi sebou porovnať, vzťahovať jednu na druhú alebo nezávisle na nejakú tretiu, na ktorú by sa dali vzťahovať dve predchádzajúce. Situácie, v ktorých sa každá voľba zdá byť rovnako správnu, znamenajú, že pre mnohé hodnotiace úsudky, ktoré však treba sformulovať, aby bolo vôbec možné začať akúkoľvek činnosť (aj keď je voľba rovnoznačná so zanechaním činnosti), sa nedajú nájsť dostatočné dôvody, napriek tomu, že takéto dôvody sú potrebné, aby sa vôbec dalo hovoriť o hodnotiacom úsudku.

Každá z hodnôt patriacich k týmto piatim skupinám, ktoré predstavil Nagel, je hodnotou z úplne iného hľadiska. Povinnosti voči osobám nám podriadeným alebo voči členom rodiny plníme s ohľadom na osobné vzťahy, aké nás s týmito osobami spájajú, avšak situácia sa mení, keď robíme rozhodnutia riadiac sa právom iných na slobodu. S týmito osobami nás nespájajú žiadne osobné putá, navyše na ne triafame náhodne so zahájením činnosti. Zase z inej perspektívy budeme situáciu hodnotiť riadiac sa dôvodmi užitočnosti. Veľa ľudí protestuje napríklad proti porušovaniu práv väzňov políciou, napriek tomu, že je akosi zrejmé, že tieto osoby sa dopustili ťažkých priestupkov. V situáciách tohto druhu protestujeme riadiac sa presvedčením, že je prospešnejšie dodržiavanie práv všetkých ľudí než porušovanie práv jednotlivcov, ktorí sa dopustili priestupkov. V istých situáciách sa však môže ukázať, že hodnota, akú pripisujeme nejakému umeleckému dielu alebo aktuálne realizovaným projektom, prevažuje nad hodnotou, akou je pre nás plnenie povinností voči vlastnej rodine.

Pozastavujúc sa nad situáciami tohto druhu, T. Nagel dochádza k záveru, že príčinou problému je fakt, že hodnoty patriace do oných piatich skupín vyplývajú z úplne odlišných a navzájom neporovnateľných zdrojov, nie však z jedného zdroja, ako usudzujú tvorcovia tradičných etických systémov. Toto konštatovanie zas autora núti sformulovať záver týkajúci sa ľudskej prirodzenosti: človek síce pociťuje potrebu vlastnenia jednoduchej a univerzálnej metódy, dovoľujúcej riešiť morálne konflikty rôzneho druhu, zároveň však má schopnosť nazerania na svet z úplne odlišných pohľadov a každý z týchto pohľadov ho núti uznať, že ho tlačia úplne odlišné požiadavky. V praktickom živote je v rozhodnej väčšine prípadov účinným náradím správneho riešenia konfliktov tohto typu zdravý úsudok, o ktorom hovoril už Aristoteles – iné prostriedky, podľa T. Nagela, nemáme.²⁸

28 Porov. T. Nagel, *Pytania ostateczne*, Warszawa 1997, s. 161n.

Obchádzajúc fakt, že typológia navrhovaná T. Nagelom sa zdá byť neúplná, v praxi sa totiž veľa ľudí riadi hodnotami, ktoré nespadajú pod žiadnu z oných kategórií (ako napríklad dosahovanie uspokojenia a vyhýbanie sa utrpeniu, ale tiež hodnoty vyplývajúce zo špeciálnej úcty k sfére sacrum), je ťažké súhlasiť s tým, že pri morálnych rozhodnutiach sme nezadržateľne odsúdení na využívanie zdravého úsudku a ničoho viac. Perspektíva získania jednej univerzálnej metódy a možnosti skonštruovania jednej všetko zahŕňajúcej etickej teórie sa síce zdá byť pochybná, avšak to neznamená, že sme odsúdení spoliehať sa len na zdravý úsudok. Už samotná možnosť vzniku rôznych situácií, v ktorých dochádza k morálnemu konfliktu, je usmernením pri prijímaní rozhodnutí. Aj keby cieľom etickej reflexie mohlo byť len určenie zdroja problémov a vysvetľovanie povahy konfliktu, tento cieľ by priniesol dostatočné opodstatnenie pre zmysel výskumu etických problémov. Je dobré bližšie sa prizrieť názorom predstaveným Thomasom Nagelom. Zdá sa totiž, že tie môžu byť v istom stupni odpoveďou na výčitku chýbajúcej logickej spojitosti, akú voči súčasným etickým diskusiám predniesol Alasdair MacIntyre. Podľa mienky A. MacIntyry, „v našej kultúre nie je žiaden racionálny spôsob, ako dôjsť k morálnej zhode.“ Dôkazom, potvrdzujúcim správnosť tohto tvrdenia, je podľa MacIntyry charakter moderných etických debát, v ktorých jednoducho prebieha výmena argumentov bez žiadneho kritéria dovoľujúceho ohodnotiť ich platnosť. Ak sa napríklad diskutujú o morálnych aspektoch spravodlivej vojny tvrdí, že morálne zlo spôsobované vojnou prevyšuje dobro, aké je možné vďaka nej získať, tak tento argument sa stretáva s odpoveďou, že jedine neustála pripravenosť viesť vojnu je účinným spôsobom odstrašovania a predchádzania vojne, pričom však nejestvuje spôsob, ako vyriešiť otázku, ktorá zo strán má pravdu. Tieto a pre moderné spoločnosti aj mnoho iných, neobyčajne dôležitých argumentov sa podľa MacIntyry vyznačuje čímsi, čo tento autor definuje spojením pojmová neprimeranosť. Tieto argumenty sú založené na istých predpokladoch a neobsahujú logické chyby. Aj napriek tomu nejestvuje spôsob, ako by sa dala odhadnúť hodnota predpokladov, tvoriacich základy jedného z týchto argumentov z hľadiska predpokladov tvoriacich základ iného.

APLIKOVANÁ FILOZOFICKÁ ETIKA

Etika je len jedna, v praxi sa však táto disciplína delí na rad špecializovaných oblastí, z ktorých sa každá zaoberá problémami spojenými s určitým druhom ľudského konania. Máme teda, predovšetkým, rôzne odborné etiky, ako sú obchodná etika, novinárska etika, lekárska etika, vojenská etika a pod. Etici, venujúci sa týmto disciplinám, sa nezaobierajú hľadaním a opodstatňovaním všeobecných noriem konania, ale len noriem, ktorých rozsah záväznosti je obmedzený na situácie spojené s vykonávaním určitých povolání. To neznamená, že tieto najvšeobecnejšie normy sú ignorované a že odborné etiky je možné pestovať bez ohľadu na dôsledky týkajúce sa týchto všeobecných noriem. Zásady zaväzujúce v jednotlivých oblastiach profesionálnej činnosti musia samozrejým spôsobom vyplývať z noriem, ktoré nie je možné zdôvodniť a vtedy musia byť odmietnuté.

Pestujúc rôzne odborné etiky sa najčastejšie mlčky predpokladá platnosť najzákladnejších noriem, pričom sa skúma, aké jednotlivé normy z nich vyplývajú pre

typické situácie v jednotlivých povolaniach. Základným problémom sa najčastejšie stáva pochopenie zmyslu oných noriem v špecifických druhoch konania. Napríklad je možné myslieť si, že zásada, podľa ktorej sa nemá klamať, ak povedanie pravdy so sebou neprináša väčšie zlo než samotné klamstvo, nie vždy zaväzuje v obchode a počas rokovaní je v istom rozsahu prípustné hovorenie nepravdy, pretože takéto konanie je považované za správne obidvoma rokujúcimi stranami. Iným príkladom je vojenská etika, v ktorej je pravidlo „nezabíjaj“ zrušené pre konanie na bojovom poli.²⁹

---

29 Porov. J. Bochenski, *De virtute militari*, v: J. Bochenski, *Dziela zebrane*, Krakow 1995, diel V, s. 97n.

Vladimír Dobda

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave,
Bratislava, Slovakia
E-mail: vladimirdobda@azet.sk

Antiopresívne prístupy ako nástroj riešenia utečeneckej krízy / *Anti-Oppressive Practices as a Tool to Address the Refugee Crisis*

Abstract

Anti-Oppressive Practices are one of the main forms of Social Work and social oriented theory and practice. Operating in the context of numerous oppressions and based on the constantly growing need for fundamental reorganization of society in all its layers, it is a practical and promising concept of the complexity of social problems within multidisciplinary in the field of Social Work. This article focuses on the issue of using Anti-Oppressive Practices in Social Work when dealing with the progressive and very current refugee crisis.

Key words: anti-oppressive practices, asylum, foreigner, migration, refugee crisis, social work.

1 ÚVOD

Na svete sa masy obyvateľstva pohybujú už od nepamäti. Po druhej svetovej vojne možno týchto ľudí rátať na desiatky miliónov. Nejde však iba o túžbu rekreovať, objavovať svet, spoznávať rozličné kultúry, jazyky, zmeniť miesto pobytu kvôli zamestnaniu alebo vzdelaniu. V mnohých prípadoch tento popud vychádza zo samotného pudu sebazáchovy v snahe zachrániť svoj vlastný život a život svojej rodine. Človek v stave núdze, absentujúc základné životné potreby, sa domáha pomoci kdekoľvek a u kohokoľvek, nehľadiac na miesto, kde sa nachádza, na pohlavie, etnicitu, rasu, či vek iného jedinca. Vôľa prežiť daná životným pudom v každom z nás, poháňa vpred, dodáva silu zvládnuť i najextrémnejšie podmienky a najzložitejšie situácie, vizualizujúc príchod očakávanej a výsostne potrebnej pomoci.

Pojmy globalizácie, multikulturality, či multietnicity, úzko nadväzujú na koncept opresie. Tá sa prekladá ako útlak, potláčanie, pocit stiesnenosti. Vzťahy väčšinových spoločností a etnických menšín neobchádzajú problémy a výbušné sociálne konflikty, vyžadujúce náležitý a aktuálny zásah, a to aj prostredníctvom novovzniknutých nástrojov a metód na ich riešenie. Toto úsilie o formovanie a zachovanie rovnoprávných vzťahov, podporujúcich sebarealizáciu a individualizáciu

každého človeka, v protiklade s hierarchiou rozličných spoločností, vyústilo do formovania antiopresívnych prístupov. V realite súčasného sveta sú interetnické a interkultúrne vzťahy citlivými témami, pri ktorých je nevyhnutné zmierňovať, v ideálnom prípade úplne eliminovať nerovnováhu, ktorá sa utvára v rámci spoločenského postavenia rozličných skupín obyvateľstva.

2 PÔVOD, POSLANIE A ÚSTREDNÉ POJMY ANTIOPRESÍVNÝCH PRÍSTUPOV

Pri charakterizovaní antiopresívnych prístupov vychádzajú Dalrymple a Burke (2006) z reakcií praktikov i teoretikov na sociálne hnutia vedené ženami a negroidnou rasou. Antiopresívne prístupy čerpajú z moderných foriem kritických prístupov, zdôrazňujúc štrukturálne problémy užívateľov služieb, orientáciu na radikálne sociálne zmeny, ako aj kritickú analýzu cvičných vzťahov a pokus o ich transformáciu do praxe. Rozširujú teóriu kritickej praxe zreteľnou integráciou osobnostných a kultúrnych základov opresie do štrukturálnej analýzy, a tiež podporou interpersonálnej a štatutárnej práce ako legitímnych stránok antiopresívnych prístupov. Cieľom antiopresívnych prístupov je vyvíjať radikálne prístupy zahŕňajúce všetky formy opresie a náhľadov na zmeny. Ide teda o štrukturálne analýzy spojené s liberálnejšou perspektívou zmocnenia.

Matoušek (2003) datuje formovanie antiopresívnych prístupov na koniec 80. rokov a 90. roky minulého storočia, kedy došlo k ich etablovaní na poli sociálnej práce. Tieto prístupy ponímajú sociálnu prácu ako politickú aktivitu, ktorá uplatňuje svoju rolu v sfére mocenských vzťahov, ktoré sa dotýkajú jednotlivca, skupín i komunít. Moc a jej nerovnomerná distribúcia v spoločnosti sa teda stáva ich kľúčovou témou. Antiopresívne prístupy možno využiť pri práci s jednotlivcami, rodinami, skupinami, aj v komunitách, všade tam, kde nastáva nerovnováha v spoločenskom postavení spoločenských skupín, i tam, kde sa objavujú javy, ako rasizmus, sexizmus a všetky ďalšie formy diskriminácie a opresie.

Práve koncepty opresie – útlaku a diskriminácie sa stali východiskovým pojmom pre antiopresívne prístupy. Opresia úzko súvisí so štrukturálnym znevýhodnením istých spoločenských skupín, ktoré musia v modernej „kapitalistickej“ spoločnosti čeliť systematickému odopieraniu práv, možností a príležitostí, inak bežne dostupných pre väčšinovú entitu. Pri nazeraní na koncepcie antiopresívnych prístupov možno vidieť odlišné názory na to, či štrukturálne znevýhodňovanie pramení zo zámernej manipulácie zo strany elít, alebo je iba nezamýšľaným efektom fungovania inštitúcií neskoro moderných spoločností. Spoločným bodom však stále zostáva snaha eliminovať opresívne hierarchické vzťahy a nahradiť ich vzťahmi založenými na rovnoprávnosti a podpore sebarealizácie. Opresia a diskriminácia sa teda stávajú aspektmi moderných sociálnych štruktúr v dimenziách sociálneho usporiadania, ktoré reflektujú sociálne usporiadanie rás, tried, rodov, veku, sexuálnej orientácie, či telesného alebo mentálneho postihnutia, a navonok je potrebné poňať ich ako jeden celok. Útlak napriek mnohým svojim podobám prepája rad spoločných tém nerovnosti, popretia základných ľudských práv a slobôd, mocenských vzťahov a predsudkov založených na stereotypoch. Rovnako

možno uvažovať aj o diskriminácii, ktorej navonok odlišné formy v skutočnosti nepôsobia oddelene, ale spolupôsobia prepojené osobnými skúsenosťami a opresiou (Matoušek et al., 2013).

Spolupôsobenie rozličných foriem diskriminácie potvrdzuje aj Thompson (2006), ktorý dáva opresiu a diskrimináciu za ústrednú charakteristiku všetkých životných situácií klientov, s ktorými sociálny pracovník prichádza do styku. V rámci procesu práce s klientom je pre sociálneho pracovníka veľmi dôležité rozpoznať a uvedomiť si skutočnosť, že klient môže byť opresii alebo diskriminácii vystavený. Antio-presívne prístupy upozorňujú na opresiu medzi rôznymi kategóriami ľudí, medzi mužmi a ženami (gender), kultúrami (etnocentrizmus), generáciami (ageizmus), alebo zdravých voči telesne postihnutým. Nerozpoznanie znevýhodneného postavenia klienta v spoločnosti zo strany sociálneho pracovníka môže v konečnom dôsledku viac uškodiť, než pomôcť.

Ako upozorňuje Csámpai (2007), prítomnosť diskriminácie vo všeobecnosti je na základe výskumu náročné dokázať, nakoľko vyhýbavé alebo negatívne reakcie respondentov nesvedčia o jednoznačnej rasovej alebo inej nenávisti. Podobne neefektívne sa ukazujú byť techniky škálovania využívané v sociológii, ktoré odrážajú skôr vonkajšie názory, než vnútorné postoje. Pritom je diskriminácia jedným z hlavných faktorov globálnej migrácie, pri ktorej odsudzovanie ľudí na základe ich príslušnosti k skupine, označovanej ako neporiadna, nezodpovedná, špinavá, negramotná alebo nemorálna, zvyšuje celkový počet utečencov a žiadateľov o azyl.

Baines (2011) rozlišuje externú opresiu, keď útlak vyvstáva z nepravosti pri uskutočňovaní politiky voči jednotlivcom alebo skupinám z dôvodu špecifických, odlišných znakov, a internú opresiu, ktorá sa prejavuje popieraním individuálnych a kultúrnych reálií, autocenzúrou, „sebanenávisťou“, pri ktorej elity veria v dominantný systém hodnôt a životného štýlu ako v najsprávnejšiu a exkluzívnu realitu. Opresia zbavuje človeka možnosti naplno uplatňovať svoje práva, naplňovať spravodlivé zásady väčšinovej spoločnosti a byť účastným aspektov sociálneho života, kde sloboda je základom existencie.

Negatívnymi prejavmi opresie sa stávajú novovznikajúce formy kriminality, rýchlo sa etablojúce v spoločnostiach, prechádzajúcich rýchlou modifikáciou, pri ktorej naberajú nové, ešte väčšie nebezpečné vlastnosti. Ako príklad tohto javu možno uviesť nelegálnu migráciu, obchodovanie s ľuďmi, či formovanie deviantných subkultúr ako rodísk interkultúrnych konfliktov. Európska typológia bezdomovectva zaraďuje žiadateľov o azyl, nachádzajúcich sa v azylových zariadeniach, za osoby bez domova ako jednu z kategórií bezdomovectva. Odhaduje sa, že 2 % osôb, pracujúcich v sex-biznise na Slovensku, tvoria migranti (Mátel et al., 2011).

V súvislosti s pojmami opresie a diskriminácie poukazujú Nzira a Williams (2006) na tieto základné tézy:

- diskriminácia sa vzťahuje predovšetkým na nespravodlivosť, nerovnosť a bezprávie,

- útlak môže smerovať k znižovaniu hodnoty človeka, a tak ho vystaviť nebezpečenstvu poškodenia, odmietnutia alebo až smrti,
- jestvuje mnoho príkladov opresie v rámci histórie celého sveta,
- autentické výpovede ľudí, ktorí sa ocitli alebo priamo a aktuálne čelia riziku opresie, môžu vzbudzovať rešpekt a indikovať komponenty efektívnej antiopresie,
- pozitívne myslenie pomáha rozvoju antiopresie,
- opresia pôsobí na rôznych úrovniach, preto takto musí pôsobiť aj antiopresia.

V rámci pojmov je pri antiopresívnych prístupoch potrebné spomenúť menšinu, ktorú Schaefer (1984) definuje ako skupinu, ktorá je podriadená, a ktorej príslušníci strácajú kontrolu a moc nad vlastným životom, v protiklade s dominantnou, väčštinovou skupinou. Menšina sa vyznačuje istými viac-menej ľahko definovateľnými telesnými a kultúrnymi charakteristikami, ktoré pôsobia ako činiteľ jej odlišenia od elity. Pre menšinu sú charakteristické početné skúsenosti so znevýhodňovaním a predsudkami, nedobrovoľná príslušnosť, uzatváranie zväzkov a solidarita v jej vnútri.

Matoušek et al. (2013) označuje moc a jej distribúciu za centrálnu tému antiopresívneho myslenia. Ideové jadro týchto prístupov tvorí snaha o zmocnenie klienta k väčšej miere kontroly a riadenia vlastného života, napriek predpokladu, že spoločnosť sa tomuto stavu participácie vedome, či nezámerne bráni. V tomto ohľade antiopresívne myslenie rezonuje s rozvojom takzvanej politiky pre život, ktorá prináša sociálnemu pracovníkovi podnety v zmysle jeho reflektovania rôznorodých aspektov užívania moci a s tým súvisiaceho dopadu na život klientov. Je dôležité zamerať sa na otázku, či sociálny pracovník vníma diskrimináciu a rozumie procesom, ktoré ju vyvolávajú a ktorým čelí.

Pri antiopresívnych prístupoch je dôležité definovať tiež sociálne pohyby a transformáciu. Sociálne pohyby ako jedny z majoritných koreňoch politizovanej transformačnej sociálnej práce predstavujú skupiny ľudí, ktorí sa mobilizujú, aby nariadili zmeny špecifických politických, sociálnych, kultúrnych a ekonomických problémov. Napriek zväčša progresívnemu charakteru myšlienok týchto ľudí môžu tieto byť aj regresívne a smerovať k zastaveniu alebo zrušeniu sociálnych reforiem a transformačných politík. Transformácia poukazuje na spôsoby, ako zmierniť emocionálnu bolesť a bezprostredné ťažkosti ľudí, spolu s úsilím zmeniť väčšie sily, ktoré sú zodpovedné za nespravodlivosť, nepoctivosť a sociálne krivdy. Medzi takéto sily možno zaradiť ageizmus, ableizmus, kapitalizmus, kolonializmus, rasizmus, sexizmus a mnohé iné autoritárske vzťahy. Niekedy ich autori zamieňajú za sociálne sily, vzťahy, faktory alebo sociálny systém všeobecne. Sociálne vzťahy sa formujú a ovplyvňujú politické, ekonomické, sociálne a kultúrne normy, štruktúry, diskurzy, systémy, politiky, organizácie a aktivity každodenného života spoločností. Snaha o transformáciu v zmysle antiopresívnych prístupov vychádza z priamych postupov sociálno-právne orientovaných sociálnych pracovníkov, ktoré v rámci špecifických i zásahov a interakcií, ako aj prostredníctvom širších zásahov namierených na makroúrovňovú alebo štrukturálnu zmenu, akými sú aktivizácia,

advokácia, odboj, kolektívne organizovanie, vedecká činnosť, masové podujatia, či krátkodobá alebo dlhodobá mobilizácia jedincov, skupín i spoločnosti, spočívajú v oslobodzujúcich prístupoch (Baines, 2011).

3 PREPOJENIE ANTIOPRESÍVNYCH PRÍSTUPOV A SOCIÁLNEJ PRÁCE

Autori Dalrymple a Burke (2006) poukazujú na skutočnosť formovania antiopresívnych prístupov priamo na poli sociálnej práce. Rozličné nazerania na túto problematiku sa stretávajú v spoločnom bode, v ktorom antiopresívne prístupy sú dominantnou teóriou v prístupoch kritickej sociálnej práce v rámci rozličných perspektív v systéme kritických teórií. Tieto prístupy ako kritické prístupy sociálnej práce vychádzajú z kritických sociálno-vedeckých teórií a informujú hľadiac na skúsenosti a náhľady ľudí stretávajúcich sa s opresiou o humanistických a sociálnych hodnotách spravodlivosti. Hoci ide o prístupy, ktoré vychádzajú taktiež zo zdravotníckych odborov, je vhodné skúmať ich vývoj v rámci sociálnej práce, kde má svoje korene, s cieľom pochopiť ich širokospektrálne využitie.

Ak porovnávame sociálnu prácu a antiopresívne prístupy, vidíme rozdiel v ponímaní hodnoty, uznávajúcej jedinečnosť každého človeka. Antiopresívne prístupy túto hodnotu na rozdiel od plnej podpory u sociálnej práce chápu v modifikovanej podobe, kedy je každý jedinec zasadený v konkrétnom sociálnom kontexte, preto je bezcenné hovoriť o jeho jedinečnosti abstraktne. Každého človeka je treba vnímať ako individuum, ktoré je jedinečné, má špecifické potreby a charakteristiky vo vnútri siete sociálnych väzieb, spolu so súčasným nazeraním na jeho sociálnu lokalizáciu v zmysle rasy, triedy, etnicity a podobne.

Oproti psychologizujúcim teóriám sociálnej práce sa antiopresívne prístupy usilujú o reflektovanie spoločenských podmienok v širšom kontexte, ktoré iniciujú diskrimináciu a útlak. To umožňuje profesionálom sociálnej práce vnímať problémy klientov v relevantnej a nepatologickej perspektíve. Aj keď sa tieto prístupy prezentujú ako vnútorne integrované modely sociálnej práce, jestvujú mnohé ich varianty, oscilujúce medzi zameraním na spoločenskú evolúciu a revolúciu. Oba tieto varianty odmietajú tiché obchádzanie diskriminácie, vnášajú do sociálnej práce reflexiu všetkých jej profesionálov v zmysle uvažovania o tom, či vlastnou praktickou činnosťou môžu klienta znevýhodňovať, zaťažovať alebo diskriminovať (Matoušek et al., 2013).

Podľa Baines (2011) antiopresívne prístupy integrujú výskum a problémy sociálnych zmien priamo do empirie sociálnej práce. Táto skutočnosť sa stáva predpokladom formovania nových postupov, zdrojov a spôsobov, akými možno pochopiť a zhromažďovať informácie, zručnosti i nové možnosti realizácie odporu a aktivizácie. O antiopresívnych prístupoch nemožno hovoriť ako o jednovýznamovom pojme, nakoľko zastrešujú celý rad sociálno-právne orientovaných prístupov sociálnej práce, sčítujúc feminizmus, postmodernizmus, postštrukturalizmus, kritický konštruktivizmus, Marxizmus, a tiež domorodé, antirasistické a antikoloniálne prístupy. Čerpajúc z kolektívnej organizácie, sociálneho aktivizmu a poskytovania

sociálnych služieb spôsobom zahŕňajúcim oslobodzujúce prijatie sociálnych problémov a porozumenie ľudskému správaniu, antiopresívne prístupy jednoducho zdokonalujú svoje postupy a teórie adresované novým formám sociálnych problémov a tenzie, nevynímajúc primárne štrukturálne faktory.

Prepojenosť sociálnej práce a antiopresívnych prístupov možno bádať aj v ich nadväznosti na tradíciu radikálnych prístupov sociálnej práce, a to úsilím o zmenu sociálne exkludovaných a statusovo znevýhodnených menšín. K ideovo príbuzným smerom v sociálnej práci možno zaradiť tiež antirasistické a antidiskriminačné modely, a tiež takzvanú etnickú senzitivnú prax (Tomlinson, Trew, 2002).

Sociálni pracovníci sa v rámci antiopresívnych prístupov snažia o poskytovanie služieb klientom, ktorí vyhľadajú ich pomoc, pomáhajú jednotlivcom, rodinám, skupinám, komunitám a v konečnom dôsledku i sami sebe pochopiť, že ich problémy nie sú viazané výlučne k sociálnej nerovnosti, že sú obeťami utlačania a majú právo bojovať o zmenu. Antiopresívne prístupy nie sú exkluzívnymi a autoritatívnymi modelmi, ktoré by implikovali odpovede a riešenia všetkých sociálnych problémov. Naopak, v súlade s ich emancipačným dedičstvom sú skupinou politizovaných, pomerne mladých prístupov, ktoré prechádzajú progresívnym vývojom pre analyzovanie a adresnosť neustále sa meniacim sociálnym podmienkam a výzvam.

Cieľom antiopresívnych prístupov v sociálnej práci je podpora funkčných, identických a neopresívnych sociálnych vzťahov na rozhraní diverzných identít. Pri komplikovaných pokusoch presadiť pravdu o identite usilujú o rozvrátenie stability univerzalizovaných biologických výkladov spoločenskej deľby, potvrdenie diskrepantnosti a posilnenie solidarity na princípe osláv rozdielov medzi národmi. Zatiaľ, čo prvotné, tradičné antiopresívne prístupy sa dodnes zameriavajú na útlak na leveli makroúrovne, moderné progresívnejšie antiopresívne prístupy dôraz kladú na sociálnu spravodlivosť voči opresívnym prístupom na mikroúrovni, a to prostredníctvom analýzy psychologických a sociologických komponentov opresie (Hogewoning, 2012).

4 ZÁKLADNÉ TÉZY ANTIOPRESÍVNYCH PRÍSTUPOV, P-C-S ANALÝZA

Základné tézy antiopresívnych prístupov sumarizuje Clifford (In Matoušek et al., 2013) do piatich základných tém, ktoré sa orientujú na sociálno-ekonomické rozdiely, prepojenosť osobného a politického, moc, časopriestorový kontext človeka a potrebu reflexie nerovností:

- Sociálne roly vychádzajú z rozdielnej miery moci, ktorou disponujú rôzne skupiny. V tomto zmysle sa spoločnosti členia na základe pohlavia, rasy, veku, spoločenských tried a postavenia, sexuálnej orientácie, či zdravotného postihnutia. K tomu pridružujúce sa ďalšie faktory iba dokazujú zložitosť takeého javu, akým opresia je.
- Kontinuita mikro-makro úzko súvisí s premietaním osobnej biografie do širšieho spoločenského kontextu. Preto sú stúpeneci antiopresívnych prístupov

presvedčení o významnom vplyve sociálnych procesov a systémov vyššieho rádu na životnú situáciu jednotlivca. To možno uviesť na príklade seniora, ktorého problémy nesúvisia len s jeho vekom a osobnostnými charakteristikami, ale aj s dôchodkovou politikou, spoločenskou klímou vo vzťahoch k senu a lokalitou, kde konkrétny senior žije.

- Moc je podľa antiopresívnych prístupov sociálnym konštruktom, ktorý má byť využívaný pri analýze verejných i súkromných sfér. Prejavuje sa ako na osobnej, tak i na štrukturálnej úrovni. Je ovplyvnená sociálnymi, ekonomickými, kultúrnymi a psychologickými faktormi. Všetky tieto faktory je potrebné brať do úvahy pri analýze dostupnosti zdrojov pre konkrétnoho človeka alebo skupinu.
- Časopriestorový kontext poníma o určitom čase a konkrétnom mieste ako o súradniciach životnej skúsenosti človeka, ktoré v značnej miere ovplyvňujú význam individuálneho životného príbehu odohrávajúceho sa na pozadí prevládajúcej ideológie a kultúry.
- Reflexívnosť znamená priebežné premýšľanie, ako hodnoty, moc a sociálne rozdiely ovplyvňujú interakcie medzi jednotlivcami.

Thompson (In Matoušek et al., 2013) navrhuje pre reflexiu štrukturálneho rozmeru klientovej životnej situácie P-C-S analýzu ako jeden z nástrojov jej posúdenia. Táto analýza umožňuje pochopiť rolu nerovnosti a diskriminácie v konkrétnej životnej situácii klienta na základe jej posúdenia na troch úrovniach, z ktorých každá zodpovedá jednej významnej dimenzii ľudského života. Tento model možno prirovnať k matrjoške, kde jeden systém je ukrytý v druhom a tak ďalej. Dimenzie sú úzko prepojené a vo vzájomnej interakcii:

- P-dimenzia (personal/psychological) sa týka osobnej a psychologicko-roviny, je individuálna a zahŕňa pocity, myšlienky, postoje a činy jednotlivca. Vysvetľuje, že myslenie a konanie človeka sú napriek určitému stupňu jedinečnosti a individuálnosti formované taktiež kultúrou. Odkazuje aj na spôsob práce sociálneho pracovníka a na prípadné predsudky, ktoré ho môžu pri výkone práce obmedzovať. P-dimenzia je zakotvená v C-dimenzii.
- C-dimenzia (cultural) odkazuje na všetko, čo je v spoločnosti vnímané ako spoločné a zdieľané. Označuje kultúrnu rovinu zdieľaných spôsobov myslenia, vnímania a konania. Vzťahuje sa na hodnoty, vzorce správania a myslenia a predstavy o tom, čo je správne a normálne. Táto dimenzia teda vytvára a reprodukuje konformitu k sociálnym normám. Je potrebné upozorniť, že P-C-S nie je deterministickým modelom, ktorý všetko ľudské konanie vysvetľuje z kultúrnych príčin. Kultúra je však podstatným kontextom porozumenia ľudskému konaniu a správaniu, nakoľko je súčasťou širšieho spoločenského usporiadania, a aby bolo možné pochopiť C-dimenziu, je nutné porozumieť jej v štrukturálnom kontexte S-dimenzie. Kultúrna a štrukturálna úroveň sa takto dopĺňajú, posilňujú a vzájomne podieľajú na udržiavaní sociálnej štruktúry spoločnosti s jej mocenským usporiadaním. C-dimenzia predstavuje oblasť, v ktorej sa záujmy a vplyv spoločnosti uplatňujú prostredníctvom silného procesu socializácie. Pôsobením tohto procesu ľudia internalizujú so-

ciálny poriadok a jeho štruktúry sa premietajú do nášho vnútorného obrazu o svete. Táto úroveň je zodpovedná aj za predsudky.

- S-dimenzia (structural) reprezentuje štrukturálnu úroveň spoločnosti. Zachytáva sieť sociálnych vzťahov, ktoré umožnili inštitucionalizáciu diskriminácie a opresie.

Thompson (2006) prostredníctvom P-C-S modelu poukazuje na fakt, že opresia a diskriminácia nie sú zakotvené iba v individuálnej rovine, ale majú podstatne širšie korene v kultúrnej a štrukturálnej-spoločenskej úrovni. Upozorňuje na skutočnosť, že čím viac sa sociálny pracovník pohybuje smerom od individuálnej úrovne, tým menší vplyv má. P-C-S model teda poukazuje na nepostačujúce vysvetlenia opresie a diskriminácie, ktoré sa končia na úrovni osobnej dimenzie a odkazujú len na osobné predsudky jednotlivca. Diskriminácia je odrazom spoločensky štruktúrovaných nerovností, ktoré sú v súčasnej stratifikovanej spoločnosti neoddeliteľnou súčasťou sociálneho poriadku, a tento poriadok dokonca posilňujú.

5 UTEČENCI, ŽIADATELIA O AZYL A AZYLANTI AKO OBJEKTY ANTIOPRESÍVNYCH PRÍSTUPOV

Podľa Medzinárodnej organizácie pre migráciu (IOM) je Európa najatraktívnejšou destináciou pre migrantov. Takmer tretina celosvetového počtu migrantov, ktorý sa odhaduje na 244 miliónov, žila v roku 2015 práve na tomto kontinente. Od začiatku tretieho milénia ide o 41% navýšenie. Najviac migrantov (12 miliónov) sa nachádzalo v Nemecku, Veľká Británia sčítala 8,5 milióna, Francúzsko 7,7 milióna a Španielsko 5,8 milióna medzinárodných migrantov. Ide o štáty radiace sa k desiatke krajín s najvyšším počtom migrantov v celosvetovom meradle. Počet utečencov na svete sa odhaduje na 19,5 milióna, ďalších 38,2 milióna ľudí sú vnútorne presídlené osoby. Najvyšší počet utečencov (53 %) pochádza pritom zo Sýrie, Afganistanu a Somálska. V roku 2014 žiadalo v štátoch Európskej únie o azyl viac ako 625 tisíc osôb, čo predstavuje 44% navýšenie oproti predošlému roku. Kumulácia viacerých príčin, ako občianske vojny v Sýrii, Iraku, Afganistane, Sudáne a Somálsku, diktatúry a totalitné režimy rozvojových krajín (napríklad Eritrey), progresívne politiky, či nejednotnosť migračných politik európskych štátov, spôsobili náhly prírval utečencov, čo sa v roku 2015 odrazilo na počte žiadateľov o azyl v štátoch Európskej únie – presiahol rekordných 1,2 milióna osôb.

Na utečeneckú krízu reagoval v roku 2015 Brusel prípravou a aktívaním núdzových mechanizmov, prostredníctvom ktorých by sa krajiny Európskej únie zaviazali rozdeliť si istý počet migrantov – kvóty. To však niektoré krajiny, vrátane Slovenska, odmietli. V Maďarsku sa uskutočnilo neplatné referendum ohľadom ich zavedenia. Švajčiarsko približne v čase vyhlásenia maďarského referenda vyhlásilo referendum o deportácii cudzincov usvedčených z porušenia akéhokoľvek právneho predpisu. Rakúsko ešte v septembri 2015 zaviedlo hraničné kontroly. Obrovská medializácia tohto javu vyvolala vlnu protichodných ohlasov zo strany laických i odborných kruhov. Ústavní činitelia niektorých štátov označili túto nejednotnosť v politikách na vnútroštátnych i medzinárodnej úrovni za krach medzinárodnej migračnej politiky.

Sociálne dopady globalizácie, súvisiace so zmenou profesijnej štruktúry obyvateľstva, doplnovaním chýbajúcich pracovníkov zo zahraničia, národnostným zložením, demografickou štruktúrou, ako aj možným šírením chorôb, boli v minulosti príčinou obmedzovania migrácie a v súčasnosti ovplyvňujú prístupy niektorých zemí k integračnej politike. Migrácia vplýva na demografické ukazovatele, ktoré v Európe charakterizujú známe demografické trendy, ako starnutie populácie, klesajúci počet detí, či rastúci dopyt po novej pracovnej sile. Vďaka migrácii a skúseností z nej plynúcich naberajú migranti nové kvality, čím zvyšujú svoju hodnotu a uplatniteľnosť v spoločnosti celkovo. Napriek značným ťažkostiam sa Európske spoločenstvo obecnne usiluje o asimiláciu prisťahovalcov a o odstránenie predsudkov, najmä u starších generácií, ktoré majú stále tendencie vnímať migrantov ako hrozbu, či už bezprostrednú, alebo v rámci celkovej bezpečnosti štátu (Pastrňák, 2008).

„Uvažovať o fenoméne migrácie sa nedá v lokálnom kontexte jednej alebo niekoľkých krajín v regióne. Je to globálny proces, ktorý správne pochopíme len v globálnom kontexte. Preto je v dnešnej dobe, keď sa na Slovensku pripravujú politiky migrácie a integrácie cudzincov, potrebné zaoberať sa tým, ako fungovali a fungujú migračné pohyby vo svete a ako ovplyvňujú krajiny pôvodu migrantov a cieľové krajiny vrátane Európy a Slovenska“ (Andrášová, 2007:1–2).

Sociálnu prácu so žiadateľmi o azyl a azylantmi na Slovensku zabezpečujú pracovníci Migračného úradu Ministerstva vnútra Slovenskej republiky a sociálni pracovníci mimovládnych organizácií. Prepojenie inštitúcií a organizácií vládneho a mimovládneho sektora napomáha zlepšovaniu úrovne poskytovanej starostlivosti o túto klientelu, a tým zvyšuje ich spokojnosť. Sociálna práca v Slovenskej republike, čo sa práce s utečencami, žiadateľmi o azyl a azylantmi týka, stále nie je na žiaducej úrovni, napriek tomu, že sociálni pracovníci pôsobia v azylových zariadeniach už takmer tri desaťročia. Nepriaznivé sociálne politiky, nízka miera skúseností, neznalosť problematiky, či nevôľa voči cudzincom sú niektoré z faktorov, ktoré spôsobujú tento stav. Na jeho zvládnutie je treba prijímať rozličné opatrenia v tejto oblasti (Žáková, 2006).

V rámci metodického postupu sociálnej práce s utečencami vyčleňujeme nasledujúce operácie:

- poznanie klientov a poznanie sociálneho prostredia, z ktorého pochádzajú; získavanie prvotných informácií, od ktorých sa v následnosti odvíjajú ďalšie informácie a postupy,
- zisťovanie príčin sociálnej udalosti (vojna, hlad, nedôstojné zaobchádzanie, mučenie, znásilnenie, zneužívanie, ponižovanie ľudskej dôstojnosti, deficit osobnej slobody a ďalšie),
- zisťovanie miery závažnosti a relevantnosti sociálnej udalosti,
- stanovenie diagnózy a následná voľba konkrétnych nástrojov pôsobenia,
- plánovanie sociálnej terapie a pomoci,
- realizovanie sociálnej terapie a pomoci,

- vyhodnocovanie účinnosti terapie a prípadná dohoda o ďalšej spolupráci (Maslen, Brnula, 2004).

Migrácia ako aktuálny fenomén vystupuje v týchto časoch do popredia predovšetkým z dôvodu náležitosti jej kontroly a snahy o jej riadené fungovanie. Sociálna práca ako spoločensko-vedná disciplína a pomáhajúca profesia zohráva významnú úlohu v preukazovaní miery vyspelosti demokratických spoločností pri prijímaní utečencov a žiadateľov o azyl, pri práci s nimi, v rámci ich akceptácie, vyvíjaní účelných a účinných foriem pomoci, a ich socializácii a adaptácii v novom prostredí. Prepojenie antiopresívnych prístupov s touto metodikou môže stav poskytovaných služieb a starostlivosti značne skvalitniť a pozdvihnúť na vedeckú úroveň.

Vedomosti širokej verejnosti, ako aj samotných študentov sociálnej práce, čo sa antiopresívnych prístupov týka, sú na veľmi nízkej úrovni. Pojem opresia alebo antiopresívne prístupy neupravuje ani slovenská legislatíva. Utečenecká kríza, jej nepredpokladateľný a progresívny vývoj, neustále sa meniace podmienky, novovznikajúce konflikty, rozbroje, teroristické útoky a atentáty, šírenie nebezpečných chorôb, kvóty, islamizácia Európa, nastolenie nového svetového rádu a podobne, to všetko sú témy prezentované širokej verejnosti masmédiami, spájané aj s utečeneckou krízou. Polarizácia spoločností európskych štátov, vzrastajúce napätie, strach a obavy z nejasnej budúcnosti, podporené skreslenými alebo vymyslenými dezinformáciami, vyvolávajú spoločne s nesúrodosťou politik členských štátov Európskej únie a ich neuváženými krokmi v ľuďoch zmeny v postojoch k cudzincom a zahraničnej migrácii, ktoré mohli byť doteraz dlhé roky konštantné. Nebezpečne vzrastá počet ľudí uchylujúcich sa z nevedomosti, protestu či rebélie k radikálnym skupinám alebo krajne pravicovým politickým stranám. Práve šírenie jednoznačných, presných informácií, šírenie osvety a snaha o spoluprácu na medzinárodnej úrovni môže byť spoločne so vzdelávaním v oblasti opresie a antiopresívnych prístupov značne nápomocné v zvládnutí a účelnom riešení stavu, keď do Európy prúdia tisíce migrantov denne.

Namiesto prístupu k antiopresívnym prístupom ako k nástroju zahrňajúcemu každú odpoveď, je treba obrátiť pozornosť taktiež na sociálne právo ako objektív, cez ktorý možno nahliadať na svet a nachádzať odpovede na otázky, komu problémy a spory súvisiace s opresiou, diskrimináciou a migráciou vo všeobecnosti prinášajú výhody, kto je poškodený a kto sa môže ocitnúť na rovnakej strane alebo poskytovať podporu pri konkrétnych sporoch i riešeniach. Sociálni pracovníci by mali pri využívaní antiopresívnych prístupov zostať otvorení novým nápadom, neustále rozvíjať skúsenosti v tomto možno šťastí kostrbatom, ale poprednom prístupe v kontexte zmien a novovznikajúcich výziev. Budovanie a udržiavanie rešpektujúcich a podporujúcich vzťahov s klientmi, silné väzby a ďalšie aktivity v sociálnom práve sú kľúčovými prvkami kvalitných antiopresívnych prístupov. Nemenej dôležité je sústavné dopytovanie a vzdelávanie v sociálnom svete, ktorý chceme emancipovať.

POUŽITÉ ZDROJE

1. ANDRÁŠOVÁ, S. 2007. *Na čo je nám dobrá migrácia?* [online]. Bratislava: Centrum pre európsku politiku. [2.1.2017]. Dostupné z: <http://www.cpep.sk/fileadmin/Dokumenty/publikacie/migracia/Andrasova-Migracia.pdf>
2. BAINES, D. 2011. *Doing Anti-Oppressive Practice*. Nova Scotia: Fernwood Publishing.
3. CSÁMPAI, O. 2007. *Sociológia v skúmaní etnicity*–Úvod do etnosociológie. Trnava: OLIVA.
4. DALRYMPLE, J., BURKE, B. 2006. *Anti-Oppressive Practice. Social Care and the Law*. Maidenhead: Open University Press.
5. HOGEWONING, L. 2012. *Anti-Oppressive Practice and Social Trinitarianism: An Interconnection of Faith and Social Work Principles* [online]. Botsford: NACSW. [10.1.2017]. Dostupné z: <http://www.nacsw.org/Publications/Proceedings2012/HogewoningAntioppressive.pdf>
6. MASLEN, J., BRNULA, P. 2004. *Sociálna práca s utečencami*. Bratislava: Občianske združenie Sociálna práca.
7. MÁTEL, A. et al. 2011. *Aplikovaná sociálna patológia v sociálnej práci*. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety.
8. MATOUŠEK, O. 2003. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál.
9. MATOUŠEK, O. et al. 2013. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
10. NZIRA, V., WILLIAMS, P. 2006. *Anti-Oppressive Practice in Health and Social Care*. London: SAGE Publications Ltd.
11. PASTRŇÁK, R. 2008. *Sociální práce s menšinami a migranty*. Opava: Optys.
12. SCHAEFER, R. T. 1984. *Racial and Ethnic Groups*. London: Pearson.
13. Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie v Slovenskej republike [online]. Bratislava: Odbor analýzy a rizík koordinácie Úradu hraničnej a cudzineckej polície Prezídia Policajného zboru. [2.2.2017]. Dostupné z: http://www.minv.sk/swift_data/source/policia/hranicna_a_cudzinecka_policia/rocniky/rok_2015/2015-rocenka-UHCP-SK.pdf
14. THOMPSON, N. 2006. *Anti-Discriminatory Practice*. New York: Palgrave Macmillan.
15. TOMLINSON, D. R., TREW, W. 2002. *Equalizing Opportunities, Minimizing Oppression: a Critical Review of Anti-Discriminatory Policies in Health and Social Welfare*. London: Routledge.
16. ŽÁKOVÁ, M. 2006. *Azylová problematika na Slovensku z pohľadu sociálnej práce*. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave.

Marta Gluchmanova

Technical University in Kosice, Faculty of Manufacturing
Technologies with the seat in Presov, Department of Humanities,
Presov, Slovakia

Modern education studies

Abstract

The author focus on some of the most interesting papers and information which were presented during the international conference on modern education studies in Jeddah.

Key words: education studies, ethics, philosophy, values.

The International Conference on Modern Education Studies was held on January 25-27, 2017 in Jeddah, Saudi Arabia. The organisers stressed that our world has been changing rapidly in the 21st century and the society and paradigms in education have also been changing. The previous paradigms in education have been losing their validity. In addition to the changes in paradigms of education, it has become mandatory to analyse the changes which will affect the future of education. Everybody believed that the International Conference on Modern Education Studies was a beginning to fulfil this function. New paradigms in education discovered new orientations in education-instruction practices. It also makes the institutions' being reconstructed mandatory. The conference aimed to enable findings of new developments to be discussed; sample applications of new trends in all the fields of education to be shared; restructuring trends of institutions to be discussed. At this point, it is hoped that the conference created opportunities for important sharing. International Conference on Modern Education Studies aimed to be on the platform where the developments coming fore front in the arena of new trends in education to be discussed by academicians, educational administrators, teachers, educational specialists and teacher candidates.

The topics of the conference were very various and included Educational Sciences, Mathematics Education, Science Education, Social Science Education, Instructional Technology, Fine Arts Education, History and Geography Education, Pre-school Education, Education Policies, Community Education, Higher Education, Primary Education, Religious Education, Teology & Education, Foreign Language

Education, Special Education, Environmental Education, Democracy, Human Rights, Values and Education, Health Education, Engineering Education, Astronomy Education, Geoscience Education, Vocational Education, Technical Education, Sport Education, Project Education, Guidance and Psychological Counseling Education, Educational Technologies, Teacher Training, Individual Learning, Educational Administration, Testing and Measurement in Education, Restructuring in Education, New Trends & Innovation in Education, Human Resources in Education, Intelligent & Interactive E-Learning Systems, Educational Technology & Globalization, Teaching/Learning Strategies, Private Sector and Education, Current Issues in Education, Education Accreditation System, as well as Lifelong Learning Education.

Measuring Values in Modern School System was presented by Zuria Mahmud, Amla Hj. Mohd Salleh, Toktam Namayandeh Joorabchi, Isa Hamzah, Salleh Amat. According to them teaching values in modern schools is a new phenomenon. Malaysian national curriculum at both primary and secondary school levels ensures that students develop desirable attitudes and behaviours based on human, religious, and spiritual values. The inculcation of the values is made possible through various subjects and non-academic subjects and students' activities. However, knowledge about values education remains limited because there is no measurement device to assess the extent of values teaching in school. To fill this gap, the present study was designed to develop and examine the psychometric properties of an instrument measuring values teaching schools. Using data from 400 high school students, the study developed and validated a measure called Malaysia School Values Scale (MSVS) tailored to high school students in Malaysia. The MSVS measures the values along eight dimensions. A robust analysis of Confirmatory Factor Analysis (CFA) in Structural Equation Modelling (SEM) provides a rigorous analysis of the model power in relation to construct and content validity, confirming the dimension and analysing the fitness of the data collected in the hypothesized model. Their paper provided insight construct and content analysis using the CFA approach to consider the 15 school values constructs. To achieve the intended research objective, the 15 school values were explored. The results provide evidence that the MSVS achieved sound psychometric properties. The overall reliability value of Cronbach's Alpha was acceptable. Results implied that MSVS is a valid measure to describe the school values among high school students. Moreover studies were recommended to further validate the scale.

Vasil Gluchman (Slovakia) presented *Ethics, Morality and Education: Their Roles in Cultivation of the Individual Character*. According to the author morality bears certain elements connected to genetic, or biological determination to the protection and sustenance of human life on the one hand; however, on the other hand, includes a social, cultural (including educational) superstructure regarding protection and sustenance of human life. Morality, virtuousness as well as education are predominantly social and cultural phenomena, since they are an outcome of social and cultural factors to a much larger extent than biological factors. Based on biological and social, or cultural factors (with a very significant role of education), free will and moral freedom have developed, and these can function as another

source of forming the moral character of a person (Martha Nussbaum), especially on an individual level, i.e. the level of virtue of an individual, with a certain impact on social and cultural aspects, including morality (depending on the level of moral maturity and the kind of moral agent). Moral freedom, on an individual level together with education, can become the most dynamic factor for forming the moral character of an individual, as the efforts of an individual for moral cultivation of his own character can be a decisive factor of moral maturity (Nussbaum). Free will and moral freedom are, in their ultimate form, manifested through (social) consequences resulting from our reasoning, decision making and actions, or behaviour. Hence, consequences (and especially social consequences) are the most significant factor characterising the state of morality and virtuousness. It means that ethics and education have a very significant role in cultivating our character (Nussbaum).

Selahattin Alan in his study *Analyses of Prospective Teachers' Thinking Styles* stressed that Turkish prospective teachers' thinking styles is examined in terms of branches and gender, class level. The sample consisted of 350 prospective teachers who are currently educated in the Faculty of Education in Necmettin Erbakan and Selcuk University. The Thinking Styles Inventory developed by Sünbül was used to measure the following dimensions: thinking styles. The findings showed that perceptions of prospective teachers in science and social sciences were significantly different from each other in all environmental consciousness dimensions. The findings revealed that all the sub-scales had reliability at high level. However, in different sub scales of the scale, significant differences were observed in terms of the variables of the prospective teachers' gender and their study field.

The Opinions of Teacher Candidates about Teacher Candidate Training Process was the topic of *Fatih Mehmet Çiğerci, Mevlüt Aydoğmuş, Cihad Şentürk* (Turkey). They explained "The Directive on Teacher Candidate Training Process", which became effective according to the confirmation numbered 2456947 on 02.03.2016 by the Ministry of National Education, specified the rules and regulations on the training of teacher candidates who were appointed to official education institutions. In the previous years, those who were appointed as teacher candidates used to start teaching. With the new directive by the Ministry, teacher candidates undergo a training process the details of which were designed by the Ministry. The training process took place in the schools which the teacher candidates have been appointed to for six months. Their study aims at determining the opinions of teacher candidates about the pre-service training they had for six months, revealing the results of the training and developing suggestions on the process depending on the opinions of the teacher candidates who participated in the study. They believed that this study will shed light to the effectiveness of this new pre-service training program and lead to new studies in the field. The qualitative method was used in the study. In order to collect data, a semi-structured interview form was used, too. The teacher candidates stated that they participated in various activities both in schools and outside the schools during the training period. The teacher candidates stated that the new teacher candidate training program was put into action without making a pilot study, and thus this situation led to some problems. By tak-

ing the opinions and suggestions of the teacher candidates into consideration, the problems and uncertainties could be eliminated and the training program could gain more qualifications. They believed that this study will give important support to other studies, the field, the school administrators, advisors and policy makers.

Kamil COŞTU in his paper *Past, Present and Future of the Religious Education in Turkey* contributed to the role of the religion in the education system of Turkey. It has been frequently discussed from the foundation of Turkish Republic. One of the important aspects of these discussions is the religious education in public schools. In this regard, Turkey has rich experience. Different options from non-existence of religious education to compulsory one have been tried in public schools. Between 1930 and 1947 religious education was not taught in primary education. Theology Faculties which offer higher religious education had been closed in 1933 and then reopened in 1949. From 1950 till today, improvements in the field have been continued. According to him these experiences will contribute new perspectives to the religious education policies in case of fair analysis. Hence, this paper portrayed the past, present and future of religious education in Turkey and make suggestions about carrying out methods for the future.

Humanizing Engineering Education using Social Pedagogy and Critical Theories was presented by Mohammed Baaoum. He stressed that engineers have made tremendous efforts to make unimaginable dreams reality, yet their efforts at meeting basic human needs for disadvantaged communities are missing. According to Paul Polak, around 90% of world's designers focus all their efforts on developing products and service exclusively for the richest 10% of the world's customer while ignoring needs of the other 90%. Among the other 90%, there are 0.8 billion people who lack clean water, 2.4 billion individuals who lack adequate sanitation, 1.6 billion persons who have no access to electricity. Moreover, malnutrition kills 11 million children under the age of five every year. These global challenges relate directly to engineering. Water filtration, building sanitation and housing, designing nutrition supply chain and energy generation are mainly engineering work. However, general engineering education still does not equip engineers with appropriate skill-set to create affordable technical solutions for marginalized people. It mainly focused on preparing engineers to serve market needs and military purposes. As a result, engineers have historically been employed as hired guns, doing the bidding of both political rulers and wealthy corporations.

Monir Choudhury in his paper *Motivational Challenges in Using an E-learning System in Saudi Arabia* stated that blending E-learning in educational institutions equips the modern day students with online academic support systems in their infinite pursuit of knowledge and skills. Since it is a rather recent endeavour in Saudi Arabia, it has many challenges. In addition, there has been hardly any serious research done in the area to eliminate the difficulties the Saudi students are facing and improve their e-learning situations. He has addressed the motivational and technological impediments the Saudi students encountering in E-learning in their university studies. The objective was to empower the learners motivationally and improve their active participation in the learning process. This in depth study has

discovered many first hand insights into the students' problems that impede their motivations in e-learning. After analysing each problem, the paper has proposed some concrete, innovative tips and teaching strategies both for the teachers and the students to make a feasible and significant difference in the e-learning practice.

Youth Work Mobile 2.0 – Train (YOWOMO2.0-Train) is a European partnership developing education and training for youth work in the age of smartphones and social media, as stated in his presentation *Mevlüt Aydoğmuş*. The core idea of YOWOMO2.0-Train is according to the author to get youth work in shape for the 21st century. Main target group are both youth workers and youth work trainers and educators. Education and training for both will be developed to acquire competence and make use of up to date digital technology. This will enable professional youth work to become a player in the digitalisation of Europe increasing digital inclusion, community cohesion, digital citizenship, youth participation, while decreasing informational poverty among young people. The purpose of his presentation was to introduce the project “YOWOMO2.0-Train”, its aims and final products. Funded with support from the European Commission, YOWOMO2.0-Train is a 2-year Erasmus+ partnership project, which will end in July 2018. YOWOMO2.0-Train will develop and pilot three outputs: A course for youth work in the age of smartphones and social media. This course will enable youth work trainees and professionals to acquire the competences for youth work in the age of smartphones and social media

A preparatory course for trainers, educators, and lecturers to hold the courses for youth work in the age of smartphones and social media. The YOWOMO2.0-Train online platform will offer these courses in form of MOOCs and will serve as a repository of open educational resources for education and training.

Test the effect of Perceived Satisfaction, Motivation and Anxiety on Second Life Environment in Distance Learning Environment Structural Equation Modeling was the paper of El-Nour Omer, Azhari Drewsh, Abdomalik Ahmed. The main purpose of the their study was to predict the relationship between motivation, anxiety, perceived satisfaction and Second Life within asynchronous learning environment specifically in EFL program. Data of the present study were collected from undergraduate students from Sudan University of Technology and Science(SUST) in the Sudan. The Questionnaire was conducted manually. Structural Equation Modelling (SEM) Version 16 and SPSS Version 11.5 were used. A hypothesized model was tested for model fit in the present study. The convergent validity and discriminant validity were conducted. Therefore, the study was conducted in asynchronous learning environment, particularly in EFL course which offered to undergraduate students at Deanship of distance education - Sudan University of Technology and Science (SUST) in the Sudan.

Nur Belkayalı and Yavuz Güloğlu noted that urban historical environments are one of the most prominent and effective ones of some components to whom citizens can consubstantiate themselves to cities, and give identity to them and time memory, culture and even future. Therefore, the conservation of urban protected

areas is not just a responsibility for local people living in these areas also a responsibility for all society. Conserving and ensuring sustainability of these areas is just possible with a process on which area participants involve. perspective to living spaces of the cities. In order for the area shareholders to play an effective role in this process, they should be aware of the benefit of the area for them. It was continuously emphasized in their presentation *The Effect of Education on the Preservation of Historical Urban Environment: The sample of Kastamonu Urban Protected Area* that education is important in providing this awareness. It was considered that the perception that the increase in education level positively affect the life conditions of protected areas, and protecting these kinds of areas gain favour to all shareholders and become easier and more sustainable.

Kiyokazu Nakatomi

Chiba Prefectural Togane Commercial High School in Chiba, Japan
E-mail: k-nakatomi@proof.ocn.ne.jp

The philosophy of nothingness and love

Abstract

This essay is intended to break through the stagnation and stagnation that dominates the world of today's philosophy and to draw a new horizon for it.

The question of the nature of nothingness influenced the thinkers of different epochs and geographical latitudes, among others. Lao-tzu, Chaung-tzu, Solomon, Buddha, Pascal, Nietzsche, Bergson or Heidegger. It is believed that the philosophy of European culture began with Plato, who first raised the question of the nature of existence. Existence and matter, however, are microscopic dimensions of a fragment of the universe. From the point of view of the average density of the universe, the world we consider as existing is as universal as the 3 ants to the size of our planet. Since its inception, European philosophy has focused on these three ants.

We, however, found it more appropriate to focus our cognitive effort not only on the aforementioned ants, but also on the planet on which they live. We think that nothingness should be considered merely as non-existence, in other words a logical counterweight to existence. Nothing on one side contains, and on the other exceeds relative niceness and existence. We called it transcendental or absolute nothingness.

Nothingness is also the supreme form of knowledge, which absolute being has manifested to the human race, but also the way leading through infinity and eternity back to absolute being. I have called this relationship <the principle of nothingness>.

Key words: philosophy, love, nothingness.

WPROWADZENIE

Chciałbym zacząć od przedstawienia wątków łączących filozofie Wschodu i Zachodu.

W starożytnych Chinach Lao-tzu i Chaung-tzu pojmowali nicość jako źródło wszelkiego stworzenia i strumień nieskończonego życia. Innymi słowy, rzeczywistość i nicość będące pojęciami nie do zdefiniowania przy pomocy języka, należą do strumienia życia przekraczającego materię.

Intuicja filozoficzna Sokratesa, Platona i Arystotelesa również przywiodła ich do nicości.

Jako, że wszechświat rozszerza się poprzez strumień i energię życia (energia próżni)(1), biokosmologia pozostaje w zbieżności z moją filozofią. Rzeczywistość, o której mówię ma również wiele podobieństw do rzeczywistości wyobrażonej przez Bergsona w filozofii europejskiej. Bergson nazwał ją strumieniem świadomości i życia (czyste trwanie) ponad materią. Strumień świadomości jest nie do ogarnięcia przez żaden mechanizm i jest nieskończoną wolnością przekraczającą język.

Innymi słowy jest to nicość.

Metodą poznawczą, która przywiodła Bergsona do jego wniosków jest intuicja filozoficzna, w przypadku Lao-tzu natomiast była to medytacja skupiona na oddaleniu, zapomnieniu o otaczającym świecie. Obaj mędracy doszli do wniosku, że przedmiot ich rozważań stanowi jedność.

Ten punkt wyjścia jest niezwykle istotny; bez niego cały wywód sprowadzi się do wyliczenia pojęć filozofii Wschodu i Zachodu. Co więcej, bez metody intuicyjnej musielibyśmy całkowicie polegać na filologii, a to wymagałoby 2-3 stuleci dogłębnych badań. I mimo to, konkluzja sprowadziłaby się do ogólników.

Z racji głębokich różnic w języku, znalezienie wspólnego mianownika pomiędzy filozofiami Wschodu i Zachodu nie jest możliwe. Jednakże intuicyjne potraktowanie nicości jako funkcjonującej rzeczywistości pozwoliło mi dojść do stworzenia mojej filozofii nicości i miłości.

Ten esej jest jedynie streszczeniem mojej filozofii wyłożonej w szerszej publikacji.

Heidegger, powszechnie uważany za największego filozofa XX wieku, po prześledzeniu europejskiej filozofii od Platona to Husserla również intuicyjnie doszedł do nicości. Jednakże, uwiązany poprzez europejską logikę w swoim myśleniu filozoficznym w późniejszym okresie swojego życia utracił szansę na pojęcie nicości jako rzeczywistości.

Ten zawód popchnął go ku porzuceniu filozofii i obraniu drogi poety. Stało się to porażką zarówno Heideggera jak i europejskiej filozofii. Moim celem jest naprawienie tego błędu.

1. NICOŚĆ JAKO RZECZYWISTOŚĆ. LAO-TZU I CHUANG-TZU

W tym rozdziale postaram się wyrazić nicość Lao-tzu jako rzeczywistość metafizyczną.

A oto główne założenia:

‘Droga, która jest matką wszelkiego stworzenia, otworzyła Niebo i Ziemię. Jest źródłem, z którego wszystkie rzeczy biorą swój początek i się rozprzestrzeniają.’ (Lao-tzu, Tao Te Ching, 3 Rozdział1).

W greckiej filozofii istnieje podobne pojęcie nazwane 'arche', więc możemy stwierdzić, że jest ono uniwersalne.

Droga nie przyjmuje żadnej fizycznej formy, jest transcendentalna. Według rozdziału 14 'Tao Te Ching', droga jest stała i nie posiada kształtu czy cienia. Drogi nie da się również usłyszeć. Droga jest subtelna, więc ogarnięcie jej przy pomocy zmysłów także nie jest możliwe.

Według rozdziału 25 'Tao Te Ching', zanim jakkolwiek substancja rozpocznie swe istnienie, poprzedzone jest to okresem chaosu. Jako, że (droga) nie ma głosu czy kształtu, słowne jej wyjaśnienie czy opisanie nie jest możliwe. Droga zatem jest nicością samą w sobie. Jej wszechogarniający rozmiar przekracza ludzkie kategorie, nie zależy od niczego i kieruje wszystkimi procesami mającymi miejsce we wszechświecie. Z tego powodu znak chiński, który ją wyraża to 'dai' oznaczający 'wielki', 'ogromny'.

'Dai' bezustannie rozprzestrzenia się przesuwając granice wszechświata. Nic mu nie stoi na przeszkodzie. 'Dai' czyli Droga. Innymi słowy, Droga i nicość to byt transcendentalny. Z racji jego transcendentalności, ogarnia on wszelkie stworzenie. Zawiera w sobie zarówno fenomeny, które pozostają z nimi w pojęciowej bliskości, jak i te, które są od nich odrębne, np. ego. Ponieważ wszelkie stworzenie jest wypełnione transcendentalnym bytem, jest on 'wszechogarniający' lub by powtórzyć za Karlem Jaspersem 'Umgreifende'. Jako taki więc zawiera on w sobie zasady rządzące naturą jak cztery pory roku, wschód i zachód słońca, narodziny i śmierć. Choć nasze ograniczone postrzeganie nie pozwala nam widzieć Drogi taką jaka jest, poprzez pojęcie jej natury i zasad nią rządzących możemy jej doświadczyć jako transcendentalnego bytu. Kiedy uda nam się osiągnąć ten stan, przed naszymi oczami pojawi się oto natura w swojej istocie, niezafałszowana i prawdziwa.

Takie doświadczenie przynosi zmiany w naszej świadomości i pokazuje nam jak żyć. Ważne jest aby nie zrozumieć Lao-tzu opacznie; nie wskazywał on na pustkę czy zaprzeczenie tego co istnieje, ale na życie w zgodzie z zasadami nicości.

Nicość Lao-tzu jest również zwana nicością absolutną. W 21 rozdziale 'Tao Te Ching' Droga opisana jest jako ekstatyczna i nieokreślona. Jedynie poprzez głębokie uspokojenie emocji i uwolnienie się od ambicji i troski mamy możliwość odczucia subtelnej, czystej i nieskażonej natury Drogi. Jest całkowita i pełna, a możliwość jej poznania wiedzie przez neutralne podejście i odrzucenie wszystkiego, czego nauczyliśmy się w życiu. Niewiele da się zrozumieć o Drodze poprzez analizę językową czy pojęciową. Jedynym sposobem jest bezpośrednio, intuicyjne doświadczenie i jedność z nią. Jest jednak problem z wyrażeniem istoty doświadczenia intuicyjnego za pomocą słów. Jak wspomniałem wyżej, Droga przekracza ludzki język, więc opisanie jej doświadczenia w przejrzysty, zrozumiały sposób to nie lada wyzwanie. Co więcej, opis Drogi musiałby raczej przyjąć formę poetycką, niż powiedzieć kompendium czy teorii. Jest to źródło mistycyzmu Lao-tzu, przetrzymane i rozwinięte później przez Chuang-tzu.

Chciałbym teraz przedstawić koncepcję nicości według Chuang-tzu. Podobnie jak w przypadku Lao-tzu, nicość Chuang-tzu to metafizyczna rzeczywistość i kulminacja wszystkich rzeczy. Przypatrzmy się zatem nieco bliżej Chuang-tzu rozumieniu Drogi. Według 'Korekta kontrowersji' (4), z racji tego, że Droga przekracza naszą możliwość poznania, słowne jej wyrażenie nie jest możliwe, bez względu na skalę debaty. Ani wielka dobroć nie jest prawdziwą dobrocią, ani przesadne umiarkowanie prawdziwym umiarkowaniem. Dlatego też używanie górnolotnych wyrażeń jak 'wielka droga' czy 'najwyższa dobroć' nie przybliży nas do istoty Drogi ani nie pogłębia naszego jej zrozumienia. Jeśli Droga byłaby wyrażalna słownie, zniknęła by jako konsekwencja swojej niedoskonałości. Podobnie, jeśli dobroć w swojej pełni zawierałaby się w tym słowie, straciłaby całą swoją wartość. Dlatego, czy wystarczyłoby ażeby mądrość ograniczała się do swego jeszcze niedojrzałego stadium rozwoju?

Jak wspomniałem wyżej, koncepcja Drogi przekraczającej ludzkie poznanie została powzięta przez Chuang-tzu od Lao-tzu. Z racji faktu, że opis językowy ma swoje ograniczenia, może on zapewnić jedynie częściowe zrozumienie. To częściowe zrozumienie nie jest nam w stanie zapewnić harmonii w życiu. To chaos, który przekracza językowy sposób wyrazu, jest w stanie dotknąć i przybliżyć nas do zrozumienia rozległości istoty natury. Jako, że jego egzystencja przekracza słowa, znaczy to iż przynależy on do sfery nicości. Ta nicość jednak nie jest czymś pustym, nieaktywnym i bez znaczenia; jest centrum wszelkiej zmiany i istotą wszelkiego stworzenia. Chuang-tzu nazywa to 'centrum Drogi'.

Zarówno dla Lao-tzu jak i dla Chuang-tzu, Droga nie jest bytem wyrażanym słownie. Jednak dla Chuang-tzu, nicość nie jest jedynie synonimem Drogi, a najwyższym uświadomieniem, innymi słowy bezosobowym stanem umysłu, ideałem, który powinniśmy osiągnąć poprzez ćwiczenia.

Jak więc możemy opisać bezosobowy stan umysłu? *Sensu stricto*, jest to nicość absolutna.

Według 'Wiedza wędrująca na północy', aby zrozumieć nicość absolutną konieczne jest nie tylko doświadczenia bezosobowego stanu, ale również wykonanie wysiłku w kierunku przeistoczenia tego co istnieje w nicość, każdej najdrobniejszej manifestacji istnienia w nicość do tego stopnia, że nicość przyjme formę nieistnienia. Chuang-tzu uważa, że nie jest możliwe pozostanie w stanie uwolnienia od ego i rozmyślać na temat istnienia i jego odwrotności. Taki stan nie pozwoliłby na uświadomienie pustki. Pośród tych, którzy osiągnęli ten stan są ci, którzy doszli co stanu oświecenia i wiedzy o Drodze. W 'Wielki i Najbardziej Szanowany Mistrz' czytamy, że doświadczenie oświecenia pociąga za sobą odrzucenie wiedzy naukowej, np. konfucjańskiej, i inteligencji dla zdobycia prawdziwej mądrości. Dla kogoś kto dąży do oświecenia, sukces w życiu i uczestnictwo w życiu społecznym raczej przeszkadzają. Konsekwencjami braku tego rodzaju przywiązań są np. nieobecność strachu po wspięciu się na wysoki szczyt, poczucie suchości nawet pod wodą i brak oparzeń w ogniu. Nieobecność marzeń sennych i trosk ranem po przebudzeniu. Brak radości życia i strachu przed śmiercią. W tym stanie narodze-

nie się nie byłoby powodem do radości, nie byłoby też sensu nienawidzić śmierci, nawet jeśli całe życie byłoby tylko stadium do niej wiodącym. Kto osiągnął ten stan powierza wszystko naturze, wszystko co przychodzi i odchodzi. Nie chciałby on również uniknąć swego przyjścia na świat ani żądać śmierci. Jeśli dano by mu życie, przyjąłby je z wdzięcznością, jeśli by mu je odebrano, posłusznie wróciłby do źródła. Oświecony zachowuje spokój wobec życia i śmierci powierzając wszystko Drodze. Rozumie, że pochodzi z Drogi i że wcześniej czy później do niej powróci. Innymi słowy życie i śmierć to cykl stworzony przez Drogę, więc wszystko jest jednością. Oświeconym jest ten, który pojął tę jedność. Jego zachowanie nacechowane jest szerokością spojrzenia i łagodnym sposobem bycia. Unikając ekstrawagancji tworzy wokół siebie atmosferę otwartości i szerokości horyzontu gdziekolwiek się uda. Aura radosnego spokoju, która go otacza powoduje, że inni będący w jego pobliżu również czują się spokojni i pełni odwagi. Ludzie go otaczający czują pokój i potrzebę naprawy swojego sposobu życia i uwolnienia się od żądz i desperacji. Raczej czują, jak wypełnia ich nadzieja. Jest to rodzaj duchowego przebudzenia. Taki bezosobowy stan Chuang-tzu nazwał stanem transu lub Zabu (Zabo), który później miał ogromny wpływ na rozwój buddyzmu Zen w Japonii.

Jak dotąd skupiałem się na Drodze i nicości oraz tym jak je widzieli starożytni chińscy filozofowie, Lao-tzu i Chuang-tzu. W europejskiej myśli jednakże takie koncepcje również istnieją; jest to teoria rzeczywistości Bergsona i idea rzeczywistości w ontologii Heideggera.

1.1. RZECZYWISTOŚĆ I NICOŚĆ BERGSONA

Rzeczywistość Bergsona jako stan umysłu czy świadomość nazywana jest 'czystym trwaniem'. Sądzę, że niezbędna jest tu odrobina wyjaśnienia. Trwanie składa się z dwóch aspektów; w 'Materia i Pamięć' 'czyste trwanie' staje się pamięcią, a później rzeczywistością i przepływem życia w 'Ewolucja kreatywna'. Co więcej, wkrótce staje się także dwoma źródłami moralności i religii.

By w całości zrozumieć filozofię Bergsona, konieczne należy sobie przyswoić zasady rzeczywistości 'trwania'. 'Czyste trwanie' to koncepcja opierająca się na założeniu, że nasza świadomość jest nieustannym przepływem łączącym się i przenikającym z innymi.

Innymi słowy nasza świadomość jest niczym melodia, która wypełnia przestrzeń i organicznie wpływa na wszystkich, którzy ją słyszą. Świadomość będąca przedmiotem badań psychologii i medycyny, która towarzyszy nam na codzień i która jest zaabsorbowana postrzeganiem zewnętrznego świata poprzez jego uprzedmiotawianie i ilościowe określanie nie jest naszą prawdziwą świadomością. Mówiąc konkretnie, poczucie wysiłku wykonywanego przez nasze mięśnie, odczuwanie ciepła, poczucie ciężkości, itd, to jedynie funkcje mózgu przetwarzającego impulsy i pokazującego nam odbicie świata. Nie należy jednak zapominać, że ta projekcja świata nie jest naszym prawdziwym, żyjącym przepływem świadomości. Świadomość w przestrzennej projekcji jest niczym ryba wysychająca na słońcu po wyłowieniu z oceanu, w którym pływała wolno. Prawdziwa świadomość to nieustająca świadomość w swej całości zanim została połamana na kawałki i za-

programowana. Owa prawdziwa świadomość to ‘wrodzona melodia nieodłączna życiu’ (*mélodie continue de notre vie intérieure*)⁵, to ‘przemodne i nieustanne wycie życia’ (*bourdonnement ininterrompu de la vie profonde*)⁶. Bergson opisał ‘trwanie’ poprzez krytykę klasycznej psychologii w eseju ‘postulat bezpośredniości świadomości’ w zbiorze ‘Czas i Wolna Wola’. Spośród dwóch jego poglądów będących filarami jego filozofii, czyli materia i pamięć, trwanie byłoby jednoznaczne z pamięcią. Żyjący przyplływ naszej świadomości utrzymuje otaczającą nas rzeczywistość, nie poprzez wymazywanie przeszłości, ale poprzez jej włączenie do naszego obrazu świata.

W konsekwencji, nasza obecna świadomość własnego ‘ja’ jest wynikiem długiego i wielokrotnie powtarzanego procesu integracji pamięci z obecną samoświadomością (E.C.2, 4.). W naszej świadomości mechanizm pamięci przywodzi rzeczywistość przeszłą do teraźniejszości. Nasze umysły, poprzez upływ czasu i nieustanny proces akumulacji pamięci, lub ‘trwania’, stałe się rozrastają (E.C.2.). ‘Trwanie’ to nic innego, niż ‘płyś’ przyszłości wewnątrz rozrastającej się przeszłości wzdłuż osi czasu. Przeszłość stopniowo rośnie by zająć dominującą pozycję w naszych umysłach, a dzieje się to poprzez jej bezgraniczne nagromadzenie.

Jak widać, w procesie sukcesywnego postępu świadomości i rozrastania się przeszłości kluczową rolę odgrywa pamięć; według hipotezy Bergsona istniały dwa jej rodzaje. Pierwsza to ‘pamięć szkolna’ (*souvenir de la leçon*), będąca nieodzowną częścią naszego ciała. Druga jest nie do znalezienia ani w naszym ciele, ani w umyśle i zwana jest ‘czystą pamięcią’ (*souvenir pur*).

Pierwsza jest efektem działalności zmysłów i różnego rodzaju operacji umysłu; jest umiejscowiona pośród funkcjonalnych stref mózgu (na podstawie mapy mózgu Brodmanna i Penfielda). Z drugiej strony, drugi rodzaj pamięci jest niezależny od ciała i umiejscowiony poza ciałem i mózgiem; to w tej czystej pamięci rezyduje duchowość.

Na pierwszy rzut oka, pomysł, że istnieje rodzaj pamięci niezależny od mózgu może się wydawać mało prawdopodobny, ale koncepcja ta została naukowo udowodniona przez kanadyjskiego neurologa, Wildera Penfielda (7). Jego odkrycia, a także niedawne, wzmożone zainteresowanie świata nauki doświadczeniem śmierci i jego badanie przy pomocy holografii wspiera koncepcję Bergsona o istnieniu duszy. Co więcej, nie chodzi tu o duszę jednostki, ale o odzwierciedlenie uniwersalnej, wszystko przenikającej energii, którą Bergson nazwał ‘élan vital’. Bergson opisał tę ideę w swoim dziele ‘Ewolucja kreatywna’. Według niego, życie jest w stanie nieustannej, przestrzennej ekspansji, całkowicie i metafizycznie. To ‘élan vital’ stworzyła ten świat, napędzała i ukierunkowywała jego ewolucję i dała życie człowiekowi. Materia osłabiła ‘élan vital’ i ustawiła w pozycji defensywnej, lecz wciąż pomimo jakościowej różnicy między nimi, materia nie mogłaby ona istnieć bez elementu duchowego. Związek między nimi przypomina nieco naszą relację ze słońcem; odległość nas z nim dzieląca jest ogromna, nie było by jednak możliwe bez niego przeżyć. To samo słońce, które nas odżywia nie jest odporne na ruchy

galaktyki, do której należy. Jeśli spojrzymy na cały wszechświat w ten sposób zdamy sobie sprawę, że wszystko ma gdzieś źródło energii swego istnienia.

Zostało to symbolicznie nazywane przez Bergsona 'trwaniem kosmosu' (E.C.11.) Jednakże, z racji faktu, że Bergson uważał świat za będący w nieustannym ruchu, uznałbym za stosowne zmienić to pojęcie na 'ruch kosmosu'. Według obecnych teorii naukowych, wszechświat nieustannie się rozrasta we wszystkich kierunkach. Innymi słowy jest on w ciągłym, ekspansywnym ruchu. Ponieważ teorie Bergsona są dziś naukowo potwierdzone, możemy więc powiedzieć, że przekroczył on swój czas. Układ słoneczny, podobnie jak i inne galaktyki może wyglądać jako zbiór poszczególnych ciał niebieskich, ale jest to jedynie iluzja stworzona przez naukę na potrzeby dokładnych badań wyizolowanych obiektów. Nauka, zamiast tworzyć teorie i zasady oparte na starannych badaniach, wydaje się być bardziej zajęta abstrakcją. Abstrakcja tego rodzaju często prowadzi do narodzin półprawd, jak np. przedstawiania układów jako niezależnych od siebie. Co na pierwszy rzut oka wydaje się bez znaczenia z punktu widzenia poznania naukowego, może być kluczowe; w świecie nauki nie brakuje przykładów gdzie wygoda bierze górę nad prawdą. Skoro abstrakcja jest jedynie produktem ludzkiej wyobraźni, jak można ją odnieść do rzeczywistości?

Nawet ciała niebieskie, oddalone od Ziemi miliardy lat świetlnych przyczyniają się do nieustannej ekspansji wszechświata. To właśnie jest 'trwanie wszechświata'. Filozofia Bergsona objęła źródła życia w całej rozciągłości, włączywszy w nią oczywiście i materię. Przewidział on również wybuchową ekspansję u początków wszechświata (zwaną dziś przez naukowców 'teorią Big Bang') która pozwoliła na ewolucję życia. Może być ona porównana do nagłego, dzikiego wiatru, który nagle dmuchnął w skrzyżowanie, uderzył w jego rogi, rozdzielił się wiejąc dalej wzdłuż ulic wiodących w zupełnie różnych kierunkach. Po tym jak wiatr ustał, zrodziła się materia.

Tutaj, chciałbym porównać filozofię Bergsona do tej stworzonej przez Lao-tzu i Chuang-tzu. Mogłoby się wydawać, że porównywanie teorii stworzonych przez ludzi tak odległych od siebie zarówno w czasie jak i przestrzeni nie ma większego sensu. Bergson to europejski filozof żyjący na przełomie XIX i XX wieku, Lao-tzu i Chuang-tzu

natomiast to chińscy myśliciele V i IV wieku przed narodzeniem Chrystusa. Trudno o jakikolwiek związek między nimi. Jeśli jednak spojrzymy na nich z punktu widzenia chińskiej filozofii bycia 'drogą' poprzez pryzmat rzeczywistego, metafizycznego bytu, a potem odniesiemy to do realizmu Bergsona, nagle okazuje się, że są oni sobie bardzo bliscy. 'Droga' Lao-tzu i bergsonowskie 'trwanie' czy 'byt rzeczywisty' są niematerialne, życiodajne i panteistyczne, co powoduje, że mają wiele wspólnego. Najważniejszym powodem ich podobieństwa jednak jest ich metoda badawcza, czyli bezpośrednie poznanie intuicyjne. Czy to zbieg okoliczności? Niezupełnie. Niezależnie od tego, czy pochodzili ze Wschodu czy Zachodu, filozofowie ci byli produktem swojego podejścia opartego na przenikliwej intuicji i głębokich instynktach. Poszukiwanie rzeczywistego bytu było obiektem poszukiwań

wielu kultur i główną przyczyną ich podziału. 'Przekroczenie między' wydaje się być wielkim wyzwaniem dla wszystkich tych, którzy pracują nad pojednaniem cywilizacji. Naszym priorytetem powinno być zdanie sobie sprawy z tego, co mamy ze sobą wspólne, a co pozostaje kością niezgody i jak ten podział przezwyciężyć.

Po pierwsze, nikt nie ma wątpliwości, że źródło życia przekracza materię; zarówno Bergson jak i Lao-tzu czy Chuang-tzu mieli podobny pomysł na ten temat. Według Lao-tzu i jego 'drogi', wszystko wypełnione jest nicością będącą źródłem życia i wszelkiego stworzenia, a także kontrolującego jego wzrost. Nazwana ona została również 'ki', lub energią życia płynącą przez wszechświat i odpowiedzialna za żywotność i wzrost wszystkich rzeczy. Koncepcja Bergsona jest niezwykle podobna do tej Lao-tzu, głównie dlatego, że jego 'élan vital' tworząca i podtrzymująca przepływ życia to nic innego niż 'ki' Lao-tzu.

Kolejnym przykładem, gdzie obaj filozofowie mówią jednym głosem jest kwestia metafizycznej strony źródła życia, która przekracza nasze zmysły. Kwestia ta mogłaby posłużyć jako budulec mostu porozumienia między myślą Wschodu i Zachodu.

Po trzecie, naczelną metodą badawczą obu jest bezpośrednia metoda intuicyjna. Dla Lao-tzu było to stanie się szczerym i otwartym, dla Chuang-tzu był to trans zwany 'zabu'; konteksty językowe na bok, obu chodziło o dotknięcie esencji natury i zjednoczenie z nią. Ani Bergson, ani Chuang-tzu nie darzyli języka pełnym zaufaniem. Dla Bergsona był on jedynie porzuconym pancerzem lub czymś co otacza czy pokrywa rzeczywisty byt, ale nie nim samym. Lao-tzu nie był w stanie nazwać rzeczywistego bytu i zaliczył go do strefy nicości sądząc, że przekracza on słowa. Dla Chuang-tzu z kolei słowa były jedynie użytecznym narzędziem poznania rzeczywistego bytu, ale powinny zostać zapomniane po jego osiągnięciu. Tak więc ich dezaprobata dla poznania językowego i wybór metody intuicyjnej to łączący ich fundament ich myślenia. Nie da się powiedzieć, by którykolwiek z nich stworzył system wyrażalny w kategoriach intelektu i analizy, lecz ich przenikliwa intuicja pozwoliła im zbudować most nad oceanem różnic, który trwa już od dwóch tysięcy kilkuset lat.

Po czwarte, problem wolności. Dla Lao-tzu, centralnym wątkiem prawidłowego życia powinno być dążenie do zjednoczenia z rzeczywistym bytem i 'Drogą' poprzez intuicję.

Nauczał, że to idealny środek pozwalający na uwolnienie się od ziemskich spraw i pragnień. Lao-tzu nazwał ten stan 'bezwartkowym (spontanicznym) stanem natury', Chuang-tzu natomiast 'stanem bez ego'. Oba te stany odwołują się do nicości i życia w zgodzie z jej zasadami, co pozwala na realizację prawdziwej wolności. W podobny sposób widział to Bergson, co wyraził w 'Czasie i wolnej woli' wyjaśniając wolność w perspektywie trwania. Według niego, na codzień nasza uwaga zaprzęgnięta jest różnego rodzaju sprawami, ale takie pochłonięte prozaicznymi myślami ego nie jest naszym prawdziwym jestestwem. To jedynie powierzchnia. Z drugiej strony wszyscy posiadamy jeszcze jedno ego zjednoczone z rzeczywistym bytem, niezależne od codzienności i bytujące w samym sercu trwania; to tu może-

my doświadczyć prawdziwej wolności. Tutaj również, tak bycie jednością z Drogą Lao-tzu, jak i bergsonowskie zjednoczenie z bytem rzeczywistym służą jako baza do budowy prawdziwego siebie i osiągnięcia autentycznej wolności.

1.2 EGZYSTENCJA I NICOŚĆ PO 'BYCIU I CZASIE' HEIDEGGERA

Z punktu widzenia historii tradycyjnej filozofii, kluczowe jej osiągnięcia znajdują się w 'Byciu i czasie' Heideggera. Ponieważ celem tej publikacji nie jest badanie filozoficzne, chronologiczna analiza dzieła Heideggera nie jest tu możliwa. Ponieważ moim zamysłem jest przedstawienie nicości jako rzeczywistego bytu, chciałbym zauważyć, że koncepcje egzystencjalne Heideggera zaprezentowane po 'Byciu i czasie' pozostają w zbieżności z koncepcjami Lao-tzu i Chuang-tzu i można je zaklasyfikować jako realizm. Treść 'Bycia i czasu' została kompleksowo wyjaśniona, zinterpretowana i jest szeroko znana. Z drugiej strony, prawdopodobnie z racji niezmierniej trudności w analizie tego tekstu, trudno raczej znaleźć zachęcającą jego interpretację; większość dostępnych opracowań pozostaje na poziomie ulotki przedstawiającej jego treść. To oczywiste, że trudno przetrwać badaczowi nie posiadającemu własnych koncepcji, ale największym wyzwaniem podczas analizy Heideggera jest jego niezdecydowanie i zmienianie stanowisk dotyczących tak podstawowych pojęć filozoficznych jak egzystencja i nicość.

W 'Byciu i czasie' Heidegger opisuje egzystencję (existenz) jako naszą rzeczywistość, nicość natomiast jako śmierć. Twierdzenia te pokazują jego przynależność do fenomenologicznej szkoły filozofii. Zrozumienie tekstu 'Bycia i czasu' zajmuje wiele czasu i jest pracochłonne, same przedstawione koncepcje jednak nie są aż tak bardzo skomplikowane. W przypadku jego dzieł po 'Byciu i czasie', prosta rzeczywistość rozrasta się by objąć całość bytu, nie tylko jej wymiar materialny, ale również transcendentny. Również słowo 'śmierć', tak często pojawiające się w 'Byciu i czasie' zanika zastąpione przez nicość, której niestety autor nie zdefiniował jednoznacznie, a jego stanowisko w kwestii jej znaczenia jest zmienne.

Co więc Heidegger nam chciał przez to powiedzieć? Jestem zdania, że Heidegger intuicyjnie poznał nicość jako realny, prawdziwy byt, ale nie był w stanie go ogarnąć i wyrazić koncepcyjnie. Wydaje się być bardzo precyzyjny i twórczy w obszarze myśli fenomenologicznej a jego dzieło powinno zostać bez wątplenia uznane za najwyższe osiągnięcie europejskiej filozofii i metafizyki. Nie wszystkie fenomeny jednakże, da się ogarnąć metodologicznie za pomocą dokładności opisu. Ludzki byt ma formę przepływu a człowiek sam w sobie jest płynnym, zmiennym tworem. Z tego powodu trudno uznać metody i sposób opisywania powzięty przez Heideggera za właściwy. Posunę się nawet do twierdzenia, że jego sposób myślenia oparty na logice i fenomenologicznej teorii egzystencji musi prowadzić do impasu. Sam Heidegger również to rozumiał i starał się impas przezwyciężyć w swoich późniejszych pracach poprzez włączanie do nich myśli metafizycznej Kanta i Nietzschego, a także hymn Holderina 'Ister'. To pozwala go uznać za autora obdarzonego niebywałą siłą twórczą. Koniec końców, co jest ogólnie znanym faktem, Heidegger porzucił filozofię dla poezji, ale nawet wtedy nie przestał poszukiwać prawdy o

egzystencji i nicości; zmienił jedynie metodę badawczą. W końcu doszedł do zrozumienia, że egzystencja jest nicością, a doprowadziła go do tego niezliczona ilość dzieł, które stworzył. Pośród nich 'Co to jest metafizyka?' napisana w 1929 roku wydaje się w sposób najbardziej systematyczny wyjaśniać nicość. Chciałbym tutaj przytoczyć kilka jej podstawowych założeń:

Lęk odsłania nicość

- Nicość przychodzi w momentach lęku odnośnie rzeczywistości, której żyjemy (Dasein). Dotyczy on przekonania, że rzeczywistość odmawia wszelkim fenomenom prawa do istnienia (Nichtung);
- Rzeczywistość, w której żyjemy jest podtrzymywana przez nicość, która z samej swojej natury przekracza wszelkie fenomeny i daje im życie. Z tego powodu można ją nazwać transcendentną (Transzendenz). Jest podstawą substancji wszelkich fenomenów nie byłaby transcendentalna lub gdyby gdyby nie byłyby one podtrzymywane pośród nicości, byłyby one wobec siebie rozłączne.
- Bez manifestacji nicości istnienie ego nie byłoby możliwe, podobnie jak wolności
- Nicość odsłania byt rzeczy nam, ludziom
- Nicość jest źródłem wszelkiego odrzucenia
- Naukowe zrozumienie otaczającej na rzeczywistości jest możliwe jedynie dlatego, że zawiera się ono w nicości

W swojej książce Heidegger przejrzyście prezentuje swoje założenia, z których najważniejsze jest to, że nicość jest podporą i meta zasadą wszelkich teorii egzystencjalnych i że wyprzedza ona wszelką logikę. Należy zacząć od tego, że to nasze jej zaprzeczenie pozwala nam rozróżnić pomiędzy fenomenami. Poprzez zadeklarowanie 'jestem człowiekiem' jednocześnie zaprzeczamy bycie psem czy kotem. Innymi słowy, poprzez zdefiniowanie, kto jest człowiekiem jednocześnie przesądzamy, kto lub co się w tej definicji zawiera spychając zarazem tych, którzy się w niej nie zawierają do sfery nicości. Poza tym, co oczywiste, nicość była długo zanim ta argumentacja mogła mieć miejsce, więc zapewniła ona pod nią podstawę. Heidegger nie przyswoił sobie myśli Wschodu, lecz mimo to intuicyjnie zdał sobie sprawę z zasady leżącej u podstawy całego wszechświata. To pokazuje niewątpliwą wielkość Heideggera. Z drugiej jednak strony, mimo, że pojął on istnienie nicości, nie dostrzegł jak odsłania się ona jako byt rzeczywisty, czyli strumień życia płynący przez wszelkie rzeczy. Niestety nie był on w stanie pójść tak daleko ze swoją filozofią, ale obecność nicości przejawia się w jego poezji. Chociaż Heidegger dotknął spraw egzystencjalnych w swojej poezji, ponieważ nie należały one do ustrukturalizowanej filozofii jako takiej, nie zostały one przez europejski świat filozofii uznane. Były one również dowodem na to, że Heidegger porzucił filozofię na dobre. Treść poezji Heideggera obejmuje 'rzeczy święte', 'inspirację', 'święty chaos', 'czyste serce', itp. i jest pełna 'przeźroczytych', tajemniczych i wzniosłych idei. Oczywiście dla Heidegger nie uprawiał poezji dla sztuki, a była ona dla niego

wehikułem służącym przekazaniu podstawowych i głębokich pojęć dotyczących egzystencji. A oto główne wątki pojawiające się w jego poezji:

1. Istota sztuk pięknych nie tkwi w ich pięknie, a w sile przekazu prawdy o egzystencji.
2. Człowiek potrafi przy pomocy słów jedynie wyrazić założenia modelu egzystencjalnego. Poezja jest najwyższą formą sztuki.
3. Nawet jeśli poezja wygląda na pierwszy rzut oka naiwnie, jest to tak naprawdę najniebezpieczniejsze i najtrudniejsze przedsięwzięcie. Poeta jest narażony na 'egzystencjalną burzę' i 'boskie błyskawice'
4. Poezja ma siłę by zapoczątkować historię na nowo uratować i ustanowić budzącą się do życia prawdę na rzecz upadłej ludzkości; to najgłębszy prezent jaki ktokolwiek mógłby otrzymać (na podst. prezentacji myśli ontologicznej Heideggera autorstwa Jiro Watanabe, Keiso Shobo, Tokio 1985)

Chciałbym się nieco skupić na powyższych punktach. Jeżeli Heidegger uważa, że poezja jest najwyższą formą sztuki, najgłębszym prezentem jaki można otrzymać i ma potencjał obudzić ludzkość to znaczy, że ufa on bezgranicznie słowom. Należałoby nawet powiedzieć, że słowa stały się dla niego źródłem i podstawą istnienia, a nie jedynie narzędziem przekazu myśli i znaczeń. Pozostaje to w kontraście z tym jak Lao-tzu, Chuang-tzu i Bergson wiedzieli słowa. Dla nich, jak już wspominałem w tym opracowaniu wcześniej, słowa równie dobrze można zapomnieć po zrozumieniu ich znaczenia. Jeśli spojrzeć na byt rzeczywisty poprzez pryzmat nicości, byt rzeczywisty staje się zjednoczony z nicością, a wtedy intuicja doświadczalna staje się głównym źródłem wiedzy, podczas nasze koncepcja służą jedynie jako niepełne, pomocnicze środki wyrazu. Stan transu, będący w centrum filozofii Lao-tzu i Chuang-tzu znajduje uznanie również w oczach Heideggera, który nazywa go wyciszeniem (Angelassenheit). Mimo to, Heidegger daje pierwszeństwo poezji. Lub też, zdawszy sobie sprawę ze swojej niemożności ogarnięcia nieskończonego przepływu życia, postanowił on pozostać tam, gdzie czuł się najpewniej czyli pośród słów. Poezja Heideggera ma swoje ograniczenia, ponieważ stworzona ona została z perspektywy nieograniczonych możliwości językowego wyrażenia. Poprzez język jesteśmy w stanie zdać sobie sprawę z różnych rzeczy, rozumieć i mieć świadomość otaczającego nas świata. Z tego powodu, słowa stają się standardem tego jak widzimy świat, podstawą naszych działań i źródłem historii. W konsekwencji zdajemy sobie sprawę z możliwości jakie przynosi nam język, a o których bez niego nie moglibyśmy nawet marzyć. Poezja jest jednym z czystych środków takiego uświadomienia. Ta głęboka wiara Heideggera w słowa nie trwała jednak długo. Niebawem fenomenologiczna teoria egzystencjalna i jej definicja języka straciły wiarygodność. Heidegger pomimo szacunku jakim darzył poezję sam poetą nie był, więc by wyrazić treści egzystencjalne, musiał 'pożyczać' od Holderlina. Ten impas nie dotyczy jedynie Heideggera, ale całej europejskiej filozofii poszukującego swojego logosu.

Głównym narzędziem jej wyrazu jest język wraz z przekonaniem o jego potencjale wyrazu wszystkiego co istnieje. Jako, że język nie jest w stanie ogarnąć nicości, musi on ją uznać za nieistniejącą. Nie trzeba dodawać, że nicość jest poza logicznie

zdeteterminowanym stanowiskiem filozofii europejskiej i raczej trudno oczekiwać w tej kwestii przełomu. Jeśli jednak założymy, że nicość to wszechobecna, uniwersalna rzeczywistość, w której wszystko jest ze sobą połączone i uczynimy ją naszą główną zasadą, wszystko nagle się zmieni. Koncepcje filozoficzne Heideggera i Sartre'a są uważane za zmierzch europejskiej filozofii; nic wartościowego nie zostało stworzone po nich. Z drugiej strony wszyscy wiemy, że zmierzch jednej ery jest zwiastunem następnej.

Ustanowienie nicości jako rzeczywistego bytu naczelną zasadą byłoby niczym otwarcie okien domu filozofii i wpuszczenie doń świeżego powietrza pobudzającego do tworzenia niespotykanych dotąd idei. Podczas, gdy nicość ogarnia cały wszechświat, nasze postrzeganie i jego wyraz są ograniczone przez naszą naturę. Ta nowa zasada może przed nami otworzyć nowe, niezmierzone horyzonty.

W następnym rozdziale chciałbym skupić się na tym jak idea nicości funkcjonowała w starożytnych Indiach.

2. NICOŚĆ JAKO PODSTAWA KŪ

Sunyata (Kuu) to zrozumienie faktu, że cały, uniwersalny byt nie istnieje, co prowadzi do przebudzenia do pojęcia nicości. Wyrażenie 'byt nie istnieje' jest często utożsamiane z brakiem ego, wydaje się jednak, że bierze ono początek w przyczynowości, co oznacza nieustanną obecność powiązań przyczynowo skutkowych. Centrum tej idei jest wzajemne powiązanie rzeczy, które nie rodzą się same z siebie a są skutkiem jakiegoś procesu. (W chrześcijaństwie pojęcie to uważane jest za brak samoistnienia, ponieważ wszystko zostało stworzone lub jest tworzone przez Boga).

Połączenie rzeczy ze sobą nawzajem, a także wszystkie powiązane ze sobą procesy zachodzące na tym świecie są wynikiem przyczynowości. Budda, który osiągnął oświecenie pojął tę prawdę o świecie. Fenomeny są obopólnie zależne i nie mogą istnieć same z siebie; innymi słowy oznacza to, że nie istnieją. Nic takiego jak 'substancja rzeczywistości' nie istnieje. By przedstawić ją jednak liniowo, możemy posłużyć się przyczynowością prowadzącą do stanu bez ego (sunyata) lub nieistnienia. Wraz z rozwojem Buddyzmu jednak, jego nowe interpretacje zaczęły podkreślać stan nieistnienia (sunyata), zwłaszcza Buddyzm Mahajana uczynił go centrum swojej doktryny. W tym opracowaniu chciałbym się jednak skupić na źródłach Buddyzmu przed wykształceniem się prądu Mahajana.

U swoich początków, jego cele wiązały się z pojęciem nieistnienia, utożsamianego z nicością. Widzimy stąd, że zasada nicości leży u podstaw Buddyzmu. Istnieją dwa argumenty popierające tezę o doświadczeniu nicości prowadzącym do oświecenia, czyli 'Sunyata'. Pierwszy to doświadczenie nicości. Jak wiadomo, założyciel Buddyzmu, Siddhartha Gautama urodził się jako książę plemiona Sakya, a to oznacza, że nigdy tak naprawdę nie doświadczył biedy czy niewygody i prowadził dostatnie życie. W pałacu, w którym mieszkał był staw pełen niebieskich, szkarłatnych i białych kwiatów lotosu, tylko po to by sprawić mu przyjemność. Jego ubranie, które wypełniało powietrze wyrafinowanymi zapachami, zostało specjalnie

zaprojektowane, by chronić jego ciało przed promieniami słonecznymi, odpadkami i rosą. Poza tym Siddhartha Gautama posiadał odrębne pałace, w których spędzał zimę, lato i porę deszczową. Muzykanci, grające dla niego w pałacach robiły wszystko, by tych pałaców nie opuszczał. Jego ojciec, by zapobiec opuszczeniu domu przez Buddę, zaaranżował jego małżeństwa z trzema młodymi kobietami. Niedługo potem przyszedł na świat jego jedyny syn, Rahula. Jak widać życie Siddharthy Gautamy toczyło się bez większych zmartwień. Pewnego dnia, Buddha na widok starego człowieka zrozumiał, że i on pewnego dnia osłabnie i będzie odrażający i nie lubiany. Po tym, jak przekonał się o istnieniu demencji i śmierci, pojął on ego wraz z jego ograniczeniami intuicyjnie wyczuwając nicotę. To doświadczenie nicoty było przebudzeniem Buddy. Wcześniej czy później wszystko upada i powraca do nicoty. Mimo swego bogactwa i wyrafinowania, to doświadczenie zagnieździło się głęboko w jego sercu nie mając go już nigdy opuścić. Doświadczenie to również zainspirowało Buddę do poszukiwania drogi uwolnienia się od cyklu, w którym był uwięziony. Budda opuścił swój pałac, poświęcił się ascezie by w końcu doznać oświecenia. Tak więc również w przypadku Buddy, czynnikiem, który spowodował dramatyczne zmiany w jego sposobie życia było doświadczenie nicoty; przeszedł on po tej zmianie przez biedę i cierpienie by w końcu osiągnąć oświecenie.

Życie Buddy uczy nas, że doświadczenie nicoty poprzedza 'Sunnyata'. To pierwszy argument. Kolejnym jest, że by powyższy związek przyczynowo-skutkowy mógł w ogóle mieć miejsce, istnienie nicoty jest niezbędne. Jak napisałem powyżej, przyczynowość oznacza wzajemną zależność rzeczy od siebie, ale warunkiem jej pojęcia jest zdanie sobie sprawy z faktu, że nie istnieje samowystarczalność czy samoistność. Jest to nieodzowne, by zrozumieć nicotę. Twierdzenie, że zależność fenomenów od siebie uniemożliwia uniwersalizm ich istnienia i ich samoistne powstanie, to uznanie funkcjonującej nicoty. Nieobecność niezależności i uniwersalności rzeczy, a także ich wzajemne powiązanie poprzez przyczynowość prowadzi nas do zrozumienia stanu bez ego. Stan bez ego i nicota to podstawa oświecenia czy 'Sunnyata'. To pozwala nam dostrzec jak funkcjonująca nicota jest konieczna dla oświecenia. Kiedy funkcjonuje, przyczynia się do zaniku naszych dążeń i zachcianek, a poprzez to do zaniku ego.

3. NICOŚĆ WEDŁUG BIBLI

Moją motywacją towarzyszącą mi podczas pisania tego opracowania jest przedstawienie nicoty jako zasady, i jak już wspominałem powyżej, jej funkcjonowanie jest również dostrzegalne w Biblii. Począwszy od pierwszej strony Księgi Rodzaju otwierającą Biblię, znajdujemy tam opis stworzenia nieba i ziemi, w drugim i trzecim ustępie postępujący proces stworzenia:

'Na początku stworzył Bóg niebo i ziemię. A ziemia była niekształtna i próżna, i ciemność była nad przepaścią, a Duch Boży unaszał się nad wodami. I rzekł Bóg: Niech będzie światłość; i stała się światłość.' (Księga Rodzaju 1:2-3, the Biblia Gdańska)

Jak widać w przytoczonym wyżej fragmencie, na początku, zanim niebo i ziemia zostały stworzone nie było niczego, lub innymi słowy nicość. Wolą Boga było stworzenie świata z tejże nicości. Autorem 'Księgi Rodzaju' był Mojżesz, którego sposób opisywania odzwierciedla, że intuicyjnie odczuwał on nicość.

Nicość przed stworzeniem świata była materialna, kompletna i absolutna. Jeśli wyrażona językiem astronomii czy fizyki, nie było ani czasu czy przestrzeni, ani ciał niebieskich, ani niczego co dałoby się logicznie wytłumaczyć. Stan absolutnej nicości, na skutek boskiej interwencji i jego siły twórczej zaczął się powoli zmieniać 'ciemność była nad przepaścią, a Duch Boży unaszał się nad wodami' (Księga Rodzaju 1:2, the Biblia Gdańska). Stan ten można porównać do 'drżącej próżni', który jest doskonale znany fizykom kwantowym. Według teorii kwantowej, nawet próżnia rozumiana jako stan czasu i przestrzeni, nie jest stała i podlega fluktuacjom; to właśnie te fluktuacje są uważane za źródło powstania wszechświata. Wszechświat u swego zarania nie był pustką, a wypełniały go różnego rodzaju mikroskopijne wibracje ('Newton', (japoński magazyn naukowy) Styczeń 1999, 'Why was the universe born from nothingness?') Czy nie można by utożsamić tych wibracji z 'Duchem Bożym unoszącym się nad wodami'? I kiedy wibracje te przybrały na sile i energii, zaczęły być widzialne jako światło. Ten proces się spotęgował do tego stopnia, że nastąpiła eksplozja czyli coś co dziś znamy pod nazwą Big Bang. Dzisiejsza astrofizyka stoi na stanowisku, że wszechświat powstał z nicości, co podtrzymuje zarówno biblijną nicość, jak i zasadę nicości. Biblijny Bóg stworzył niebo i ziemię pierwszego dnia, ale nie powinniśmy oczywiście utożsamiać 'dnia' z dwudziestoma czterema godzinami stanowiącymi dobę. Równie dobrze mógł to być okres tysiąca, dziesięciu tysięcy czy stu milionów lat. Teoria stanowiąca, że wszechświat powstał z nicości i mający zasadę nicości u swych podstaw jest popierana przez fizykę, która pozwoliła wejść w nieskończoność egzystencji dochodząc do wyjaśnienia źródeł wszechświata. Nauka, dla której natknięcie się na nicość było i jest nie lada wyzwaniem, metodą prób i błędów brnęła naprzód zgodnie z zasadą nicości.

Pierwszy biblijny zapis dotyczący nicości pochodzi od Mojżesza, natomiast najgłębsze jej intuicyjne doświadczenie opisane jest przez żydowskiego króla Salomona, który rządził w latach 960-922 p.n.e. Uważany jest on za dobrego monarchę, który stał na czele państwa w okresie jego świetności. Chciałbym teraz przybliżyć czym było doświadczenie nicości króla Salomona.

Doświadczenie Salomona jest szczególnie wyraźne w 'Księdze Koheleta'. 'Marność nad marnościami, powiedział kaznodzieja; marność nad marnościami, i wszystko marność.' (Księga Koheleta, 1:2, Biblia Gdańska). Tylko ten wers... Koncepcja pustki, nicości ('Sunyata') pochodzi z Buddyzmu, ale Salomon nie mógł tego wiedzieć, ponieważ żył 500 lat przed doświadczeniem oświecenia przez Buddę. W hebrajskim, koncepcja pustki opiera się na jej podobieństwie do oddechu, który jest nieuchwytny, niedostrzegalny, nie ma formy i natychmiast znika. Niewiele się on więc różni od pustki. Podkreślanie braku formy i ulotność oddechu upodabnia go do zasady nicości również w aspekcie niemożności samoistnego zaistnienia. Hebrajska 'pustka' została przetłumaczona na japoński przy użyciu buddyjskiego terminu

‘sunyata’ co może budzić nieporozumienia, ale w kategoriach czysto znaczeniowych nie ma żadnego innego słowa, które byłoby bardziej właściwe. Co więcej, jeśli uczynimy zasadę z założenia, że rzeczy nie mogą zaistnieć same z siebie, wtedy szybko zauważymy, że jest to koncepcja przekraczająca buddyzm i zastosowała w Biblii i innych świętych pismach. Mimo wszystko, buddyjska nicość i pustka w Biblii są zbyt odległe kulturowo i historycznie, by je przyrównywać. Czynnikiem je łączącym natomiast jest zasada nicości będąca u podstaw ich obu. Zasadniczo, buddyzm i chrześcijaństwo to dwie odmienne religie, lecz jeśli spojrzymy na nie nie z punktu widzenia ich doktryn, ale zasady nicości, wszelkie różnice między nimi zanikną do tego stopnia, że staną się one jednością. Powodem tego jest to, że zarówno Salomon jak i Budda intuicyjnie poczuli tę samą nicość, a jedynie posłużyli się innymi środkami wyrazu by ją opisać.

4. NICOŚĆ W STAROŻYTNEJ GRECJI

Starożytni Grecy również byli świadomi nicości i świadomie ją odczuwali. Według mitologii greckiej, zanim jakiegokolwiek stworzenie uzyskało formę rządził chaos. Po grecku chaos został wyrażony przy pomocy słowa ‘khainein’ oznaczającego szeroko rozwarłe, ziewające usta odsłaniające bezdenną przestrzeń (9). Czy ta ciemna, Grekom jeszcze nie do końca wiadomo co kryjąca przestrzeń jest w ogóle w czymkolwiek podobna do nicości? Starożytni Grecy przeczuwający istnienie nicości wzięli to ziewające pęknięcie za czelusć i nazwali je chaosem. Ta koncepcja stała się zaczątkiem greckiej mitologii, filozofii i cywilizacji. Jak wspomniałem wcześniej, funkcjonująca zasada nicości jest fundamentem zarówno myśli chińskiej, jak i chrześcijaństwa czy filozofii greckiej. Mówiąc inaczej, ponieważ nicość przenika cały świat i wszechświat, może zadziałać gdziekolwiek i kiedykolwiek. Już wiemy, że jej działanie pozostawiło ślady w starożytnych Chinach, Indiach czy Izraelu. W tym opracowaniu jednak, po przedstawieniu jak nicość była rozumiana w starożytnej Grecji, zamierzam się skupić na Europie i Japonii. Uważam, że poprzez dokładne przebadanie myśli całego świata w ten sposób odsłoni się przed naszymi oczami zupełnie inny jego obraz.

Grecka mitologia, mająca nicość za kolebkę, dała początek greckiej filozofii. Jednakże, ta grecka filozofia skupiła swój wysiłek poznawczy na egzystencji, czy tym co istnieje przez dwa i pół tysiąca lat; nie trzeba chyba dodawać jaki wpływ wywarło to na rozwój kultury europejskiej. Nic więc dziwnego, że nicość i badania mające ją za swój punkt wyjścia, co do zasady są w sprzeczności z kulturą europejską. Można nawet powiedzieć, że obcość ta jest tak daleko idąca, że jest to punkt widzenia odmiennej natury. Niektórzy mogliby przyjąć, że skoro rozwój tradycyjnej filozofii zajął 2,500 lat, podobnego procesu należałoby wymagać od filozofii opartej na zasadzie nicości.

Często słyszymy stwierdzenia w rodzaju ‘ubogość filozofii’ czy ‘śmierć metafizyki’, ale prawdziwym powodem tak pesymistycznych osądów jest uparte trwanie przy tradycyjnych dogmatach. Nie mam wątpliwości, że nastał już koniec filozofii poszukującej prawdy o bycie. Dowodem na to jest fakt, że po Nietzsche, Heideggerze, Jaspersie czy Sartre talenty filozoficzne tej miary przestały się rodzić. Zasada nico-

ści ma szansę otwarcia nowych horyzontów przed filozofią. Jestem przekonany, że od teraz i tak długo jak ludzkość istnieje nicość będzie badana.

Dla fizyki nicość jest jedynie zaprzeczeniem istnienia lub jego brakiem, dla metafizyki natomiast to dziedzina nieograniczonych i niewyczerpanych możliwości. Jak wspomniałem wcześniej, punkt wyjściowy greckiej mitologii będący zarazem duchową podszewką jej filozofii to nicość. W mitologii, zasada nicości jest wyrażona symbolicznie. Widać to wyraźnie np w 'Królu Edypie' Sofoklesa, który jest dziełem o niesłychanej popularności. Jest ono kwintesencją greckiego wyobrażenia o tym, czym jest ludzkie życie. Główny bohater, uważając siebie samego za urodzonego wbrew własnej woli, boleśnie dochodzi do przekonania istnieniu nicości i to odkrycie popycha go do podjęcia decyzji o osłepieniu się poprzez wyklucie sobie oczu. Błagając by przestać istnieć, karząc siebie za to, że zobaczył to czego nie powinien intencjonalnie pozbawił się wzroku wkracząc w świat ciemności lub, innymi słowy, nicości. Czyż jego los nie przypomina losu Sedecjasza, ostatniego króla Izraela ze Starego Testamentu? Przekonanie Edypa o tym, że nie powinien był się urodzić jest równoznaczne z jego nieprzerwaną przynależnością do nicości. Ponieważ jego losem było bycie narodzonym jako człowiek niezdolny, musiał on doświadczyć nicości w sposób tragiczny.

5. NICOŚĆ PASCALA

Intuicja nicości Pascala, w dużym stopniu przypominała doświadczenie króla Salomona, o którym pisałem powyżej. Pascal miał klarowną wizję człowieka jako pyłku pośród ogromnego, bezbrzeżnego wszechświata. Przeczuwał on, że wobec wieczności jesteśmy bezsilni, bezwartościowi i należymy jedynie do nicości. Zdawszy sobie sprawę z bezsilności, bezradności, pustki i próżności rodzaju ludzkiego uświadomił on sobie istnienie nicości. Dodając do słów króla Salomona 'marność nad marnościami i wszystko marność' Pascal uważał, że 'człowiek jest jedynie trzcina, lecz myślącą trzcina'.

O królu Salomonie mówiono, że był obdarzony boską mądrością, Pascal natomiast był człowiekiem o niespotykanej inteligencji. Gdy Pascal miał siedemnaście lat jego 'Esej o stożkach' został opublikowany w Paryżu i był uważany za pierwsze prawdziwe odkrycie od czasów Archimedesza. Aby ułatwić pracę swojemu ojcu Pascal obmyślił maszynę liczącą, a później w wieku dwudziestu sześciu lat (1649) otrzymał bezpośrednio od lorda kanclerza patent na ich wytwarzanie. Jeśli zdamy sobie sprawę z faktu, że to Pascal był tym, który stworzył podwaliny pod dziś tak rozpowszechniony wynalazek zwany komputerem, zrozumiemy skalę i wspaniałość jego geniuszu. W wieku dwudziestu trzech lat, wraz z przyjacielem ojca powtórzył on eksperyment próżni Toricellego dwukrotnie, po czym opublikował swoje spostrzeżenia następnego roku w 'Nowych eksperymentach z próżnią'. W tym samym czasie, regularnie korespondował on z ojcem Noelem z towarzystwa Jezusowego. W wieku dwudziestu ośmiu lat pisze on 'Teorię próżni', a dwa lata później zaczyna pracę nad 'Równowagą cieczy i 'Ciężarem atmosfery'. W wieku trzydziestu jeden lat wysyła on matematycznie obliczone rezultaty swoich badań do paryskiej akademii nauk i pisze 'Traktat o trójkącie arytmetycznym' wraz z

towarzyszącymi pracami. Pracując nad teorią prawdopodobieństwa prowadzi on ożywioną korespondencję ze słynnym francuskim matematykiem, Pierre de Fermatem. Cztery lata później pisze 'Historię cykloidy'. Pomiędzy 34 a 35 rokiem życia pisze 'Myśli' wydane w 1670 roku już po jego śmierci. Patrząc na, z racji słabego zdrowia, krótkie, 39-letnie życie Pascala, lecz tak bardzo obfitujące w osiągnięcia dochodzimy do wniosku, że to nie jego długość jest najważniejsza. Niewątpliwie to wartość dokonań liczy się najbardziej. Jestem przekonany, że jest marzeniem wielu przeciętnych, starzejących się już naukowców by opublikować choć jedną pracę naukową na poziomie Pascala. Jak wielu naukowców zdołało zdobyć nieprzemijającą sławę dzięki swoim odkryciom na przestrzeni kilku ostatnich kilku stuleci?

Pascal był znakomitym, genialnym naukowcem, a jego sława trwa i w naszych czasach, ale nie należy zapominać, że jego życie było pełne mroku i niedoli; to właśnie dało mu doświadczenie nicości. Im jaśniej łsnimy, tym bardziej dotkliwa niedola jest ceną, którą musimy za to zapłacić. W ciągu swego życia, udziałem Pascala było zarówno światło mądrości i sława, jak i ciemność, cierpienie i agonía. To go upodabnia do króla Salomona, który dostąpił chwały będąc jednocześnie strąconym w czeluść nicości. Los oszczędził jednak Salomonowi cierpienie fizycznych. Należy założyć, że Pascala cierpliwość i jego wytrzymałość na ból w znacznym stopniu przekraczała tę charakteryzującą zwykłego człowieka. Wszystko przez co przeszedł przybliżyło go do Boga, którego mądrość pozwoliła mu doświadczyć nicości. Nie trzeba dodawać, że Pascal obawiał się nicości, ciemności i rozpacz. Jednakże poprzez intuicyjną mądrość nicości zaczął myśleć o bezgraniczności wszechświata, co zaprowadziło go do wieczności i transcendentnego bytu czyli Boga i miłości. Pascal zdefiniował pozycję człowieka jako bytu pośredniego między nicością a wiecznością i uważał, że tworzenie odbywające się ze wsparciem nicości prowadzi do wieczności. Oto co napisał w 'Myślach':

'Wszystkie rzeczy wychodzą z nicości i docierają do nieskończoności.'

A także:

'pierwsze zasady, które rodzą się z nicości'

(«Toutes choses sont sorties du néant et portées jusq'à l'infini» et «primiers principes, qui naissent du néant.»)(11)

Ja widać również Paskal wspiera zasadę nicości i miłości. Na tej podstawie możemy zaproponować nową interpretację myśli Pascala wbrew utartej opinii, że był on jedynie gorliwym orędownikiem chrześcijaństwa.

6. NICOŚĆ NIETZSCHE

Ponieważ Nietzsche intuicyjnie wiedział o istnieniu nicości, nazwał ją nihilizmem i nieprzerwanie ją badał. Dla Nietzsche nihilizm oznaczał również odrzucenie najwyższego standardu, którego realizację postawiła sobie za cel ludzkość, np moralności czy religii. Nihilizm jest założeniem, że nie jesteśmy w stanie znaleźć powodu by żyć i że całe stworzenie nie ma żadnej wartości. W tej przestrzeni funkcjonuje nicość. Z tego powodu Nietzsche odrzucał chrześcijaństwo i zamierzał je zniszc-

żyć. Stan całkowitego zaprzeczenia jest nihilizmem i intuicją nicości. W stanie nieskończonego zaprzeczenia, doszedł on do przekonania o wiecznym powrocie, nadczłowieku, a także osiągnął wiedzę intuicyjną o istnieniu Boga. Zasada nicości jest doskonałym narzędziem zdolnym wytłumaczyć filozofię Nietzsche; kontynuacją nicości jest nieskończoność wiodąca do wieczności, bytu transcendentalnego (nadczłowiek, Bóg) i miłości ('Amor fati' czyli umiłowanie losu). Z mojego punktu widzenia jednak, nadczłowiek jest niczym innym jak projekcją Chrystusa.

Nietzsche urodził się w chrześcijańskiej rodzinie i uczęszczał do przykościelnej szkoły średniej (Pforte), więc konieczne jest rozpatrzenie jego osobowości w kontekście środowiska, w którym wzrastał. Zanim przejdziemy do czegokolwiek innego, musimy mieć świadomości przysięgi poświęcenia życia Bogu, którą Nietzsche złożył w wieku czternastu lat. Przypomina to nieco przypadek Joanny D'arc, która miała silne, intuicyjne odczucie Boga prowadzące ją do ocalenia jej kraju, nieprawdaż? Podobnie Florence Nightingale po podobnym olśnieniu w wieku siedemnastu lat, ocaliła ogromną ilość istnień ludzkich podczas wojny krymskiej. Intuicja Boga w młodym wieku często staje się motorem działań oddziałujących na szerokie rzesze społeczeństwa, a nierzadko o znaczeniu historycznym.

Nietzsche wierzył w Chrystusa. Kiedy był nastolatkiem, Chrystus na stałe zagościł w jego sercu by go już nigdy nie opuścić. Nawet wtedy, gdy sam Nietzsche nie miał świadomości jego obecności, Chrystus ciągle tam był. Obecność ta często przynosiła mu poczucie lekkości, spokój i rozgrzeszenie. Nietzsche był słabego zdrowia i często nękały go choroby (ból głowy, poważna wada wzroku), więc spokój ducha był dla niego rzadki i niezwykle cenny. Historycznie, nierzadko cierpienia ciała i choroby popychały cierpiących ku intuicji nicości; tak by np w przypadku Hioba czy Pascala. Nietzsche był w sytuacji do tego stopnia beznadziejnej, że lekarze nie byli w stanie mu pomóc; jedynym wybawieniem było dla niego ukierunkowanie swych myśli ku Bogu.

Nie zapominajmy jednak, że nadczłowiek to projekcja Chrystusa. Problem jednak polega na tym, że myśli Nietzsche o nadczłowieku stale się pogłębiały do tego stopnia, że doprowadziło to do konfrontacji z Jezusem. Jeśli porównamy nadczłowieka i Jezusa w kategoriach ich koncepcji istnienia, jako twórców i niszczycieli wartości, jako ideały dla ludzkości, w kategoriach pokoju i wieczności oraz jako proroków, z całą pewnością dojdziemy do przekonania, że nadczłowiek jest projekcją Chrystusa. W ostatniej fazie swojego życia jednak, Nietzsche powraca do chrześcijaństwa. Nawet jeśli odrzucimy Boga milion razy, stajemy się ponownie chrześcijanami poprzez jednokrotne potwierdzenie jego istnienia.

Zasada, którą zaproponowałem diametralnie więc zmienia interpretację filozofii Nietzsche.

7. NICOŚĆ WEDŁUG 'BYCIA I CZASU' HEIDEGGERA

Kolejnym szeroko znanym filozofem, który głęboko i intuicyjnie odczuwał nicość był Martin Heidegger. Heidegger interpretował nicość jako śmierć, co posłuży-

ło mu za podstawę zdefiniowania ludzkiego życia jako 'istnienie ku śmierci'. W okresie formowania tejże teorii, Heidegger pojmował śmierć w sposób czysto biologiczny jako ustanie funkcjonowania ciała roślin i zwierząt ('verenden'). Według niego człowiek nie różni się w tym aspekcie od świata przyrody. Heidegger również uważał, że całe nasze życie polega stawianiu czoła śmierci w różnych jej subtelnych aspektach ('ableben' czyli 'schodzenie'), a finał tego procesu to umieranie ('sterben').

Takie rozróżnienie jest jednym wielkich osiągnięć Heideggera, ponieważ przez nie nakreślił on linię pomiędzy ludźmi a innym organizmami, co z kolei doprowadziło do uznania i podkreślenia godności ludzkiego życia. W kategoriach językowych, jeśli człowiek umiera, odnotowywane jest to jako fakt i nazywane 'śmiercią'. Heidegger jednak uważał, że śmierć najwyraźniej utraciła szacunek i że nie należy śmierci człowieka traktować lekko. Należy pamiętać, że żył on w czasach po zakończeniu pierwszej wojny światowej, która przyniosła niespotykane jak dotąd ilości ofiar i rannych. Mówiąc konkretnie, po obu walczących stronach życie straciło 9 milionów ludzi, w różny sposób rannych zostało 19 milionów. Nagle życie ludzkie wydawało się tak niskiej wartości, bliskiej zeru, co zbliża je do nicości. Te właśnie warunki, w których wartość życia ludzkiego jest bliska zeru pozwoliła Heideggerowi bezpośrednio doświadczyć nicości i oddziałała na jego myśl do tego stopnia, że uwierzył, że nicość jest równoznaczna ze śmiercią. Heidegger był świadomy nihilizmu Nietzsche, a zarazem intuicyjnie czuł nicość jako śmierć (Sein und Zeit).

Chciałbym powtórzyć, że jednym z najważniejszych osiągnięć Heideggera był nacisk na godność życia i śmierci. Badał on istnienie przy pomocy koncepcji fenomenologicznych, które w ówczesnym czasie były nowatorskie; ich centrum stanowiło założenie, że czas jest świadomością skierowaną ku śmierci (Sein zum Tode). Bez wątpienia, Heidegger mógł odnieść sukces odpowiadając na pytanie o drogę wiodącą od bytu do czasu, ale jego brak wiary uniemożliwiłaby mu odpowiedź na pytanie o drogę od czasu do egzystencji. Co więcej, co prawda badał on nicość jako rzeczywistość, ale nie zdołał jej ogarnąć przy pomocy sztywnych, fenomenologicznych koncepcji. Jak wspominałem wcześniej, oznaczało to upadek Heideggera i europejskiej filozofii. Możemy odczuwać nicość jako nieograniczonosc w danym czasie, ale nie jesteśmy w stanie jej opisać w całej rozciągłości. Europejska filozofia stanęła naprzeciw nicości, ale nie było jej dane jej w pełni zrozumieć. Tylko zmiana podejścia może przełamać ten impas.

8. DOBROĆ KONFUCJUSZA

Konfucjusz, to kolejny wielki filozof, który posiadał intuicyjną mądrość nicości. Był sierotą, więc pierwszym doświadczeniem nicości było dla niego niemożność zaznania miłości rodzicielskiej. Poza tym, został on wystawiony na wiele prób zanim został Ministrem Sprawiedliwości, o czym wspominałem powyżej. Pomny swoich braków, badał on prawdę z niewyczerpaną pasją przez co zrozumiał, jak ważna jest moralność i miłość. Nazwał on ją Jin (cnotą doskonałą).

Mówiąc ogólnie, Jin (cnota doskonała, dobroć) oznacza szczerłość (lojalność) i wzgląd na innych (życzliwość). Szczerłość jest tu rozumiana jako lojalność zarówno wobec innych jak i wobec siebie, brak skłonności do oszukiwania, przechytzania innych. Życzliwość z kolei została zdefiniowana jako myślenie o tym jak nasze działania oddziałują na innych i nie czynienie im tego, czego sami sobie nie życzymy. Kryje się tu jednak paradoks. Mówi o nim poniższy fragment 14.1 'Dialogów konfucjańskich' (tłum. Jarosław Zawadzki)

'(YUAN XIAN pyta o wstyd)

KONFUCJUSZ

Do powszechnego należy zwyczaju,
Aby brać gaże w przyzwoitym kraju.
Kto w kraju niecnym też pensję brać może,
Ten płamę nosić będzie na honorze.

YUAN XIAN

Ten kto nie daży po trupach do celu,
I nie unosi się jeden nad wielu,
Nie jest zachłanny, nigdy się nie złości,
To czyż nie posiadał taki życzliwości?

KONFUCJUSZ

Trudów to wielkich będzie zarzewiem,
Lecz czy to będzie życzliwość to nie wiem.'

Cóż te słowa zatem znaczą? Założyciel konfucjanizmu wydaje się nie mieć pewności co do centralnego pojęcia swojej filozofii, co z pewnością jest tajemnicze. W każdym bądź razie, nie jest łatwo to pojęcie pojąć z logicznego punktu widzenia europejskiej filozofii. Trochę przypomina to Chrystusa mówiącego 'nie wiem co to miłość'. Jeśli ktoś naprawdę chce zrozumieć znaczenie tych tajemniczycych słów, musi zaakceptować godność dobroci i praktykować właściwe jej zachowanie. Konfucjusz nauczał dobroci, ale w jego czasach było to niezwykle rzadkie. Według fragmentu 9.1:

'KONFUCJUSZ rzadko mówi o zysku, przeznaczeniu i życzliwości'

Konfucjusz nie był kupcem, dlatego nie nauczał jak osiągnąć zyski. Sorai Ogyū (jap. 荻生徂徠, 1666-1728, japoński filozof konfucjański okresu Edo) zinterpretował przeznaczenie Konfucjusza jako życie. Według jego myśli, która stanowiła jeden z filarów moralności Szogunatu Tokugawa, dobroć obejmuje godność życia.

Z tego też powodu, typowy samuraj mówił niewiele. Poniższy fragment 13.27 jest źródłem tego sposobu myślenia:

‘KONFUCJUSZ

Kto prosty, silny, wytrwały i skromny,

Ku życzliwości zrobił krok ogromny.’

Zwróćmy również uwagę na fragment 4.8:

‘KONFUCJUSZ

Jeśli prawości poznam z rana drogę,

O zmierzchu umrzeć bez wahania mogę’

W powyższym fragmencie znajdujemy postanowienie dążenia do prawdy i dobroci, podobne postanowienia Heideggera wobec śmierci. Jako negatywny przykład, stojący w sprzeczności z wyżej wymienionym postanowieniem, Konfucjusz przedstawia człowieka fałszywego we fragmencie 1.3:

‘KONFUCJUSZ

Kto ślicznie mówi, a śmieje się ładnie,

Ten życzliwości nie ma w sercu na dzień.’

Konfucjusz miał doświadczenie jako niskiej rangi urzędnik, więc dobrze znał świat biurokratów. Człowiek, który podlizuje się przełożonym dla własnych korzyści jest typem pasującym do powyższego opisu. Dlatego Konfucjusz nauczał, by nie wierzyć przebiegłym słowom i przymilnym uśmiechom oraz żeby nie szanować ich autorów. Konfucjusz jednak nie nauczał dobroci w sposób pozytywny. Tylko najbardziej pełni zapału uczniowie mieli odwagę go o to pytać, a on z reguły im odpowiadał dostosowując odpowiedź do osobowości i zdolności pytającego. Konfucjusz miał różnych uczniów zadających zróżnicowane pytania, ale odpowiedzi na nie nie były jednolite.

Choć Konfucjusz powiedział, że tak naprawdę nie wie co to dobroć, z reguły uważana jest ona za ‘Chuu-Jo’, czyli szczerłość i troskliwość, bądź też za ‘Ai’, czyli miłość do bliźnich, lub też Rei czyli poprawność manier obejmująca szacunek dla rodziców i starszych. Oczywiście dobroć nie łatwo jest praktykować. Co więcej, dobroć nie jest niezmienna; innymi słowy dobroć absolutna, którą głosił Jezus Chrystus, dla Konfucjusza nie istnieje i jest zależna od okoliczności. Konfucjusz wiedział, co to godność w postępowaniu, ale prawdopodobnie nie pozwoliłby się ukrzyżować na rzecz ludzkości. W późniejszych latach swojego życia, Konfucjusz przechodził przez wiele trudności co pozwoliło mu zdobyć intuicyjną wiedzę o ‘niebie’ uważanego również za nicosć.

‘KONFUCJUSZ

Pragnę się obyć bez jednego słowa

DUANMU CI

Jak mistrz nie powie, co się nie zachowa,

Żadne dla uczniów na przyszłość przesłanie.

Jakże im wtedy będzie zważać na nie?

KONFUCJUSZ

Co mówi Niebo? Cztery pory roku

Idą w szeregu i nie gubią kroku,

A stworzeń setki, sami dobrze wiecie,

Że z woli Nieba żyją na tym świecie.

Czy im przesłania jakiegos potrzebą?

Co do nich mówią te przepastne Nieba?

(‘Dialogi konfucjańskie’ 17.19, tłum. Jarosław Zawadzki)

W tym fragmencie czytamy, że ‘niebo’ nie mówi nic.

W starożytnych Chinach, ‘niebo’ uważane było za transcendentalny byt kontrolujący ruch świata przy pomocy nieograniczonej siły, przypominający nieco grecki ‘arche’. To nicosć jako rzeczywistość. Jako zwieńczenie, Konfucjusz osiągnął ‘Sei’ lub stan świętosći i możliwoścì zbawienia lub uchronienia wszystkich ludzi. Jest to stan stojący wyżej w chińskiej hierarchii wartoścì niż ‘Jin’.

W ten sposób myśl Konfucjusz może być wyjaśniona przy pomocy zasady nicosći.

9. BUDDYJSKIE MIŁOSIERDZIE

Celem buddyjskiego miłosierdzia jest porzucenie przywiazan i pragnień ego oraz osiągnięcie zjednoczenia świadomości z innymi. Stan ten prowadzi do mniejszej koncentracji na sobie, a także do głębszej wymiany i wspólnoty z innymi. W buddyzmie uważa się, że taka świadomosć pozwala wielu ludzkim zaletom kwitnąć, z których najczystsza jest miłosierdzie. (12) Buddyzm naucza, by mieć umiejętnosći, ale być szczerym, nigdy aroganckim. Doradza, by mówić niewiele, lecz jeśli już to tylko prawdę, wiedzieć, kiedy przestać, jeść umiarkowanie i nie poddawać się rutynie, prowadzić proste życie, uspokoić zmysły, być rozważnym i nie dać ponieść się emocjom. I nigdy nie odbierać ludziom tego, co jest ich własnością. Choć może być to powodem krytyki, by unikać małostkowości. Także by przynosić pokój, szczęście i pociechę wszystkim wokół siebie.

Niewątpliwie, wersy 143-145 'Sutta Nipata' w swoim przesłaniu przypominają 'Pierwszy List do Koryntian', rozdział 13, wers 4-8. Ponieważ stan, który osiągnął Budda po oświeceniu był niezwykle podniosły, jego przesłanie z tego okresu może być w wielu fragmentach i aspektach porównane z Biblią, np św. Paweł kompleksowo opisuje środki pozwalające zwyciężyć nad pragnieniami i grzechem; zaliczył on do nich umiarkowanie, małomówność, tolerancja i cierpliwość. W ten sposób św. Paweł rozumiał miłość. W Buddyźmie, według Sutta Nipata, to miłosierdzie umożliwia praktykującym uwolnienie się od przywiązań i pragnień. W wersie 147, 149 i 150 'Sutta Nipata' jest napisane, że praktykujących powinna również cechować 'czuła opiekuńczość' czy też empatia dla wszystkich żywych stworzeń.

Miłosierdzie Buddy obejmuje wszystkie żywe stworzenia bez wyjątku. Pozostaje ono także w harmonii z oświeceniem, którego doświadczył. Oświecenie Buddy samo w sobie odzwierciedla naturę wszechświata i jest jednością z prawdą, według której księżyc, pustka, nieustanny ruch i funkcjonowanie czy słońce nie istnieją. Nagardżuna opisuje ten stan bliżej w swojej 'Środkowej Drodze'. Podstawą buddyjskiej koncepcji miłosierdzia dla wszystkich żywych stworzeń jest niewątpliwie doświadczenie oświecenia i wybawienia z kajdanów ziemskiej egzystencji. Znaczenie buddyjskiego oświecenia i wybawienia nie polega na zaprzeczeniu fizycznemu istnieniu księżyca, słońca, ziemi czy ognia, ale na unaocznieniu fikcji, jaką jest ich rozdzielne rozpatrywanie. Budda uważa, że wszystko pozostaje w perfekcyjnej harmonii i jedności. Innymi słowy, nasze ego, podobnie jak księżyc, słońce, ziemia, wiatr, itd, należą do wielkiego, uniwersalnego bytu. Z tego powodu nie znajdziemy w Buddyźmie dualizmu ciała i duszy. Indywidualne ego istnieje pod warunkiem, że należy do uniwersalnego bytu. Budda oparł swoją doktrynę na krytyce koncepcji Chuang-tzu dodając do niej 'ciało', 'księżyc', 'słońce', itd. Rodzaj ludzki od samego początku był nierozdzielny z naturą i ze światem. Budda rozumiał tę prawdę o jedności i miłosierdziu, a doprowadziło go do tego oświecenie. W ten sposób oświecenie staje się źródłem miłosierdzia. W konsekwencji, jeżeli oświecenie lub 'sunyata' jest źródłem miłosierdzia, wówczas 'sunyata' staje się inną nazwą funkcjonującej nicości. Idąc dalej, związek nicości z nieskończonością, transcendentnym bytem i miłością czyli miłosierdziem wydaje się oczywisty.

W ten sposób zasada nicości i miłości wyjaśnia doktrynę Buddy.

10. MIŁOŚĆ JEZUSA CHRYSTUSA

Jezus Chrystus, człowiek i bóg zarazem posiadał intuicyjną wiedzę o miłości na niespotykaną skalę. Co więcej, miłość tą zrealizował. Realizacja ta polegała na jego męce i ukrzyżowaniu za grzechy całej ludzkości na przestrzeni wszystkich czasów.

Pierwszy raz o intuicyjnej mądrości dotyczącej nicości słyszymy od Jezusa mówiącego do Nikodema, który był jednym z faryzeuszów i wysoko postawionym dostojnikiem żydowskim. To są słowa będące odpowiedzią Jezusa na wątpliwości go nurtujące:

'Wiatr, gdzie chce, wieje i głos jego słyszysz, ale nie wiesz, skąd przychodzi i dokąd idzie; tak też jest każdy, który się narodził z Ducha.' (Jan 3:8)

Przesłaniem tych słów jest to, że nie wiemy skąd przybyliśmy i dokąd zmierzamy. Z filozoficznego punktu widzenia, Jezus mówi o pochodzeniu i sensie istnienia rodzaju ludzkiego. Biologia, na podstawie dostępnej jej wiedzy poucza nas, że mikroorganizmy ewoluowały w ryby, te w płazy, gady, ssaki, małpy aż do człowieka. Głównym czynnikiem tej ewolucji jest kod genetyczny. Zatem, dlaczego i jak zmieniał się kod genetyczny? Jakie są przyczyny mutacji kodu genetycznego? Jeśli założymy, że to przypadek to będziemy musieli porzucić naukowy punkt widzenia, ponieważ oznaczałoby to bezużyteczność nauki. Pochodzenie człowieka jest niewątpliwie poza zasięgiem poznania biologii. Będziemy musieli zatem odnieść się do kosmologii. W tym opracowaniu jednak bazuję na zasadzie nicości i za jej pomocą chciałbym też wyjaśnić pochodzenie człowieka. Nowoczesna fizyka zekłnęła się z nicością i rozwijała się zgodnie z jej regułami. Podobnie Jezus posiadał intuicyjną mądrość o stworzeniu pochodzącym z nicości i zasady nicości.

Kolejnym przypadkiem, z którego dowiadujemy się o rozumieniu nicości przez Jezusa jest jego milczenie. Gdy zapytany przez Piłata czy jest królem Żydów, odpowiedział jedynie 'Ty powiadasz' (Łukasz 23:3). Z kolei, gdy był oskarżany przez głównych księży i radę starszych nie odpowiedział na to nic. Jak czytamy w ewangelii według św. Mateusza (27), choć tak wielu świadków zeznało przeciw Jezusowi wobec Piłata, ten nigdy temu nie zaprzeczył. Jezus był wypełniony bezkresną siłą, która w połączeniu z jego godnością działała obezwładniająco na Piłata zadziwiająco.

Trzeci przypadek zaznajamiający nas z wiedzą Jezusa o nicości to jego przepowiednie końca świata. W ewangelii św. Mateusza, w rozdziale 24 jest właśnie o tym mowa. Jezus przewidział nie tylko zniszczenie, ale również swój powrót. W tym przypadku oznacza to już nie tylko nicość, ale również i miłość. Jezus wraca z nieskończonej przyszłości jako zbawiciel rodzaju ludzkiego. Jest to materializacja zasady nicości mówiącej, że nicość prowadzi do nieograniczonej, później do wieczności, transcendentnego bytu i miłości.

Następnym przykładem, który dowodzi intuicyjnego rozumienia nicości przez Chrystusa jest jego modlitwa w Getsemani. Dzięki intuicji zrozumiał wówczas nicość jako śmierć, która niebawem miała go spotkać. Getsemani to ogród u podnóża zachodniego zbocza Góry Oliwnej we wschodniej Jerozolimie. Jezus modlił się tam wtedy wraz z dwoma uczniami.

'Abba Ojcze! wszystko tobie jest można, przenieś ode mnie ten kielich; wszakże nie co ja chcę, ale co Ty.' (Marek 14:36)

Czymże zatem jest ten kielich? Czy jest nim kara krzyża i przybicia gwoździami do niego kończyn? Ból był tak dotkliwy, że pot Jezusa kapał niczym krew... Choć Jezus cierpiał na krzyżu w sposób niewyobrażalny dla zwykłych ludzi, jeszcze większe cierpienie wciąż na niego oczekiwało. Tak cierpiał Jezus za grzechy ludzkości, w sposób którego zwykły człowiek nie jest w stanie znieść. Tylko Bóg może tego dokonać. Śmierć Jezusa i odkupienie naszych grzechów jest jednocześnie dowodem jego miłości dla rodzaju ludzkiego. Cierpienie, przez które przechodził Jezus było tak potworne, że objawił mu się anioł z niebios by go pocieszyć. Ten Chrystus po-

siadający intuicyjną wiedzę o nicości i miłości aresztowany został przez duchownych i zwykłych ludzi, a poprowadził ich do niego jego uczeń, który go zdradził; Judasz. Później, pomimo swej niewinności, został ukrzyżowany na podstawie wyniku procesu, który był farsą. Jezusowi, dźwigającemu zarówno swoją własną masę i krzyż, jak i grzechy całej ludzkości wbito gwoździe w stopy i dłonie. Jezus umarł. To była nicość Chrystusa i osiągnięcie jego intuicji miłości. Niosąc na swoich barkach grzechy ludzkości, Jezus wkroczył w nicość.

To jednak nie koniec. Zwyciężając śmierć i nicość zmartwychwstał. Biblia mówi, że jest to symbol wiecznego życia. Po zmartwychwstaniu Jezus ukazał się swoim uczniom w swoim ciele. Udowodnił, że jest bytem transcendentnym, czyli bogiem przewyższającym śmierć i dając dowód swej nieśmiertelności. W swej intuicji Jezus osiągnął jedność z wiecznym, transcendentnym bytem. Innymi słowy, Jezus zjednoczył się z wszechmogącym Bogiem, twórcą całego wszechświata. Śmierć i przejście Jezusa w wymiar nicości nie kończy się niedolą czy ciemnością, ale jest materializacją miłości i odkupieniem grzechów rodzaju ludzkiego. Zmartwychwstanie jest dowodem wiecznej i boskiej natury miłości Chrystusa. Jest także wiecznym światłem rozświetlającym niezmierzoną przestrzeń.

PODSUMOWANIE

Poprzez badanie przejawów nicości w różnych epokach i pod różnymi szerokościami geograficznymi, odnalazłem funkcjonujący wzorec, który nazwałem zasadą nicości i miłości. Sokrates, Platon i Arystoteles posiadali intuicyjną mądrość nicości. Intuicję Sokratesa opisałem w 'Meditation and Intuition'(13), Platona w 'Kosmologie von Platon'(14), a Arystotelesa w 'Metaphysics of Aristotle and Asian philosophy'(15). Arystoteles, który powiedział, że zadaniem filozofii jest zadziwiać, jest przykładem najłatwiejszym do zrozumienia. Z mojego punktu widzenia jednak zdziwienie jest rozmiarów niewyrażalnych dla człowieka i jego języka, ponieważ jest ono równoznaczne z przekraczającą nas nicością.

Już w czasach starożytnych azjatycka i europejska filozofia oddzieliły się od siebie i zdecydowały się pójść odrębnymi ścieżkami. Europejska filozofia skupiła się na analizie istniejącego świata. Z drugiej strony filozofia Azji skoncentrowała wysiłki na pogłębianiu intuicyjnej mądrości dotyczącej nicości. Podział ten nastąpił pomimo tego, że obie filozofie są oparte na tym samym doświadczeniu i pochodzą z tego samego źródła.

Chciałbym teraz przedstawić krótką syntezę teorii dotyczących miłości.

Jak pisałem powyżej, Konfucjusz także posiadał intuicyjną mądrość dotyczącą nicości. Jako, że był sierotą jego pierwsze zetknięcie się z nicością to brak rodzicielskiej miłości.

Mimo wielu trudności, które postawiło przed nim życie, przewyciężył je i doszedł do stanowiska ministra sprawiedliwości. Zawsze świadom swoich braków, poszukiwał on prawdy z nieustającą pasją i zrozumiał wagę moralności i miłości w życiu. Nazwał ją 'Jin' (dobroć).

Wraz z wiekiem i piętrzącymi się trudnościami, intuicyjnie pogłębiał swoją wiedzę o milczącym 'niebie' (Bogu). W starożytnych Chinach 'niebo' to byt transcendentalny kontrolujący ruch świata, wieczna siła przypominająca greckie 'Arche'. Inaczej mówiąc to nicość jako rzeczywistość. Jako zwieńczenie Konfucjusz osiągnął 'Sei' (świętość), która jest wartością wyższego rzędu od 'Jin', a zarazem siłą zdolną ocalić wszystkich ludzi.

Myśl Konfucjusza da się wyjaśnić przy pomocy zasady nicości i miłości. Zasadę tę da się również zastosować do miłosierdzia Buddy (慈悲). Budda osiągnął stan 'Kū', czyli jedności z 'dharma' będącą transcendentnym bytem, a zarazem nieograniczoną i wieczną prawdą o wszechświecie; poprowadziła go do tego intuicja nicości. Budda szedł dalej poprzez bezgraniczność, wieczność, byt transcendentalny aż do miłości. Doświadczenia Konfucjusza i Buddy pozwoliły im intuicyjnie przewidzieć miłość Jezusa Chrystusa i jego mękę za grzechy ludzkości. Kilka stuleci później, Jezus zmaterializował miłość Boga na krzyżu. Uważam, że wielkie filozofie, myśli i religie różnych wieków, miejsc i kultur da się zsyntetyzować za pomocą zasady nicości i miłości.

Nicość to najwyższa mądrość, poprzez którą transcendentalny byt objawia się ludzkości.

ODNIESIENIA

(1). Nakatomi, Kiyokazu (2008). 'On the synthesis of the theory of relativity and quantum theory', XXII Światowy Kongres Filozoficzny, wyciągi dostępne pod adresem http://www.pdcnet.org/scholarpdf/show?id=wcp22_2008_0043_0137_0143&pdf-name=wcp22_2008_0043_0137_0143.pdf&file_type=pdf

Nakatomi, Kiyokazu (2007). 'On the concept of energy by Bergson and Einstein', Parerga No.3, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie
http://parerga.vizja.pl/wp-content/uploads/2008/01/parerga_3.pdf

Powyższe opracowania mojego autorstwa zostały skompilowane w 'New Horizon of Sciences by the Principle of Nothingness and Love' i wydane przez Lambert Academic Publishing, Saarbrücken.

Pierwszy rozdział, w znacznym stopniu poprawiony, został wydany pt: 'Realism – East and West – the reality concept of Bergson and Lao-tzu' przez Japońskie Stowarzyszenie Filozofii Porównawczej w periodyku 'Studies in Comparative Philosophy', numer 20.

(2). Lao-tzu, Chuang-tzu (1960-). Lao-tzu, Chuang-tzu Volume VII, Chuang-tzu Volume VIII, New Interpretation System of Old Chinese, Meiji Shoin, Tokio.

(3). Chuang-tzu (1994). Chuang-tzu, w tłumaczeniu Osamu Kanaya, Iwanami Bunko, Tokio.

Cf. Mori, Mikisaburo (1978). Lao-tzu, Chuang-tzu wydane przez 'Intellectual Heritage of Mankind', Numer 5, Kodansha, Tokio.

Fukunaga, Mitsuji, (1964). Chuang-tzu – the existentialism of ancient China, Chukosinsho Tokio.

(4). Henri, Bergson (1934). La pensée et le mouvant, strona166

(5). ibid, strona 167

(6). Szczegóły w 'The memory theory of Bergson and brain physiology' w 'Studies in Comparative Philosophy' numer12/1986, skompilowane przez Japońskie Stowarzyszenie Filozofii Porównawczej

(7). 'Kū' to japońska interpretacja pojęcia 'sunyata'. Jego znaczenie to nicość w kontekście negacji pragnień skierowanej ku oświeceni (nirvana). Mają z nią związek pojęcia, które chciałbym nieco przybliżyć. W buddyzmie, pojęcia 'Kū', 'sunyata' i oświecenie 'satori' są jednoznaczne, przy czym 'satori' to jego japońska forma wyrażona japońskim językiem. 'Sunyata' z kolei, z punktu widzenia ludzkiego postrzegania, wyrosło na podstawie pojęcia 縁起 (engi) czyli pochodzenia zjawisk mających miejsce na świecie, zwłaszcza ich wzajemne powiązanie i cykliczność. Mówi się również, że 縁起 (engi) to zasada przyczynowości w znaczeniu wszystkich rzeczy zależnych nawzajem od siebie w sytuacji, gdzie nic samo z siebie nie istnieje. Jako, że rzeczy nie posiadają substancji, są w ciągłym ruchu i podlegają nieustannym zmianom. Ten stan nazywany jest niepewnością i nietrwałością rzeczy tego świata. Z drugiej strony, z punktu widzenia ludzkich pragnień 'sunyata' jest równoznaczna z 'Kū' i oznacza nieobecność czy 'nicość' tychże pragnień. Ma to związek z punktem widzenia buddyzmu, że źródłem pragnień jest ego, które jest fikcją, nie istnieje. Jest to stan bez ego, który cechuje altruizm.

(8). *Compendium of philosophy* (1971). Heibonsha, Tokio

(9). 'Essai pour les coniques et génération des sections coniques'

Blaise, Pascal (1954). *Œuvre Complètes de Pascal*, Bibliothèque de la Pléiade, Librairie Gallimard, Paris, Zamieszczam również wzmiankę z *Pensées*.

(10) Blaise, Pascal (1954). *Œuvre Complètes de Pascal*, Bibliothèque de la Pléiade, Librairie Gallimard, Paris, strony 1106~1107, Numer 84.

'Myśli', wersja japońska (1982). tłumaczenie Shinzaburo Matunami, Kodanshabunko, Tokio.

(11) Hajime, Nakamura (1998). *The Personality of Buddha and his Thought*, NHK Books, Tokio, strona 220.

(12) Nakatomi, Kiyokazu (2012). 'Meditation and Intuition' *Spółeczeństwo i Edukacja, Międzynarodowe Studia Humanistyczne* Nr 2/2012, Warszawa, <http://www.humanum.org.pl/images/SiE/SiE-2012-nr2.pdf#search='kiyokazu+nakatomi+%2Cmeditation+and+intuition'>

(13) Nakatomi Kiyokazu (2013). 'Kosmologie von Platon'

Filozoficzne i kulturowe aspekty działalności człowieka w służbie rozwoju – wybrane karty historii 2013, Warsaw. http://www.kaweczynska.pl/dokumenty_do_pobrania/Instytut_Studiow_nad_Filozofia/ksiazki/filozoficzne_i_kulturowe_aspekty%20.pdf

(14) Nakatomi, Kiyokazu (2014). 'Metaphysics of Aristotle and Asian philosophy' *Izvestia* 2014, Volgograd State Pedagogical University <http://izvestia.vspu.ru/avtor/5166>

Trzy powyższe opracowania mojego autorstwa zostały skompilowane w 'New Horizon of Sciences by the Principle of Nothingness and love' wydane przez Lambert Academic Publishing, Saarbrücken.

LITERATURA

1. Aristotle. (1933). *Metaphysics Books 1-9*, Translated Hugh Tredennik, Loeb Classical Library, Harvard University Press.
2. Aristotle. (1959). *Metaphysics I II*, Translated by Ide Takashi, Iwanamibunko, Tokyo.
3. Bergson, Henri. (1896). *Matière et mémoire*, P.U.F. (Matter and memory) Bergson, Henri (1907). *L'évolution créatrice*, P.U.F., 142e édition E.C. is the abbreviated title. (Creative Evolution)
4. Bergson, Henri. (1932). *Les deux sources de la morale et de la religion*, P.U.F. (Two sources of Morality and Religion)
5. Bergson, Henri. (1934). *La pensée et le mouvant*, P.U.F., 91e édition, p.166.
6. Bergson, Henri. (1889). *Essai sur les données immédiates de la conscience*, P.U.F. Time and Free Will.
7. Bergson, Henri. (1903). *Introduction à la métaphysique*, P.U.F.

8. Chuang-tzu. (1994). Chuang-tzu, translated by Osamu Kanaya, Iwanami Bunko, Tokyo.
9. Compendium of philosophy. (1971). Heibonsha, Tokyo.
10. Confucius. (1979). The Analects, Penguin Classics, London.
11. Confucius. (1982). The Analects, translated by Osamu Kanaya, Iwanami Bunko, Tokyo.
12. Filozoficzne i kulturowe aspekty działalności człowieka w służbie rozwoju – wybrane karty historii, 2013.
13. Fukunaga, Mitsuji. (1964). Chuang-tzu – the existentialism of ancient China, Chukosinsho, Tokyo.
14. Hattori, Takeshi Hattori. (1990). Chuang-tzu – Yamato and the roaming world, Fuzambo Tokyo.
15. Izvestia. (2014). Volgograd State Pedagogical University.
16. Lao-tzu Chuang-tzu, Lao-tzu, Chuang-tzu. (1960-). Chuang-tzu Volume VIIVIII, New Interpretation System of Old Chinese, Meiji Shoin, Tokyo.
17. Lao-tzu Chuang-tzu. (1968). Lao-tzu Chuang-tzu, Great books of the world, Chuokoronsha, Tokyo.
18. Martin Heidegger (1927). Sein und Zeit, Niemeyer.
19. Mori, Mikisaburo. (1978). Lao-tzu, Chuang-tzu by 'Intellectual Heritage Of Mankind', No 5, Kodansha, Tokyo.
20. Martin Heidegger (1962–1955). Heidegger – selected works, Risosha Tokyo Nagarjuna. (1980). Middle Way, Man's intellectual heritage No.13, Kodansha, Tokyo. Nakatomi, Kiyokazu. (2002). Philosophy of Nothingness and Love, Tokyo, Hokuju company.
21. Nakatomi, Kiyokazu. (2007). 'On the concept of energy by Bergson and Einstein', Parerga No.3, University of finance and management in Warsaw.
22. Nakatomi, Kiyokazu. (2008). 'On the synthesis of the theory of relativity and quantum theory', 22th World Congress of Philosophy, Abstracts.
23. Nakatomi, Kiyokazu. (2012). New Horizon of Sciences by the Principle of Nothingness and love, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken.
24. Newton. (1999). /Japanese science magazine/ 'Why was the universe born from nothingness?' Newton Press, January, page 47.
25. Nietzsche's compiled works (1979–1985) published by Hakusuisha Tokyo.
26. Nietzsche, Friedrich. (1967–1977). Sämtliche Werke, Kritische Studienausgabe in 15 Bänden, Herausgegeben von Giorgio Colli und Mazzino Montinari, Deutscher Taschenbuch Verlag de Gruyter'.
28. Nietzsche, Friedrich. (1982). Friedrich Nietzsche Werke in drei Bänden, Band 3, Herausgegeben von Karl Schlechta, Carl Hanser Verlag, München.
29. Nietzsche. (1975). Great Books of the World (46). Translated by Tomio Tezuka, Chuokoronsha, Tokyo.
30. Nishio, Kanji. (1977). Nietzsche, Chuokoronsha Publishing, Part I, p. 223.
31. Mishima, Kenichi. (1987). Nietzsche, Iwanami Shoten Publishing, Tokyo.
32. Ozaki, Makoto. (1990). Introduction to the Philosophy of Tanabe, Eerdmans Publishing Company, Amsterdam.
33. Ozaki, Makoto. (1997). 'Scientific thought as culture – Toward a unification of the theory of relativity and quantum theory', Diverse aspects of culture, University Education Publication, Okayama.
34. Ozaki, Makoto. (2001). Individuum, Society, Humankind: According to Hajime Tanabe's Triadic Logic of Species, Brill, Leiden/Koeln/Boston.

35. Sophocles. (2012). *Oedipus The King*, translated into Japanese by Norio.
36. Fujisawa. Iwanami Library, Tokyo, The quotations depend upon this book. (For the English version, I used the Project Gutenberg. *Oedipus King of Thebes* by Sophocles. Translated into English rhyming verse with explanatory notes by Gilbert Murray LL.D., D.Litt., F.B.A. Regius Professor of Greek in the university of Oxford, 1911)
37. *Spółeczeństwo i Edukacja, Międzynarodowe Studia Humanistyczne* Nr 2/2012, Warsaw.
38. Yoshida, Atsuhiko. (1995). *The mystery of Oedipus in Japanese*, Seidosha Publishing, Tokyo.
39. *Studies in Comparative Philosophy* No 12 (1986), The Japanese Association for Comparative Philosophy.
40. *The Bible, King James Version* (1997). Oxford World's Classics, Oxford University Press.
41. Yuda, Yutaka. (1987). *Nietzsche and Buddhism*, Bon Books, World Sacred Book Association, Tokyo.

Jarosław Sobkowski

Wydział Filologiczno-Historyczny, Akademia im. Jana Długosza,
Częstochowa, Poland
E-mail: jareksobkowski@op.pl

Stan pamięci historycznej młodych częstochowian / The state of historical remembrance of young citizens of Częstochowa

Abstract

The author makes an attempt to check the state of historical remembrance of students from high schools in Częstochowa. The author does research and analyses students' perception of the laces of commemoration. According to research this knowledge is at an extremely low level. Students do not know about existence of monuments, war memorials, commemorative plaques etc. The author's thesis is that such state of affairs is the consequence of the situation that young people are not involved in the process of commemorating, or other words, founding memorials by various societies, associations or committees.

Key words: historical remembrance of students from high schools; the process of commemorating; monuments; war memorials; students' perception of the laces of commemoration; commemorative plaques.

W latach 20-tych XX wieku francuski socjolog Maurice Halbwachs stworzył teorię pamięci zbiorowej, czy inaczej „społecznej”, w której zbiorowo dzielona wiedza jest domeną kultury (nie, jak do tego czasu, „biologii”, czy „pamięci rasy”) (Halbwachs, 2008: 122). Owa pamięć jest procesem kształtowanym poprzez udział i przynależność człowieka do określonej społeczności i kultury wynikającej z socjalizacji i przekazu. „Zachowanie gatunku” jest funkcją pamięci kulturowej, w odróżnieniu od zwierząt, gdzie zachowanie gatunku zapewniają programy genetyczne.

„Pamięć kulturowa – pisze Jan Assmann - jako pojęcie obejmuje wszelką wiedzę, która w specyficznych ramach interakcji zachodzących w danej społeczności kieruje się działaniem i przeżyciami, oraz w której ćwiczą się i w którą są wprowadzani jej członkowie z pokolenia na pokolenie”. Teza ta daje podstawy do zastanowienia się nad problemem pamięci zbiorowej, czy w naszym wypadku określenia

stanu pamięci historycznej młodego pokolenia. W naszym przypadku pokolenia młodych częstochowian.

Warto w tym miejscu dodać, że pamięć indywidualna powstaje w komunikacji z innymi. Ci inni nie są jednak jakimś dowolnym zbiorem, lecz tworzą grupy posiadające obraz albo wyobrażenie o sobie, swojej jedności, swoistości, oparte na świadomości wspólnej przeszłości. Halbwachs wymienia: rodzinę, sąsiedztwo, grupy zawodowe, partie, stowarzyszenia itd. Aż po pojęcie narodu. Każdy uczestniczy w wielu z tych grup, czyli w wielu zbiorowościach mających swą pamięć. Warto w tym miejscu dodać, że w ocenie socjologów pamięć komunikatywna charakteryzuje się bliskością dnia powszedniego a pamięć kulturowa jest od niego oddalona bowiem poszerza się wraz z przesuwaną terażniejszością. Rozstrzygające o losie wydarzenia z przeszłości jest wspomnienie podtrzymywane przez kształtujący wpływ kultury teksty, obrzędy, pomniki (Assmann, 2003: 13). Te elementy kształtujące nazywane są „figurami wspomnień”, które w strumieniu dnia powszedniego tworzą „wyspy” czasowe – zupełnie innej czasowości lub ponadczasowości.

W ocenie Halbwachsa „żadna pamięć nie jest w stanie zachować przeszłości jako takiej. Pozostaje z niej tylko to, co społeczność w każdej epoce jest w stanie zrekonstruować za pomocą ram odniesienia”. W odniesieniu do pamięci przeszłości w tym rozumieniu Andrzej Szpociński wskazuje na odmienność tego terminu wobec upamiętniania przeszłości. W jego ocenie miejsca pamięci objaśniają mechanizmy kształtowania się pamięci. Zauważa, że w Polsce tego typu badania zawsze zależne były od sytuacji politycznej. Przywołuje przykład, że w 1979 roku, tuż przed „wybuchem Solidarności” odnotowano gwałtowny wzrost przywiązania do wartości niepodległościowych i Józefa Piłsudskiego, jako symbolu tych wartości. Przywołując prace Barbary Szackiej (Szacka, 2006:18) stwierdza też, że po 1990 roku doszło do przejścia z ideologizacji do estetyzacji przeszłości. Nie bez znaczenia staje się więc stwierdzenie, że kultura, która ma do zaoferowania dobra szybkiej konsumpcji, sprzyja rozpadowi koncepcji czasu opartego na „długim trwaniu” (Szpociński, 2003: 19). W naszej kulturze coraz powszechniejszym zjawiskiem staje się nie-pamięć, czyli wypieranie ze świadomości zbiorowej niewygodnych dla grup zdarzeń i faktów. Los taki dotyczy również tych, które nie zostały „oswojone” kulturowo przez kolejne pokolenie.

W pracy skupimy się na elemencie badawczym dającym odpowiedź, które z miejsc są elementem tożsamości młodego pokolenia częstochowian. Z różnych kategorii miejsc upamiętnień (miejsca topograficzne, cmentarze, architektura, miejsca symboliczne) ograniczyliśmy się do upamiętnień w postaci monumentów, pomników i tablic pamiątkowych znajdujących się w przestrzeni miejskiej Częstochowy, jako najbardziej widocznych, jednoznacznych upamiętnień historycznych.

Pragnąc odpowiedzieć sobie na pytanie: Jaki jest stan pamięci historycznej młodych częstochowian? Nieodzownym wydało się przeprowadzenie odpowiedniego badania. Uczestniczyli w nim uczniowie części częstochowskich szkół ponadgimnazjalnych na zajęciach Wiedzy o Kulturze. Młodzież odpowiedziała w nim, które z miejsc upamiętnienia są jej znane i z jakim wydarzeniem historycznym, bądź

osobą, wiązą dany „pomnik”. Oczywiście należało się również liczyć z faktem, że niektóre z upamiętnień nie będą przez nią zauważone, lub postrzegane w zupełnie odmienny z zamiarami autorów-fundatorów sposób.

W badaniu uczestniczyła młodzież częstochowskich szkół ponadgimnazjalnych. Wybór tego właśnie poziomu edukacyjnego podyktowany został założeniem, że są to ludzie, mający z racji wieku, stosunkowo swobodną możliwość przemieszczania się i podróżowania, niezależną od opiekunów i rodziców. Jednocześnie ta mobilność młodzieży sprawia, że w obszarze ich zainteresowań znajduje się niemal cały obszar miejski, nieograniczony, jak dotychczas, miejscem nauki najczęściej „zrejonizowanej” do obszaru dzielnicy, bądź jej części – kilku ulic. Rozszerza się też ich „geografia znajomości” o osoby zamieszkałe zdecydowanie w odległych częściach miasta lub poza nim.

Uczniowie szkół ponadgimnazjalnych, w odróżnieniu od swoich młodszych kolegów, poza nauką szkolną w sposób autonomiczny realizują swoje pasje i zainteresowania, co w rezultacie przekłada się na ich mobilność. Oznacza to, że silniej odczuwają przestrzeń poznając niejednokrotnie nowe miejsca i wytyczając „własne ścieżki”. Dzięki tej właściwości są idealnym przedmiotem badań nad przestrzenią miejską a co za tym idzie zjawisk, które w niej zachodzą – także sposobów upamiętniania zdarzeń i postaci historycznych.

W badaniu uczestniczyła 540 osobowa grupa uczniów klas I liceum ogólnokształcącego (6 oddziałów) oraz klas II techników (12 oddziałów) z roczników: 1998-2000. Licealiści uczęszczają do V LO im. Mickiewicza w Częstochowie, które należy do tzw. grupy „średniaków”, czyli szkół tzw. II i III wyboru (w trójstopniowym systemie rekrutacyjnym, gdzie: I wybór, to - szkoła marzeń, II wybór – dobra szkoła, III wybór - „deska ratunkowa”). Jednocześnie ogólniak osiąga stosunkowo dobre wyniki na egzaminie maturalnym. Badani uczniowie technikum kształcą się w Technicznych Zakładach Naukowych w Częstochowie, Zespole Szkół Technicznych w Częstochowie oraz technikum w TEB Edukacja we Częstochowie. Pierwsza ze szkół (TZN) to technikum o ugruntowanej, wysokiej pozycji wśród szkół tego typu (tzw. elitarne), od lat osiągający wyjątkowo wysokie wyniki w egzaminach zawodowych, maturalnych oraz na licznych olimpiadach zawodowych. Dominujące kierunki nauczania w tej szkole, to: elektronika, informatyka.

Zespół Szkół Technicznych związany jest głównie z kierunkami budowlanymi. Uczniowie tej szkoły w swoim postępowaniu kierują się zwykle względami praktycznymi. Podobnie jest z nauką przedmiotów, w których koncentrują się głównie na tych „przydatnych” w przyszłości. TEB Edukacja, to szkoła publiczna należąca do ogólnopolskiej sieci prowadzonej przez podmiot prywatny. Młodzież ucząca się tu najczęściej nie potrafiłaby odnaleźć się w innych „państwowych” (prowadzonych przez samorząd) placówkach (przede wszystkim z uwagi na rygorystyczne zasady przyjęte do szkół ponadpodstawowych w Częstochowie, gdzie do technikum aspirować mogą osoby mające stosunkowo wysoką średnią ocen oraz dobre wyniki z egzaminu na zakończenie gimnazjum).

Ta zróżnicowana grupa młodzieży w przeważającej części stanowi mieszkańców Częstochowy: 300 osób. Pozostałe 240 osób, to mieszkańcy podczęstochowskich wsi oddalonych od miasta o maksymalnie 20 km. Częstochowa dla tej społeczności jest największym i głównym (nie zawsze jedynym) organizmem miejskim, z którym identyfikuje się młodzież.

Grupa 540 osób poddana badaniu stanowi prawie 5 procent populacji młodzieży częstochowskich szkół ponadgimnazjalnych typu maturalnego (kończących się egzaminem dojrzałości): technika, licea ogólnokształcące (populacja ta szacowana jest na ok. 12 tys. osób). Ze względu na płeć ankietowani reprezentują niemal po równo kobiety – 285 osób, mężczyźni - 255 osób.

Podsumowując: grupa celowa, jest reprezentatywna przedmiotowo z uwagi na miejsce zamieszkania oraz płeć a 5 procentowa reprezentacja daje niski współczynnik ufności¹. Badanie zostało przeprowadzone w sposób bezpośredni, podczas lekcji a każdy ankietowany starał się odnaleźć w pamięci jak największą liczbę upamiętnień z uwagi na potencjalną nagrodę w postaci dobrej oceny. Młodzież nie mogła (był to zasadniczy warunek ankiety!) współpracować ze sobą, ani też korzystać z „pomocy naukowych” np. Internetu. Mimo tego okazywało się, że w badaniu pojawiały się odpowiedzi, których pochodzenie ewidentnie wskazywało na złamanie tej zasady.

Zadaniem uczniów było wymienienie maksymalnie dużej, znanej z nazwy i miejsca, liczby miejsc upamiętnienia historycznego. Wiadomym im było, że pod tym pojęciem kryją się nie tylko rzeźby (płaskorzeźby), tablice, ale także inne formy (np. nadanie imienia). Te ostatnie w badaniu nie miały być jednak uwzględniane, co ograniczało ich liczbę do form materialnych.

Analizując wynik badania 540 osób – uczniów częstochowskich szkół ponadgimnazjalnych, rzuca się przede wszystkim w oczy, że wskazywane miejsca upamiętnienia ograniczone są terytorialnie. Z dużą łatwością młodzież wskazuje te pomniki, które znajdują się w centrum miasta (głównie w al. Najświętszej Maryi Panny) lub miejscach bezpośrednio sąsiadujących z centrum.

W jej świadomości nie następuje rozgraniczenie pomiędzy upamiętnieniami historycznymi (zdarzenia, miejsca, czy postacie) a małą architekturą rzeźbiarską, która jest elementem dekoracyjnym miasta.

Na plan pierwszy wysuwa się pomnik Józefa Piłsudskiego na Placu Biegańskiego (będącym w ciągu al. NMP). Centralny plac miasta i miejsce wszystkich ważniejszych uroczystości (także zabaw np. sylwestrowych, akcji happeningowych, koncertów itd.) doskonale znany jest młodzieży, która w 100 procentach i niemal we wszystkich badaniach wymienia usytuowany na nim pomnik na pierwszym miejscu. Warto nadmienić, że ta lokalizacja (przed dawnym ratuszem miejskim a dziś Muzeum Częstochowskim) była w latach ubiegłych również oceniana, jako wyjątkowo zauważalne miejsce upamiętnienia. W 1946 roku postawiono tu pierwszy pomnik wdzięczności armii radzieckiej a w kolejnych latach „ostateczny”, czyli

1 Patrz: Michalski T. „Statystyka”, WSIP, Warszawa 2004.

tw. Wanię - wyniesioną ponad płaszczyznę placu na wielometrowym cokole postać żołnierza radzieckiego, niosącego gałązkę oliwną w jednej ręce i pepeszę w drugiej (mniej widocznej). Zdemontowano go w 1992 roku a miejsce zagospodarowano na dużo niższy pomnik Piłsudskiego w 1997 roku.

Lokalizacja ta okazuje się być najbardziej zauważalną. Co ciekawe, po przeciwległej stronie placu im. Biegańskiego, tuż przed kościołem pw. św. Jakuba przed kilku laty postawiono pomnik św. Jakuba Apostoła, który wymieniany jest przez zaledwie kilkudziesięciu ankietowanych (40 osób).

Prawie wszyscy badani „hurtowo” wymieniają upamiętnienia poświęcone św. Janowi Pawłowi II. Począwszy od pomnika nazywanego Pielgrzymem zlokalizowanym na pl. Daszyńskiego (początkowa część wchodząca w ciąg al. NMP, w okolicach Starego Miasta), postać Papieża (witającego) usytuowaną na wałach jasnogórskich, po najnowszy pomnik papieski, gigantyczny monument z włókien syntetycznych ustawiony na Złotej Górze, a reklamowany przez prywatną firmę turystyczną, jako rekord Guinnessa. Zaskakującym jest, że zlokalizowany na pl. Daszyńskiego papież w założeniu artystycznym przechodzi pod monumentalnym krzyżem-bramą tworząc właściwie instalację rzeźbiarską. To założenie jest traktowane przez niektórych badanych jako odrębny pomnik.

Z tymi papieskimi upamiętnieniami, konkuruje, wyjątkowo często wymieniana „dziewczynka z gołębiami”. Element dekoracyjny, rzeźba, stanowiąca część fontanny miejskiej zlokalizowana w ostatniej, podjasnogórskiej już części al. NMP. Warto nadmienić, że oddalona zaledwie o kilkadziesiąt metrów od „dziewczynki...”. Inna fontanna w tym ciągu pieszym została zauważona przez zaledwie 32 osoby i wymieniona, jako upamiętnienie (!). Być może spowodowane jest to faktem, że postać z gołębiami ma charakter figuratywny a drugi z wodotrysków jest kamienną wariacją na temat jurajskiego amonitu.

Omawiany ciąg pieszy al. NMP, który stanowi centrum i główną arterię miasta, ma również zauważane przez badanych „ławeczki”. W tzw. I Alei usytuowany jest Władysław Biegański naprzeciw Biblioteki Miejskiej noszącej jego imię. Ta postać zauważana jest przez niemal wszystkich uczniów, z tą jednak różnicą, że nie zawsze potrafią oni wskazać osobę upamiętnienia. Dla niektórych jest to: „jakiś facet”, „chłop z książką”, „Reymont”. Wśród Ławeczek jest to jednak ta najmniej zapamiętywana. Zdecydowanie bardziej znane są dwie instalacje ustawione w bezpośredniej bliskości pl. Biegańskiego, na samym początku III Alei: poświęcona pochodzącej z Częstochowy poetce Halinie Poświatowskiej oraz druga przedstawiająca siedzącego na ławce byłego dyrektora częstochowskiego teatru – Marka Perepeczkę. Obie są wymieniane niemal przez wszystkich badanych. Z tą jednak różnicą, że w klasie technikum (TEB) jedna z uczennic opisała te upamiętnienia, jako: „pani z kotkiem i komendant 13 posterunku” (Marek Perepeczko występował w tej roli w serialu „13 posterunek”). Inny z badanych nazwał Halinę Poświatowską „poetką z kotkiem” a kilkunastu „kobietą z kotkiem”. Na plan pierwszy u osób nie potrafiących prawidłowo określić upamiętnienia rzuca się więc w oczy „kotek”. Ławeczkę Marka Perepeczki określano także jako: „Janosik”, „gruby pan”...

Młodzież niemal jednym tchem wymienia pomniki poświęcone patronom szkół ponadgimnazjalnych, Stąd postać Henryka Sienkiewicza (najczęściej wymienia) przed IV LO jego imienia w al. NMP, Traugutta przed II LO, Biegańskiego przed III, Mickiewicza przed V LO (tego błędu nie popełniają uczniowie lokalizując popiersie wewnątrz szkoły), Słowackiego przed I LO, Norwida przed IX LO i Biegańskiego przed III LO. Problem polega jednak na tym, że dwóch ostatnich upamiętnień nie ma. Badani idąc „siłą rozpędu” wychodzą zapewne z założenia, że coś tam być musi. Nie popełniają jednak takiego błędu w wypadku VII LO im. Kopernika (poblize centrum miasta), gdzie upamiętnienia słynnego astrologa po prostu nie ma.

Skomplikowanie przedstawia się wyrażony przez młodzież obraz upamiętnień zlokalizowanych w klasztorze jasnogórskim lub jego okolicach. Dla części młodzieży upamiętnieniem historycznym są wyrażone rzeźbiarsko stacje drogi krzyżowej na błoniach. Dla niektórych „rzeźba Jezusa Chrystusa” lub „Najświętsza Maria Panna” znajdująca się w klasztorze (bez konkretnego wskazania). Wielu wymienia pomnik prymasa Wyszyńskiego „klęczącego przed murami klasztoru”, przeora Kordeckiego na wałach jasnogórskich, czy pomnik rodziców św. Jana Pawła II. Zastanawiającym jest, że niemal 300 osób jako upamiętnienie historyczne „Potopu” wskazuje kolubrynę a właściwie kopię takiej armaty stojącą przed wejściem na Jasną Górę.

Zaledwie dla nielicznych (ok. 10 proc.) śladem historii jest położony tuż pod jasnogórskim szczytem, w tzw. al. Sienkiewicza, Grób Nieznanego Żołnierza. Podobnie zresztą, jak usytuowany w tej samej alei pomnik ks. Jerzego Popiełuszki.

Niemal niezauważalne zostają pomniki znajdujące się w parkach podjasnogórskich. Zaledwie kilkanaście osób wymienia ustawione tam popiersia Stanisława Staszica, Kazimierza Pułaskiego, czy dość monumentalną postać Stanisława Moniuszki. Do tego grona należy dodać postać Ryszarda Kaczorowskiego, którego pomnik stoi tuż przy jasnogórskich parkach na dziedzińcu Akademii Polonijnej i mimo, że codziennie przechodzą obok niego uczniowie technikum w TEB Edukacja (szkoła mieści się w tym samym budynku) zaledwie jedna osoba wymieniła to upamiętnienie pisząc „Władysław Kaczorowski – prezydent Polski”.

Badani w żaden sposób nie dostrzegają tablic memorialnych, które upamiętniają niektóre ważne wydarzenia i osoby w mieście. W pobliżu Jasnej Góry są to np. tablice dotyczące pobytu ostatniego dowódcy AK gen. Leopolda Okulickiego, czy pierwszej wizyty i „błogosławieństwa miastu” przez św. Jana Pawła II z okna arcybiskupstwa w al. NMP. Są też tablice przypominające o męczeńskiej śmierci mieszkańców Częstochowy (głównie w okolicach Jasnej Góry i Częstochówki) w czasie okupacji hitlerowskiej.

W ankiecie margines w odpowiedziach stanowią wskazania na upamiętnienia znajdujące się poza centrum lub w jego bezpośredniej bliskości. Nawet szczytający się ponad 100 elementami rzeźbiarskimi pomnik „Poległym w Obronie Ojczyzny” zlokalizowany na Placu Pamięci Narodowej wymieniany jest na odległych (20 i wyżej) miejscach a w drastycznych przypadkach okreśłany np. „pomnik bohate-

rów po którym jeżdżą na deskorolkach” (w rzeczywistości konstrukcja z płyt granitowych pozwala na takie wykorzystanie monumentu, co oczywiście jest ścigane przez służby porządkowe). Zaledwie kilkanaście osób wskazało w badaniu pomniki zlokalizowane z dala od śródmieścia: poświęcone włókiennikom i Orłętom Lwowskim w dzielnicach południowych, czy ofiarom zbrodni hitlerowskich oraz poległym w pierwszych dniach stycznia 1945 roku żołnierzom radzieckim (podczas tzw. wyzwania miasta). Co interesujące z kręgu miejsc, na których znajdują się upamiętnienia niemal całkowicie wyłączone są częstochowskie nekropolie. Bardzo niewielu uczniów zauważa na nich ślady wydarzeń historycznych. Nikt nie wskazał miejsc pochówków powstańców styczniowych oznaczonych symbolami „Pro memoria”, nikt nie „dostrzegł” pomnika i nekropolii prawie 20 tys. żołnierzy – ofiar walk na Jurze podczas I wojny światowej. Podobnie nikt nie wymienił licznych nagrobków zbiorowych ofiar niemieckich z ostatniej wojny.

Odrębną i wartą specjalnego omówienia jest „kwestia żydowska”. W Częstochowie do początku lat 90-tych ubiegłego wieku stanowiąca swoiste tabu. Pod koniec XX-wieku coraz liczniejsze stały się upamiętnienia poświęcone Żydom-Częstochowianom. Tablice przypominające o historii znalazły się na murach dzisiejszej Filharmonii Częstochowskiej (dawna Nowa Synagoga), Szpitalu im. Rydygiera w dzielnicy Zawodzie (dawnej szpital żydowski), przy Rondzie Trzech Krzyży (dawna dzielnica żydowska). Przywrócono pamięci męczeństwo Żydów udostępniając do zwiedzania dawny kirkut, gdzie znajduje się tablica poświęcona bojownikom ŻOB, którzy stawili opór przy likwidacji częstochowskiego getta, czy odsłonięto płytę w miejscu zbiorowych mordów na Żydach przy ul. Kawiej. Żadne z tych miejsc nie zostało wskazane w badaniu.

Szczególnym symbolem jest pomnik „Żydów-Częstochowian” usytuowany w miejscu skąd prawie 40 tys. Żydów, w 1942 roku, Niemcy wywieźli do obozu zagłady w Treblince. Nie wszyscy badani wymieniają to upamiętnienie. Być może dlatego, że jest usytuowane poza bezpośrednim centrum. W ostatnich latach obok wybudowano wielkie centrum handlowe – Galerię Jurajską, co sprawia, że jest ono częściej odwiedzane (czy raczej mijane) i być może stąd w ogóle wiedza o nim. Uczniowie najczęściej opisują je, jako „pomnik Żydów”, „ofiar częstochowskiego getta”, ale zdarza się, że „gwiazdy żydowskiej” (przedstawia gwiazdę Dawida ułożoną z szyn kolejowych). Wśród badanych to miejsce znane jest prawie połowie osób.

Nikt z badanych nie wymienił wśród miejsc upamiętnienia tzw. Dębów Katyńskich, czyli nowo zasadzonego parku, gdzie poza wspólnym kamieniem poświęconym ofiarom zbrodni na wschodzie, ustawiono pod każdym drzewem kilkadziesiąt tablic przypominających częstochowian tych, którzy zginęli z rak NKWD w Katyniu, Charkowie, Miednoje i innych miejscach kaźni.

Zupełnie zaskakującą rzeczą jest wymienianie w badaniu pomników, których w Częstochowie już nie ma. W sposób ewidentny świadczy to o korzystaniu przez uczniów z zabronionych „pomocy naukowych”. Wśród ankietowanych kilku wymienia: „czołg na Tysiącleciu” i najpewniej chodzi im o pomnik-czołg, który do

początku lat 90-tych XX wieku znajdował się przy ul. Chochriakowa (dziś ul. Ponurego). Określenie „przy czołgu” czasami pojawia się w wypowiedziach osób starszych, ale trudno podejrzewać, że w tym sposobem lokalizacji posługują się ludzie nie mogący pamiętać tego upamiętnienia. Tym bardziej szokujące wydaje się wymienianie przez uczniów pomnika „cara Aleksandra II” pod szczytem Jasnogórskim. Taki przejaw dyletanctwa, nonszalancji, czy zwyczajnej głupoty trudno jest zakwalifikować zważywszy, że postać cara została zrzucana z piedestału w 1917 roku (sam postument wykorzystano, po odwróceniu, jako element zegara słonecznego znajdującego się w podjasnogórskim parku). Wydaje się, że ten pomnik wpisano do upamiętnień (28 osób) wyłącznie z uwagi na pośpieszne korzystanie z Internetu.

Podsumowując badania narzuca się kilka wniosków. Dostrzegalne są te upamiętnienia, które znajdują się w miejscach uczęszczanych i są odpowiednio wyeksponowane. Do młodzieży przemawiają jedynie formy o charakterze rzeźbiarskim, realistyczne a nie abstrakcyjne i symboliczne (np. gwiazda Dawida, wrzeczono włókiennicze). Wyraźne są braki w edukacji historycznej (zwłaszcza dotyczącej miasta i regionu).

Dla pełnego obrazu upamiętnień historycznych znajdujących się w Częstochowie warto wymienić najważniejsze z nich, głównie te, które powstały po 1989 roku. W sumie Częstochowa „dopracowała” się ponad 30 takich miejsc. W tym samym czasie z przestrzeni miasta zniknęło kilka poświęconych m.in. Bierutowi, Dzierżyńskiemu, armii czerwonej, bohatera MO i SB – Władysława Starucha, itp.

Dęby Katyńskie: na nieczynnej bocznicy likwidowanej ciepłowni na Zawodziu zwanej „Preriami”, po rekultywacji terenu, fragment wolnej przestrzeni w 2010 roku przeznaczony został dla uczczenia ofiar mordu katyńskiego z 1940 roku pochodzących z Częstochowy. Symbolem ofiary męczeńskiej śmierci wziętych do niewoli i rozstrzelanych obrońców Polski są dęby katyńskie. Każde z drzew przypisane zostało do konkretnej postaci. Liczba drzew-symboli nie jest zamknięta. Przybywa drzew wraz z odkryciem kolejnych historii męczeństwa częstochowian.

Pomnik ks. Jerzego Popiełuszki: upamiętnienie kapelana „Solidarności” zamordowanego w 1984 roku przez Służbę Bezpieczeństwa PRL stoi w alei prowadzącej na Jasną Górę, tuż przy ulicy noszącej jego imię. To dzieło autorstwa częstochowskiego rzeźbiarza Jerzego Kędziory - ma ok. 3 m wysokości a sama postać księdza - 2,6 m. Brązowy odlew waży ok. 600 kg. Wieczorem oświetla go pięć lamp: trzy z ziemi i dwie ze stojących obok słupów. Twórcą odlewu jest Mariusz Wasilewski z Krakowa. Pomnik został odlany w trzech częściach, które połączono w jedną całość i umieszczono na granitowym krzyżu. Zwraca uwagę wyraziście wymodelowana, młodzieńcza twarz kapłana, z której bije skromność, ale i dostojność. Wrażenie robią też ręce skrępowane sznurem za plecami. Pomnik ufundowało Miasto Częstochowa oraz częstochowska „Solidarność”.

Pomnik Józefa Piłsudskiego: to już trzecia lokalizacja pomnika Piłsudskiego w Częstochowie. Pierwsze upamiętnienie powstało po śmierci Marszałka w 1936 roku i ustawione było przy ul. Sowińskiego. Rok później, w 1937 roku, przenie-

siono je na ul. Krakowską, przed gmach nowopowstałego gmachu szkoły (dziś V LO im. Mickiewicza oraz Gimnazjum nr 6). W czasie wojny, kiedy budynek zajęli okupanci niemieccy pomnik zniszczono. Odsłonięcie nowego monumentu, zlokalizowanego na Placu Biegańskiego, przed ratuszem miejskim, nastąpiło 11 listopada 1997 roku. Autorem projektu jest warszawski rzeźbiarz Stanisław Słonina. W kamieniu węgielnym pomnika została umieszczona urna z ziemią pobraną z pola bitwy pod Radzyminem w 1920 roku oraz z grobu matki i serca Józefa Piłsudskiego oraz wileńskiej Góry Trzykrzyskiej.

Pomnik Nieznanego Żołnierza: mogiła wojenna zlokalizowana w al. Sienkiewicza nieznanego żołnierza walczącego w wojnie polsko-bolszewickiej z lat 1920-1921. Na niej w 1921 roku wzniesiono pomnik, z którego ocalała jedynie płyta. Umieszczona jest w obecnym monumencie projektu Adama Myjaka i Antoniego Janusza Pastwy z warszawskiej ASP. Mogiła jest miejscem licznych uroczystości ku czci poległych obrońców ojczyzny

Pomnik Orląt Lwowskich: Czwarty pomnik Orląt Lwowskich w Polsce powstał w czerwcu 2006 roku na skwerze w dzielnicy Raków, gdzie przez długie lata PRL „stało” popiersie Bolesława Bieruta. Pomnik ma przypominać heroizm lwowskiej młodzieży, która chwyciła za broń, gdyż starsi byli na frontach I wojny światowej. W 1918 roku Orlęta broniły rodzinnego miasta przed Ukraińcami, a dwa lata później przed bolszewikami. Wśród walczących było też kilku częstochowian - ich nazwiska wypisano z tyłu cokołu. Podczas odsłonięcia porównywano walki o polskość Lwowa z obroną Jasnej Góry przed Szwedami. Na każdej z czterech ścian cokołu umieszczone zostały płaskorzeźby z herbami Lwowa i Częstochowy oraz dwa stylizowane widoki lwowskiego Cmentarza Orląt. Cokół wieńczy orzeł z łapami lwa. Autorami projektu są rzeźbiarz Szymon Wypych i architekt Mariusz Błażewicz. Pomnik Poległym w Obronie Ojczyzny: tworzą go dwie wynurzające się z ziemi kolumny pokryte granitowymi płytami. Czoło pomnika zwrócone jest w stronę wschodnią. Na prawej kolumnie znajduje się napis „POLEGŁYM W OBRONIE OJCZYZNY”, a na jej szczycie umieszczona jest figura siedzącego orła z rozpostartymi skrzydłami. Lewa kolumna jest od frontu gładka, zaś na lewym boku znajdują się odlewane figury żołnierzy. Oprócz głównej sentencji na czole pomnika, tablice boczne informują, że został on poświęcony „Legionom Polskim i obrońcom Europy przed bolszewizmem; Bohaterom Września 1939 r.; Partyzantom i więźniom obozów koncentracyjnych; Poległym żołnierzom I i II Armii Wojska Polskiego; Poległym Polakom na frontach zachodnich; Poległym w powietrzu i na morzach i oceanach świata; Ofiarom zbrodni sowieckich; Pomordowanym w walce o wolność i niezawisłość narodu 1945-1989”. Pomnik ozdabia 185 rzeźb o łącznej masie 20 ton. Figury odlewane były w Gliwicach i w częstochowskiej hucie. W cokole pomnika umieszczono sześć urn z ziemią pobraną z pól śmierci z lat 1939-1945 – z pola bitwy pod Lenino, z grobów polskich lotników w Newark, z grobów powstańców warszawskich, z pola bitwy nad Bzurą, z obozu koncentracyjnego Auschwitz.

Pomnik Papieża-Pielgrzyma: jeden z kilku częstochowskich pomników św. Jana Pawła II. Projekt tego niezwykłego dzieła powierzono prof. Janowi Kuczowi, twór-

cy pomnika kard. Stefana Wyszyńskiego pod Jasną Górą. Sądowi konkursowemu spodobał się bowiem sposób, w jaki artysta potraktował temat „Papież-Pielgrzym”. Zaproponował następującą formę: położony na boku krzyż, pod którym przechodziliby pielgrzymi, zachęceni gestem przez stojącą nieco dalej postać Ojca Świętego. W tle majaczyłaby wieża klasztoru. Pomnik wyraźnie odróżniałby się od tego zrealizowanego wcześniej, stojącego na Jasnej Górze, co dla inicjatorów inwestycji miało fundamentalne znaczenie. Komitet budowy „zmodernizował pomysł” i nakazał umieścić krzyż nieco z boku - mniej więcej tam, gdzie na dawnym placu Nowotki (obecnie Daszyńskiego) przez dziesięciolecia prężyli się czerwonoarmiści.

Pomnik Stefana Wyszyńskiego: przy bramie Jasnej Góry znajduje się pomnik przedstawiający modlącego się prymasa Stefana Wyszyńskiego. Krótco przed śmiercią powiedział, że: „klęka na progu kaplicy cudownego obrazu i chce tam pozostać, aby potracali go wierni”. Wierni zbliżając się do bram klasztoru widzą plecy Kardynała, ponieważ On też pielgrzymuje na Jasną Górę. Pomnik ma być symbolem tego, że Wyszyński nie był tylko wielkim nauczycielem, który z Jasnogórskiego szczytu uczynił narodową ambonę, lecz ma również symbolizować, że był człowiekiem wielkiej, żarliwej modlitwy, który stawał zawsze na Jasnogórską Madonnę. Kardynał odwiedzał Jasną Górę tak często jak tylko mógł, w kronikach klasztornych zanotowano, że był tu 136 razy. Autorem pomnika jest prof. Jan Kucz. Fundatorem pomnika jest Czesław Sawko (sybirak, emigrant do USA, milioner-filantrop).

Pomnik Żydów-Częstochowian: podczas II wojny światowej na placu przy ul. Strażackiej w Częstochowie znajdował się przystanek kolejowy Warta. Stąd między 22 września a 7 października 1942 roku Niemcy wywieźli z miasta 40 tys. Żydów. Wszyscy trafili do komór gazowych w niemieckim obozie zagłady w Treblince. W dniu 20 października 2009 roku odbyło się odsłonięcie monumentu poświęconego pamięci 40 tys. częstochowskich Żydów. Twórcą pomnika w kształcie pękniętego muru, na którym umieszczono tory kolejowe oraz ułożoną z szyn kolejowych Gwiazdę Dawida, jest Samuel Willenberg, więzień Treblinki (zmarł 19 lutego 2016 roku). Jego ojciec Perec zaprojektował i wykonał polichromie oraz witraże w częstochowskiej synagodze. Inicjatorem budowy pomnika na częstochowskim Umschlagplatzu i jego fundatorem jest Zygmunt Rolat, przewodniczący Światowego Związku Żydów Częstochowian i Ich Potomków.

Do tych przykładowych pomników mających liczne upamiętnienia w całej Polsce warto dodać również te lokalne związane z osobami znanymi i zasłużonymi dla regionu. Popularne są szczególnie tzw. ławeczki. W Częstochowie pojawiły się takie poświęcone: Władysławowi Biegańskiemu – lekarzowi i społecznikowi, odsłonięty 23 czerwca 2008 roku w Alei Najświętszej Maryi Panny z okazji 150. rocznicy urodzin i 90. rocznicy śmierci doktora. Pomnik powstał z inicjatywy Częstochowskiego Towarzystwa Lekarskiego. Ławeczkę ustawiono naprzeciwko miejsca, gdzie dawniej zlokalizowany był szpital miejski. Nieopodal umiejscowiona jest Biblioteka Publiczna im. dr. Władysława Biegańskiego. Autorem pomnika jest rzeźbiarz krakowski Wojciech Pondel. Rzeźba przedstawia postać siedzącego lekarza, obok niego na ławce leży książka i stetoskop. Marka Perepeczki – po-

mnik-ławeczka aktora odsłonięty 31 października 2014 roku. Umiejscowiony jest przy alei Najświętszej Maryi Panny, w pobliżu Muzeum Pielgrzymowania, naprzeciw ławeczki Haliny Poświatowskiej. Jej autorem jest rzeźbiarz Wojciech Pondel. Wykonana z brązu rzeźba pomnikowa przedstawia postać aktora siedzącego na ławce parkowej. Obok niego umieszczono tablicę informacyjną. Odsłonięcia ławeczki dokonała m.in. żona Marka Perepeczki Agnieszka Fitkau-Perepeczko. Wspomniana już ławeczka Haliny Poświatowskiej – pomnik poetki odsłonięty 11 października 2007 roku przy Alei Najświętszej Marii Panny, w pobliżu Muzeum Pielgrzymowania i ulicy gen. Jana Henryka Dąbrowskiego. Jest dziełem rzeźbiarza Roberta Sobocińskiego. Wykonana z brązu rzeźba pomnikowa przedstawia postać poetki siedzącej na ławce parkowej. U jej stóp siedzi kot, w płaszczyźnie chodnika umieszczono tablicę informacyjną. Oparcie ławeczki składa się z dwóch powyrzywianych desek. Odsłonięcia ławeczki dokonali m.in. jej brat Zbigniew Myga.

Wśród wyliczanych upamiętnień nie sposób pominąć tablic memorialnych odnoszących się do osób i wydarzeń lokalnych inicjowane głównie przez stowarzyszenia regionalne: na domu Wojciecha Omyły przy ul. Krakowskiej 36, w której mieszkał uczestnik Powstania Warszawskiego. Wojciech (Bolesław) Omyła ps. Wojtek był żołnierzem Harcerskiego Batalionu Armii Krajowej „Zośka”. Zginął w ósmym dniu powstania, w wieku 20 lat, na terenie cmentarza ewangelickiego na Woli. Walczył w szeregach 3. drużyny II plutonu „Alek” 2. kompanii „Rudy” Batalionu „Zośka”. Brał udział m.in. w walkach o zdobycie obozu Gęsiówka. Pochowany jest w kwaterze powstańców na Powązkach w Warszawie.

Ostatniemu sztabowi Armii Krajowej, czyli ostatniemu etapowi istnienia Polskiego Państwa Podziemnego - od października 1944 roku do stycznia 1945 roku, kiedy Częstochowa była miejscem postoju Sztabu Komendy Głównej Armii Krajowej poświęcono tablicę na domu przy ul. 7 Kamienic (obecnie numer 21). Tam mieścił się konspiracyjny lokal ostatniego komendanta AK gen. Leopolda Okulickiego „Niedźwiadka”. W mieście przebywali wówczas także m.in.: płk Janusz Bokszczanin - szef Sztabu AK, kpt. Kazimierz Moczański - szef Biura Informacji i Propagandy ZWZ-AK, autor głośnej książki „Rozmowy z katem”, ppłk Jan Mazurkiewicz - szef Wydziału Dywersji oraz gen. Emil August Fieldorf „Nil” - komendant organizacji NIE.

Wśród upamiętnień mających szerszy niż lokalny wymiar warto wymienić odsłoniętą w czerwcu 2016 roku tablicę, w miejscu stworzenia pierwszego częstochowskiego stałego kina przy al. NMP 43. Poświęcono ją polskim pionierom kinematografii – Braciom Krzezińskim. To oni są twórcami najstarszego zachowanego filmu: „Pożar zapalczarni w Częstochowie” z 1913 roku oraz założycielami pierwszego w mieście kinoteatru.

Badanie wyraźnie wskazało, że częstochowska młodzież uczestnicząca w ankiecie ma nikłą znajomość miejsc upamiętnień znajdujących się w ich mieście. Zapewne trzeba się więc zgodzić z tezą stawianą przez socjologów, badaczy tematu upamiętnień i pamięci zbiorowej, że dzisiejsza kultura oferująca dobra szybkiej konsumpcji sprzyja rozpadowi trwałości pamięci historycznej. Jednocześnie rzuca się

w oczy fakt, że młodzież dostrzega funkcjonujące w jej bezpośrednim otoczeniu upamiętnienia. Przyznać należy, że wiele z nich interpretuje w sposób absurdalny uznając np. „dziewczynkę z gołębiami” będącą rzeźbiarskim elementem fontanny, jako upamiętnienie, czyli „pomnik dziewczynki”.

W ślad za badaniem wymienionej grupy częstochowskich uczniów zwróciłem się do nich również o wypełnienie anonimowej ankiety, w której sami określali: które z miejsc upamiętnień najlepiej zapamiętują a także zapytałem czy miejsc upamiętnień jest w Częstochowie za dużo, czy są jakieś zdarzenia lub osoby wymagające upamiętnienia oraz które z nich powinny zostać usunięte.

Młodzież w dużej części (około 150 osób) uznała, że w mieście jest za dużo upamiętnień o charakterze religijnym, jednocześnie wskazując, że brak jest monumentów o ciekawej formie. Najbardziej cenionym upamiętnieniem okazał się pomnik Jana Pawła II – Papieża Pielgrzyma określany, jako „poruszający”, „interesujący”, „wyraz szacunku dla wielkiego Polaka”.

Wydaje się więc, że niska znajomość miejsc upamiętnień wiąże się ze zjawiskiem odrzucenia a raczej nie-przyjęcia ich do przestrzeni wyobraźni młodych ludzi. Nie identyfikują się oni zarówno z upamiętnionymi zdarzeniami, jak i osobami. Trudno wnioskować, że to „odrzućcie” jest wynikiem wątpliwego przywiązania do grup społecznych (mieszkańcy miasta, naród). Być może to wynik powierzchowności edukacji i takiego ich podejścia do tematyki historycznej traktowanej nie w kategorii tradycji i dziedzictwa (nie tylko historycznego ale też kulturowego) ale zadania, po wykonaniu którego należy się nam odpoczynek i kontakt z niewymagającą wysiłku kulturą popularną.

W tej sytuacji nasuwa się jednoznaczny wniosek, że rolą pedagogów jest silniejsze niż dotychczas zwrócenie uwagi na te tradycje historyczne. Szczególnie te powiązane ze społecznością lokalną i zdarzeniami o charakterze mikroregionalnym. To właśnie te zjawiska są najczęściej pomijane, jako nieidentyfikowane z codziennym życiem. Trudno nawet nazwać je „wypieranymi”, bo po prostu nie są znane. W programach nauki przedmiotów społecznych: wiedza o społeczeństwie, wiedza o kulturze, czy historia brakuje na takie zajęcia czasu a być może także zainteresowania ze strony nauczycieli. Dla wielu bowiem z nich wyznacznikiem sukcesu pedagogicznego jest wyłącznie jak najlepszy wynik egzaminu maturalnego pozostający w oderwaniu od interesów lokalnych społeczności i jak się wydaje krzywdzący młodzież.

Wydaje się więc, że jedynie silniejsze akcentowanie i wskazywanie miejsc upamiętnień może przybliżyć je kulturowo młodemu pokoleniu. W mojej ocenie takie postępowanie musi być wspierane przez „odbrazawianie” i „oswajanie”, które spowoduje u młodych ludzi, że dana postać, czy wydarzenie historyczne nabierze bliskiego, ludzkiego wymiaru mieszcząc je w kategorii „historii rodzinnej”, o której można i należy pamiętać. Ten sposób identyfikacji zdecydowanie łatwiej zostanie umieszczony w „pamięci pokolenia”.

LITERATURA

1. Assmann J., Pamięć zbiorowa i tożsamość kulturowa, [w:] „Borussia. Kultura-Historia-Literatura” R. XIII, 29/2003.
2. Halbwachs M., Społeczne ramy pamięci, przeł. Król M., wyd. PWN, Warszawa 2008.
3. Kwiatkowski T., Pamięć zbiorowa społeczeństwa polskiego w okresie transformacji, wyd. Scholar, Warszawa 2008.
4. Szpociński A., Miejsca pamięci. Pamięć zbiorowa i tożsamość kulturowa, [w:] „Borussia. Kultura-Historia-Literatura” R. XIII, 29/2003.
5. Szacka B., Czas przeszły, pamięć, mit, wyd. Scholar, Warszawa 2006.
6. Michalski T., Statystyka, WSiP, Warszawa 2004.
7. Spacerownik po Częstochowie, Biblioteka Gazety Wyborczej, Częstochowa 2008.

Informacja dla Autorów

Redakcja „PROSO PON” zaprasza do współpracy Autorów, którzy chcieliby publikować swoje teksty na łamach naszego pisma. Uprzejmie informujemy, że przyjmujemy do publikacji artykuły nie dłuższe niż 20 stron znormalizowanego maszynopisu (1800 znaków ze spacjami na stronę), a w przypadku recenzji – niż 8 stron. Do artykułów prosimy dołączyć streszczenie w języku polskim i angielskim (wraz z angielskim tytułem artykułu) o objętości do 200 słów. Prosimy o niewprowadzanie do manuskryptów zbędnego formatowania (np. nie należy wyrównywać tekstu spacjami czy stosować zróżnicowanych uwypukleń, wyliczeń itp.). Sugerowany format: czcionka Arial, 12 pkt., interlinia 1,5. Piśmiennictwo zawarte w artykule należy sformatować zgodnie z tzw. zapisem harwardzkim, zgodnie z którym lista publikacji istotnych dla artykułu ma być zamieszczona na jego końcu i ułożona w porządku alfabetycznym. Publikacje książkowe należy zapisywać:

Fijałkowska B., Madziarski E., van Tocken T.L. jr., Kamilska T. (2014). Tamizdat i jego rola w kulturze radzieckiej. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Rozdziały w publikacjach zwartych należy zapisywać:

Bojan A., Figurski S. (2014). Nienowoczesność – plewić czy grabić. W.S. Białokozowicz (red.), Nasze czasy – próba syntezy. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Artykuły w czasopismach należy zapisywać:

Bobrzyński T.A. (2009). Depression, stress and immunological activation. British Medical Journal 34 (4): 345-356.

Materiały elektroniczne należy zapisywać:

Zientkiewicz K. Analiza porównawcza egocentryka i hipochondryka. Żart czy parodia wiedzy? Portal Naukowy „Endo”. www.endo.polska-nauka.pl (data dostępu: 2014.07.31).

W tekście artykułu cytowaną publikację należy zaznaczyć wprowadzając odnośnik (nazwisko data publikacji: strony) lub – gdy przywołane jest nazwisko autora/nazwiska autorów w tekście – (data publikacji: strony), np.: Radzieckie władze „[...] podjęły walkę z tamizdaten na dwóch płaszczyznach: ideologicznej i materialnej” (Fijałkowski i wsp. 2014: 23). lub: Radziecka prasa, jak stwierdzają Fijałkowski i współnicy, „lżyła autorów druków bezdebitowych” (2014: 45). W przypadku przywoływanych tekstów, gdy nie ma bezpośredniego cytowania, należy jedynie podać nazwisko i rok publikacji (bądź sam rok, jeśli nazwisko autora pada w tekście głównym). W odnośnikach w tekście głównym należy w przypadku więcej niż dwóch autorów wprowadzić „i wsp.”, np. (Fijałkowski i wsp. 2014). W tekście piśmiennictwa (tj. alfabetycznej ułożonej literaturze) prosimy wymienić wszystkich autorów danej publikacji. Więcej o zasadach stylu harwardzkiego m.in. na Wikipedii (http://pl.wikipedia.org/wiki/Przypisy_harwardzkie). Uwaga, przypisy krytyczne, inaczej tzw. aparat krytyczny, prosimy w miarę możliwości zredukować do minimum i wprowadzać do głównego tekstu manuskryptu.

Zaznaczamy, że Redakcja nie płaci honorariów, nie zwraca tekstów niezamówionych oraz rezerwuje sobie prawo do skracania tekstów.

Teksty prosimy przesyłać drogą elektroniczną za pomocą formularza na stronie WWW: <http://humanum.org.pl/czasopisma/humanum/o-czasopiśmie> lub na adres e-mailowy: biuro@humanum.org.pl

Do tekstu należy dołączyć informację o aktualnym miejscu zamieszkania, nazwie i adresie zakładu pracy, tytule naukowym, stanowisku i pełnionych funkcjach. Każdy tekst przesłany pod adres Redakcji z prośbą o druk na łamach czasopisma podlega ocenie. Proces recenzji przebiega zgodnie z założeniami „double blind” peer review (tzw. podwójnie ślepej recenzji). Do oceny tekstu powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów (tzn. recenzent i autor tekstu nie są ze sobą spokrewni, nie występują pomiędzy nimi związki prawne, konflikty, relacje podległości służbowej, czy bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich 5 lat). Recenzja ma formę pisemną i kończy się stwierdzeniem o dopuszczeniu lub niedopuszczeniu tekstu do druku.

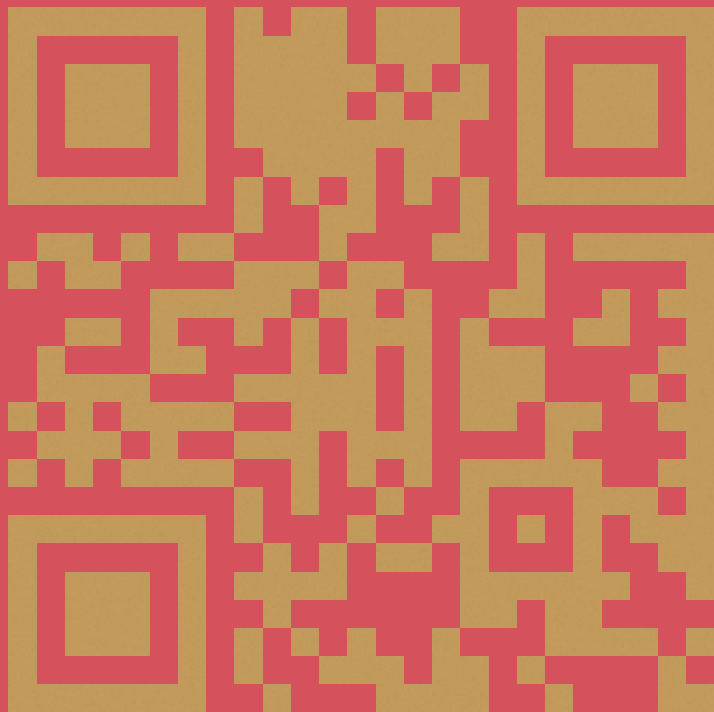
W związku z przypadkami łamania prawa autorskiego oraz dobrego obyczaju w nauce, mając na celu dobro Czytelników, uprasza się, aby Autorzy publikacji w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentowali rezultaty swojej pracy, niezależnie od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej).

Wszystkie przejawy nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające Autorów, towarzystwa naukowe itp.).

Do przedłożonych tekstów z prośbą o druk, Autor tekstu jest zobowiązany dołączyć:

1. Informację mówiącą o wkładzie poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontyubcji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi Autor zgłaszający manuskrypt.
2. Informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów.

HUMANUM Instytut Studiów Międzynarodowych
i Edukacji w Warszawie